

TARTU RIIKLIK ÜLIKOOL

Huno Rätsep

**EESTI KEELE AJALOOLINE
MORFOLOOGIA**

II

TARTU 1979

II
1976

TARTU RIIKLIK ÜLIKOOL

Eesti keele kateeder

Huno Rätsep

**EESTI KEELE AJALOOLINE
MORFOLOOGIA**

II

**Õpivahend eesti filoloogia osakonna
üliõpilastele**

TARTU 1979

Kinnitatud filoloogiateaduskonna
nõukogus 25. detsembril 1978

6. Mitmuse partitiiv.

Läänemeresoome hilises algkeeles liideti partitiivilõpp *-ta/-tā, *-da/-dā pluuralis alati i-mitmuse tüvele, seega vokaaltüvele. Koos pluuralitunnusega saame järgmised esialgsed liitsufiksi variandidid: *-ita/-itā, *-ida/-idā. Lõpp -ta/tā liitus pea- ja kaasrõhulisele silbile, -da/-dā aga rõhuta silbile. Nende sufiksivariantide puhul toimusid järgmised reeglipärased arengud

*-ita/-itā > -iD

*-ida/-idā > -i (mitmuse tunnus) /-e/-u (muutunud tüvevokaalid)

Seega on meil kaks häälikuseaduslikku pluurali partitiivi tüüpi: id-partitiiv ja lõputa partitiiv. Vaatleme neid eraldi.

A. id-partitiiv.

See tüüp jaguneb omakorda kaheks, vastavalt sufiksi positsioonile.

a) pearõhulise silbi järel:

*maita > maid; *koita > koid

Tänapäeva kirjakeeles jagunevad need sõnad mitmuse partitiivi vormilt kolme tüüpi: sõnadest kuu, luu, maa, puu, soo, suu, truu, töö, öö, hea ja pea on lubatud üksnes id-partitiiv; sõnadest tee (liiklemiseks) ja vöö nii id-partitiiv kui ka sid-partitiiv; diftongiga sõnadest, pika i või ü-ga sõnadest jää, kee, tee (jook, taim) ainult sid-partitiiv.

Vanemas kirjakeeles kohtame selles tüübis id-partitiivi juba XVII ja XVIII sajandil, näiteks Hornungi grammatikas

(1693) Maid, Häid, Teid, Wid, Soid, Luid, aga siiski Puid, Suid, Täid; A. Thor Hellel (1732) päid, öid, luid, puid (ka soit, koit); A. Hupelil (1780) öid, päid, koid. XVIII sajandil hakkas sagenema sid-partitiivi kasutamine diftongiliste tüvede puhul, kus pluuralivormid langesid singularivormidega kokku. Nii oli juba A. Thor Hellel ja A. Hupelil ka vorm koid-sid. Siiski esitab veel Fr. R. Faehlmann partitiive püid, täid, koid.

Murretes on selles tüübis kahesugune esinemus. Sõnadest maa, luu, puu ja pea on id-partitiiv üldine kõigis Eesti murretes. Aimult hajali kohtame si- või sid-lõpulisid analoogiavorme. Näiteks: Jõh ma^{id}, pä^{id}, lu^{id}, pu^{id}; Jäm ma^{id}, pe^{id}, pu^{id}; LNg ma^{id}, pu^{id}; Hm^{id} ma^{id}, lu^{id}; Kod pä^{id}; Krk ma^{id}, lu^{id}, pu^{id}; San ma^{id}~ma^{it}, pu^{id}, lu^{id}; Har ma^{id}, pu^{id}; seevastu aga Lüg mä^{si}; Phl mä^{zi}; Lih mä^{zi}; Mih peä^{zi}; Hää mä^{zi}, pä^{zi}; Kei moä^{zi}; Jm^d muä^{zi}; VJg muä^{zi}; Pil mä^{zi}; SJn piä^{zi}; Kod muä^{zi}; Pal piä^{zi}; TMr muä^{zi}~mä^{zi}~ma^{id}; Sim piä^{zi}; Iis mä^{zi}~ma^{id}.

Pikavokaalilistest sõnadest jää, kuu, soo, suu, tee, töö, vöö, öö leiame id-partitiivi ainult Lõuna-Eesti murretes. Näiteks: Hls so^{id}, te^{id}, ö^{id}; San tö^{id}, so^{id}, su^{id}; Rääp vö^{id}, tö^{id}; Se vö^{id}. Põhja-Eesti murretes kasutatakse nendest sõnadest üldiselt analoogilisi partitiivivorme: Kirde-Eesti rannikumurdes ja saarte murdes on tavalisemad si-partitiivid, lääne- ja idamurdes sid-partitiivid. Näiteks: Lüg su^{si}, tie^{si}, tüö^{si}, vüö^{si}, üö^{si}; Mus kü^{zi}, sö^{zi}, tē^{zi}, tō^{zi}; Lih kü^{zi}, sö^{zi}, tō^{zi}, vō^{zi}; Sim sü^{zi}, tüö^{zi}, vüö^{zi}, üö^{zi}~üö^{zi}. Keskmurdes kohtame paralleelselt mõlemat analoogiavormi. Näiteks: Hm^d kü^{zi}, tō^{zi}, vō^{zi}; Jm^d kü^{zi}, suö^{zi}, tiē^{zi}, vüö^{zi}; VJg suö^{zi}, tiē^{zi}.

b) kaasrõhulise silbi järel:

- *rikkahita > rikka^{id} (kontraheerunud a-sõnad)
- *paisg^yita > paiZe^{id} (kontraheerunud e-sõnad)
- *raskg^õita > raske^{id} (eda-adjektiivid III vältes)
- *surnuõita > surnu^{id} (nud-partitsiibid).

Kõigis neis tüüpides on partitiivivorm spirandi kao tõttu silbi võrra lühenenud ja teise silpi on kontraktsooni tulemusena tekkinud diftong ai, ei või ui. Kirjakeeles on neil juhtudel tarvitusele tulnud häälikuseaduslik vorm.

*matalita > maDaliD

*punaisita > punaZiD

*sitegmita > siDemiD

Neis tüüpides ei näe me spirandi kadu ega saanud seal järgsilpides kujuneda reeglipärasest diftongi. Üksikvokaalilised vormid on häälikuseaduslikud. Kuid nende diftongita partitiivivormide kõrvale on tekkinud eelmise rühma analoogial sekundaarsed diftongilised partitiivivormid (maDala*i*D, punaZe*i*D, siDeme*i*D), mis kujunesid pikkamööda ja kirjakeelseks vormideks.

Vanemas kirjakeeles on esinemus selles tüübis üpris kirev. 16. ja 17. sajandi kirjakeeles kasutati mitmuse partitiivvorme üldse vähe. Selle asemel esines tavaliselt nominatiivivorm.

Hornungi grammatikas 17. sajandi lõpust kohtame juba rohkesti mitmuse partitiivivorme ja ka kõnealust tüüpi sõnade partitiivivorme. Näiteks Taewaid, Wöraid, Kindaid, Kaldaid, Küünraid, Walwajaid; Wargid, Warbid, Wörid, Aknid, Walwajid, Möttid, Ridid, Tütrid; Wöri, Paisi, Honi, Kaldo 'kaldaid', Astjo 'astjaid'; Jummalud, Jummaluid. Viimane vorm on küllaltki haruldane ja arvatakse pärinevat Kirde-Eesti rannikumurdest. Hornung esitab ka omapäraseid pikavokaalilisi partitiivivorme, nagu Rukiid, Wodiid, Wankriid, Tündriid, Weskiid, Kindiid, Kirwiid, millele leidub praegu otseseid vasteid ainult Lõuna-Eesti murretes.

id-partitiivi hakatakse kirjakeeles normima alates A. Th. Helle grammatikast (1732). Normide aluseks saavad enamasti keskmurde vormid. Mitmuse partitiivi moodustamisel ja-gab A. Th. Helle kõnealused sõnad kahte rühma vastavalt tüve lõpuvokaalile: a-, o-, u-tüvelistes sõnades on diftongiline partitiiv (aastaid, küünla*i*d, lamba*i*d), e- ja i-tüvelistes

sõnades on aga üksikvokaaliline (i-line) partitiiv (õigid, riidid, võtmid, weiksid, taprid, neitsid). Hornungi grammatikas leiduvad rannikumurde vormid on A. Th. Helle kõrvale jätnud. Samuti väldib ta siin üldse paralleelvorme.

A. Th. Helle poolt antud reegel püsib läbi Hupeli ja Ahrensi grammatikate kuni K. A. Hermannini grammatikani (1884). Viimases on diftongiliste partitiivivormide rühma suurendatud, siia on toodud ka e-tüvelised sõnad (seega riideid, mõtteid, kuid i-tüvedest ikkagi veel üksikvokaal (naerid, kallid)).

Nõnda fikseeritud moodustusviis püsib eesti kirjakeeles kuni käesoleva sajandi 20. aastate keskpaigani. 1920. aastal soovitas L. Kettunen soome keele eeskujul kasutusele võtta i-tüvelistes sõnades ei-tüvelist mitmust, seega ka eid-partitiivi, nagu oli juba varem fikseeritud e-tüvede puhul. Seega: pabereid, meistreid, pudeleid. L. Kettuneni ettepanek leidis pooldamist ja uus norm kehtestati 1925. aastal "Eesti õigekeelsuse sõnaraamatu" I köites.

Murretes on diftongilised partitiivivormid ennekoike omased just keskmurdele ja selle naaberaladele, läänemurde idaosale, idamurde põhjaosale ja osalt ka Kirde-Eesti rannikumurdele. Näiteks: Kuu ohakkaiD, kirikkuiD, laulajaiD; Jõh rāmattuiD, pūdajaiD, ghakkaiD; Mär pimeDaiD, kaDaGaiD, uhakkaiD, rāmattuiD; Hmā vaeZeID, sulaZeID, vareZeID, paremaiD, iGemeiD, tūDrukkuiD, vazikkaiD; Jmā jūkseiD, eekseiD, oBuZeID, orakseiD, aiGuZeID, varGuZeID, sūruZeID, pēnjuZeID, tēviZeID, jumalaiD, tuhanDeiD, kolmanDaiD, laBiDaiD, rikkaiD, aknaiD, paiZeID; VJg puīZeID, oBuZeID, karjatseiD, pēnjuZeID, tēvikseiD, pimeDaiD, aBemeiD, maGuZaiD, ohakkaiD, turBaiD, tūtreiD; Sim jūkseiD, eekseiD, kollāZeID, varekseiD, liBeDaiD, piēnemaiD, rumalaiD, ēppetajaiD, tuōreiD, mētteiD; Iis oBuZeID, jānešseiD, maDalaiD, aBemeiD, tūDrukkuiD, paiZeID, kērveiD.

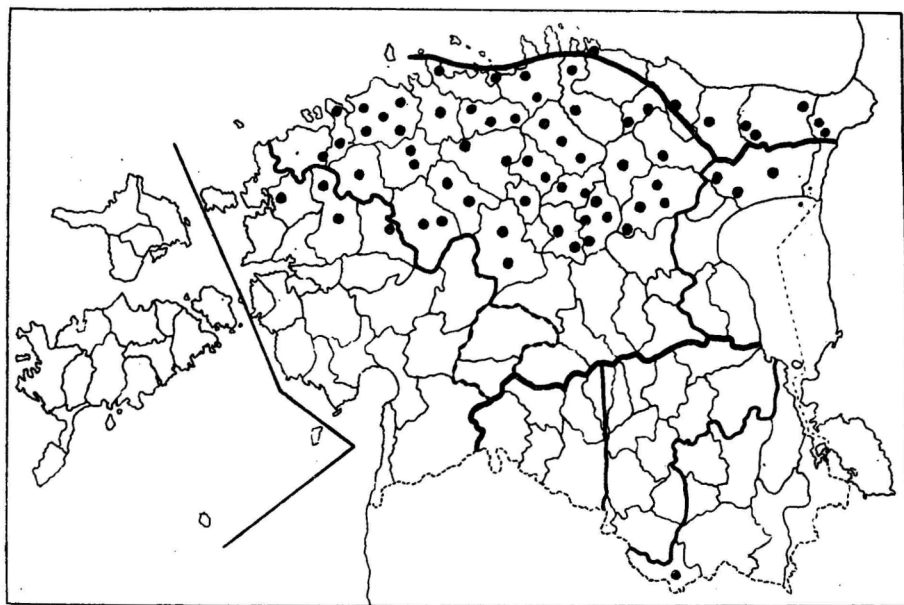
Põhja-Eesti lõunaosas ja lääneosas on levinud üksikvokaaliline id-partitiiv, mis on osalt analoogiline, osalt aga häälikuseaduslik, nagu eespool nägime. Lõuna-Eesti murretele

on iseloomulik it-partitiiv. Näiteks: Rei oBuZiD, vareZiD, jämeDiD, küZiGiD, rikkiD, põrZiD; Vll pēnemID, siDemiD, ka-jakkiD, paizID, sēnniD; Kse karjatsiD, lojuksiD, paremiD, vikkattiD, teGiJiD, tütriD, eēniD; Vān vareZiD, vanemiD, tu-GeViD, rāmatiD, lauljiD, lāmniD 'lambaid', rikkiD, riDiD; Ris jūksiD, ģeksiD, reBaZiD, omaksiD, pimeDiD, oZaviD, vi-GuriD, pintsliD; Pil laGeDiD, sūDamID, aZemiD, paremiD, ma-DaliD, punakkiD, rattiD, ka'lliD; Kõp reBaZiD, kareDiD, va-nemiD, rāt'tikkiD, purikkiD; Kod jūksiD, veissiD 'veiseid', vaēZiD, punaZiD, grašsiD, tērviziD, jämeDiD, mussemiD 'mus-temaid', aBemiD, ruāmatiD, siBoliD; Hls vaēZiD, jūZiD, kēu-ZiD, punatsiD, vareZiD, tērviziD, pēhjuZiD, siDemiD, parem-BiD, maDaliD, kūZikkiD, māZikkiD; amBiD, kirviD, paizID; Trv sulaZit, kattussit, tērvizit, pēhjuZit, pimeDit, rāmatiD, eppettajit, rattit, lainit; Puh oBeZit, varešsit, tērvūZit, paremBit, ikkavit 'igavaid', rāmatiD, varBit, mettit; Ote jūssit, kēissit, oBeZit, kēllatsit, varešsit, tērvizit, te-rāvit, pēnemBit, rumalit, tūDrikkit, vikkattit, kaDajit, lāmBit, sīnnit; Se hiussit, kēussit, hoBeZit, kēMadzit, va-rešsit, vaēZit, puitsit 'puiseid', kibehit 'kibedaid', habe-nit, sūāmit, parēBit, iMozit, nādālit, vikkāhtit, harakkit, saibit, hūnit, vētmit. Nagu näeme, võib Mulgi murdes leida ka iD-partitiivi.

Lõuna-Eesti murdeis tuntakse ka pikavokaalilisi iD-par-titiivi vorme. Näiteks: San vaiksID, pēneppID, liBeDiD, aZē-miD, tūDrikkID, sēnniD, lainiD; Urv jūssID, maDaliD, pudehID, kinDiD; Krl oBeZiD, parēmBiD, paizID, nakriD 'naereid', sai-BiD; Har hoBeZiD, vikkattiD, nakriD, saibiD. Sellised vormid on tuntud juba Gutsclaffi grammatikas XVII sajandi keskelt.

Hargla murrakus näikse olevat ülekaalus neis tüüpides siiski diftongiline partitiiv. Näiteks: pūmeheiD, haBēneiD, vanēmBeid, iluZeiD, oDaveid, rāmatuID, jumaleid, eDaGuID, vāZūniID, anumeid, siitikkēID, unikkēID 'hunnikuid', perheiD, vaēZeiD~vaiZeiD, kēusseid, reBāZeiD, oraššeiD.

Saarte ja läänemurdes on neis sõnarühmades muuhulgas käi-bele tulnud ka omapärased uD-partitiivid. Tavaliselt esineb

Kaart nr. 1. Pluurali diftongilise partitiivi levila a-tüvedel.

see lõpp u-tüvelistest sõnadest, mistõttu ainsuse ja mitmuse vormid langevad kokku. Siit on see lõpp siirdunud ka a-tüvedesse. Näiteks: Phl kiriGuD, tüDruGuD, rätTiGuD, rāmatTuD; Vll anneruD, kantsakkuD, kirjakkuD, ahvenuD, jonnakkuD, kašsakkuD; Mus ahvenuD, anneruD, ahinGuD; Khk siipelGuD, luZikkuD, talDrekkuD; Jām rattuD, puhtuD, teiBuD, samBuD, oinuD, rikkuD, kinDuD, kāpsuD 'kapsaid', amBuD, sāppuD, lamBuD, pōrsuS; Muh kinDuD, veēruD, lamBuD; LNg tüDrukkuD, rätTikkuD, mullikkuD, vaZikkuD, varGuD, rattuD, perssuS, teivuD, kinDuD, lammuD, veēruD; Kse māZikkuD, purikkuD, pūGaluD, roZinuD, küBaruD, varGuD, rattuD, reŋGuD, reikkuD, pēZuD, mattuD, kāpsuD 'kapsaid', teivuD.

Samades sõnatüüpides esineb Kirde-Eesti rannikumurdes, aga kohati ka saarte ja läänemurdes ilma D-ta i- või u-partitiive ja Zi-partitiive. Neist on lähemalt juttu vastavas allpeatükis.

B. Lühike partitiiv.

See partitiivitüüp jagatakse omakorda neljaks alltüübiks vastavalt vormi lõpuvokaalile, seega u-partitiiviks, i-partitiiviks, e-partitiiviks ja a-partitiiviks.

Muutus -iõa > $\emptyset$ on võimalik olnud üksnes rõhuta silbi järel, sest ainult rõhuta silbi järel esines partitiivis õ-spirant, mis hiljem kadus. Vokaalühendist i-a kontraheerus alati a. Vormi lõppu jäänud mitmusetunnus -i ja tüvevokaal kontraheerusid omakorda või olid seda teinud juba varem.

a) u-partitiiv.

Tänapäeva eesti kirjakeeles on u-partitiiv võimalik kahesilbilistest a-tüvedest, kui esimeses silbis on a, õ, i, ei või äi. Näiteks: vanu, sõnu, tiibu, seinu, väimu.

Häälikuseaduslikult peaks u-partitiiv kujunenud olema kõigist kahesilbilistest a-tüvedest, mille esimeses silbis polnud labiaalvokaale o või u. Seega

*kalaita > *kaloiõa > *kaloi-a > kalo > kalu
 *jalkaita > *jalkoiõa > *jalkoi-a > jalgo > jalgu

*litnaita > *litnoida > *litnoi-a > linnō > linnu
 *mertaita > *mertoida > *mertoi-a > merDo > merDu

Muutus ai > oi teises silbis toimus juba varases läänemere-soome algkeeles.

Häälikuseaduslikult peaks u-partitiiv olema praegu ka kahesilbilistest o- ja u-tüvedest. Seega

*verkkoida > *verkkoi-a > verkko > verkku
 *turkuida > *turkui-a > turGu

Et siin häälikuseaduslikud vormid langesid kokku ainsuse partitiivi vormidega, siis hakati nende asemel pruukima mitmeid analoogiavorme.

XVII ja XVIII sajandi kirjakeeles kohtame mitmuse partitiivis veel o-lisi vorme, sest järgsilbi o oli u-ks muutumata. Nii kirjutab Hornung Kello, Siggo, Jalgo, Hawo, Lihho, Ninno; A. Thor Helle sabo, jalgo ehk jallo, paelo, saio; Hupel (lõunaesti keeles) tibo, waggo, körwo.

Vanemas kirjakeeles kohtame ka veel häälikuseaduslikke vorme u- ja o-tüvelistest sõnadest. Näiteks: Hornungil Wiisko, Virginiusel Lindu, Thor Hellel rohto, Käsko, kirpo, Waimo, lindo; Hupelil rohto, käsko, kirpo. Selliseid partitiivi vorme toob veel E. Ahrens oma grammatikas 1843. a. (takko, tango, peergo, lindo, silko).

Reegli, et u-, o-partitiivi saab moodustada a-tüvelistest sõnadest, andis juba Kr. J. Peterson. E. Ahrens püüdis konkreetsete sõnade põhjal jõuda täpsema reeglini. Tema arvates ei saa u-partitiivi moodustada kõikidest a-tüvelistest sõnadest, vaid üksnes niisugustest, kus esimeses silbis on "hele" vokaal (a, e, i, ä, ö (= ü ja õ)). Seega nõuab Ahrens ka vorme hellu, kenu, käppu, kärsu, jäärü, söotu. Erandeiks jäävad lehmi, metsi, vendi, päevi.

F. J. Wiedemann võttis oma grammatikas u-partitiivi vormide moodustamisel üle E. Ahrensi reegli ja lahutas ainult õ ja ö. K. A. Hermann pooldas üldiselt sü-partitiivi lühikeste partitiivi asemel. u-partitiivi reeglit muudab ta minimaalselt: jätab esimese silbi vokaalide hulgast ära ö. Veel-

gi rohkem kärbib esimese silbi vokaalide loendit J. Jõgever käesoleva sajandi algul. Ära on jäetud ka ä. Viimase kahtlase vokaali e jätab kõrvale H. Põld, kes on pealegi arvamusel, et kindlat reeglit siin pole. Vokaalide rida lüheneb veelgi 1918. a. ilmunud "Eesti keele õigekirjutuse-sõnaraamatus": säilivad vaid a ja õ ning ülejäänud u-lised mitmuse partitiivi vormid esitatakse ükshaaval (seinu jne.).

1919. a. ilmus "Päevalehes" joone all ja eraldi brošüürina J. Aaviku pikem kirjutus "Mitmuse partitiiv", kus analüüsiti üksikasjaliselt ka lühikese partitiivi esinemisvorme. J. Aavik ütles: " =u on mitmuse partitiivis a-tüvelistest sõnadest siis, kui sõna esimeses silbis on a, i, õ ehk ei." Tänapäevase reeglga võrreldes puudus veel ainult äi (need vormid on J. Aavikul e-lised: äie, käie).

1923. a. sai tänapäevane u-partitiivi reegel valmis. O. Loorits lisas oma "Eesti keele grammatikas" esimese silbi vokaalide loendisse veel diftongi äi (äiu, käiu).

Selline reegel leidis heakskiitu ka J. V. Veski poolt ja fikseeriti 1925. a. "Eesti õigekeelsuse sõnaraamatu" I köites ja hilisemates grammatikates. Tänapäeval on kaheldud taas selle reegli otstarbekuses.

Eesti murretes, u-partitiivi vormid ei esine eesti keelealal ühtlaselt. Põhja-Eesti mured eelistavad nende asemel tihti pikemaid si- ja sid-partitiive. Kuigi kirjakeele reegel toetub suurel määral Lõuna-Eesti murretele, on ta ikkagi lõplikul kujul grammatikute kokkuleppe tulemus.

Kõige laiemalt on u-partitiiv levinud astmevahelikkus jalg-tüübis. Näiteid: Kuu lauDu, patju, vitsu; Jõh karvu, jalGu, marju, asju, rauDu, paulu 'paelu'; Phl saksu, jalGu, karu; Jäm asju, louDu, villu, einu; Lih patju, marju, sepru, karvu, aeDu; Aud jalGu, nahku, asju, paikku, aeGu; Hmd marju, lauDu, leiBu, gunu; Jmd lauDu, leiBu; Iis jalGu, lauDu, einu; Kod nalu, ilmu, leiBu, atru, nahku; Hls jalGu, lauDu, seklu, metsu, sarju; Nõo jalGu, atru, seklu 'sõelu'; Ote lauDu, laivu, patju, sepru; Urv jalGu, naklu, hainu, seklu, atru. Kuid ka siin kohtame Kirde-Eesti rannikumurdes, saarte

murdes ja läänemurdes u-partitiivi asemel i-partitiivi, Tartu ja Mulgi murdes aga e-partitiivi.

Võru murdes leidub ka varasemat o-partitiivi. Näiteid: Plv jaŕgo, naklo, ilmo, sepro, tarkko, haino; Rõp aŕro, lai-vo, leŕvo, sepro; Se kálu 'kaelu', laŕgo, karklo, aŕro, paŕ-jo, vitso, keŕvo, saino, leibo.

sõda-tüübis on Põhja-Besti murretes ja rannikumurdes u-partitiivi harva, enamasti kohtame seda Lõuna-Besti murretes, kusjuures Tartu ja Võru murdes on vokaalidevahelina tüvekonsonant gemineerunud. Näiteks: VNg soDu, Jõh siŕi, Phl siGù, Jaa siGù, Jãm siGù, Kse siGù, Sim siGù, Hls riDù, Ote tsikkù, patù 'padasid'; Kam viikkù, tsikkù, saŕttù, seŕttù; Rõp patò, riŕttò, tsikkò; Se tsikkò, patò, seŕttò, riŕttù.

kala-tüüpi sõnades on u-partitiiv samuti järjekindlalt Lõuna-Besti murretes, kuna Põhja-Besti murretes leiame sel- liŕeid vorme järjekindlamalt ainult sõnadest kala, kana, va- na, sõna, lina. Tartu ja Võru murdes esineb siin taas tüve- konsonandi geminatsioon. Näiteid: Kam kaŕllù, kaŕnnù, van- nù, varrù, taŕllù, linnù; Ran kaŕllù, van- nu, kannu, taŕllù 'tala- sid' (Rannu ja Puhja murrakus on pikk geminaat); Se kaŕ- rù, rahhò, lihhò, nappò.

Harva kohtame u-partitiivi teises a-tüvede rühmas, murk- tüübis. Näiteks: Hus leŕtu; And keŕllu, leŕtu; Tür pãrnu; Pŕt kũGu; Kod mãnDo, vãnŕtto; Hls kũlmu; Krk seŕGu. u-partitiivi on ka nui-, ahi-tüübis, näiteks VNg suoju, Jõh ghju 'ohje'; Tõs kurju, sõju; Rõp ohjo; Se orjo, kuhju.

Hõõlikuseaduslikku u-partitiivi u-tüvedest leidub Besti murretes samuti harva. Näiteks: Jõe linDu, verkku; Hlj laulu, verkku, linDu, kirppu; Lũg vihku, jahu; Rei vihku; Ris pin- Du. Tavaliselt on selle asemel a-, e-, si- või sid-partitiiv.

u-partitiivi leiame Kirde-Besti rannikumurdes, saarte ja läänemurdes kohati ka id-partitiivi asemel kolmesilbilis- tes tüvedes. Kirde-Besti rannikumurdes kasutatakse u-lisi vorme järjekindlamalt Viru-Nigula murrakus ja enamasti tegi- janimedes (ostiju, mãnGiju, paniju, valvaju, katsuju, laBi- Du). Saarte murdes leidub neis tüüpides u-partitiivi ainult

Kihnu murrakus: ästu, takju, juuttukku 'jutukaid', vašsikku, veëtaju, anDuju, kirjuuttaju, amBu 'hambaid', aknu, kaikku 'kaikaid'. Läänemurdes on u-partitiivi ainult Varbla, Vigala ja Tõstamaa murrakutes ning vaid a-tüvedest. Näiteks: Var kaetu 'kastjaid', tahtju, rozinu, müGäru, aGanu, sippeGu, jehvikku, kaDakku, lahtikku, rahtu, perZu, rikku, teiBu, lamBu, varGu, amBu, pilppu, säppu, veëru, varDu, kuaḡsu 'kapsaid', kinDu; Vig ohakku, māZikku; Tõs ästu, takju, ohakku, muštikku, jehvikku, tuBaḡku, kaDakku, säppu, amBu, teiBu, rikku, lamBu, rahtu, varDu, kḡpsu, kinDu. Ilmselt on analoogia allikaks olnud jalGu-tüüpi partitiivid.

b) i-partitiiv.

Tänapäeva eesti kirjakeeles on i-partitiiv võimalik e-tüvelistest sõnadest ja nendest a-tüvelistest sõnadest, kus esimeses silbis on e (välja arvatud ei), ä (välja arvatud äi), ö, ü ning ainult pikas silbis o või u. Näiteks: sarvi, keeli, käsi, varsi, seppi, pärgi, pööri, pühi, poegi, nurki, nassi, sugulaesi, haigusi.

Häälikuseaduslikult on i-partitiiv kujunenud kõigist kahe- ja neljasilbilistest e-tüvedest, kahe- ja neljasilbilistest ä-tüvedest ning nendest a-tüvelistest sõnadest, millel esimeses pikas silbis oli o või u. Seega

*kēleitā > *keliōä > *keli-ä > kēli
 *sukulaiseita > *sukulaisiōä > *sukulaisi-a > suGulaZi
 *härkäitä > *härkiōä > *härki-ä > härGi
 *konnaita > *konniōä > *konni-a > konni
 *nurkkaita > *nurkkiōä > *nurkki-a > nurkki

Häälikuseaduslikult peaks i-partitiivi vorm olema praegu ka kahe- ja neljasilbilistest i- ja ü-tüvedest. Seega

*kottiita > *kottiōä > *kotti-a > kotti
 *mäntüitä > *mäntüiōä > *mäntü -ä > mäḡDi

Need partitiivivormid langesid kokku ainsuse partitiivi vormidega. Nende asemel kasutatakse praegu mitmeid analoogiavorme.

Vanemas kirjakeeles on i-partitiivi vorme leitud Hornungi grammatikast alates (Iwwi, Nissi, Märgi, Härgi, Kingi, Poegi, Koeri, Leibi), eriti keel-, käsi-, vara-tüübist ja ne-, a-sõnadest. Ka A. Th. Helle töödes on neid vorme vähevoitu (näiteks: köisi, nori, lapsi, päivi, innimessi), sest Helle eelistab süd-vorme.

Hupeli grammatika (1780) annab juba reegli, mille kohaselt a-tüvelistel sõnadel on mitmuse partitiivi lõpul i (näidetena: rikkussi, teisi, haigussi, wiggadussi). Sama reeglit kordavad K. J. Peterson ja E. Ahrens. Peale selle esitatakse Ahrensi grammatikas erandvormidena i-lisi partitiive a-tüvelistest sõnadest (lehmi, leppi, kingi, pikki, silmi).

Wiedemanni grammatikas rõhutatakse, et Lõuna-Eesti murrede on järjekindlamad i-partitiivi vormide moodustamisel. Neis murretes on i-partitiivi ka ä-tüvelistest sõnadest, näiteks käppi, käsni (Põhja-Eesti murrete käppu, käsnu).

Täpsem i-partitiivi reegel antakse 1918. a. "Eesti keele õigekirjutuse-sõnaraamatus", kus märgitakse, et i on mitmuse partitiivis a-tüvelistel sõnadel sel juhul, kui esimeses silbis on o või u (erandiks vormid tube, kode) ja e, ä, ö, ü, i. i arvamine sellesse loendisse on tehtud kolme erandsõna alusel ja kõik muud sõnad on erandeks loetud.

Enam-vähem tänapäevasel kujul annab i-partitiivi reegli J. Aavik oma artiklis "Mitmuse partitiiv" 1919. a. Eranditeks on 8 sõna, millel on esimeses silbis i (iga -igi, isa -isi, iva -ivi, lisa -lisi, nisa -nisi, king -kingi, pikk-pikki, silm -silmi).

Eesti murretes on pilt kirev, kuigi i-partitiivi esi-neb suuremal või vähemal määral üle kogu maa.

a-tüvedes on i-partitiiv üle-eestiline neljasilbilistes ne-sõnades (suGulaZi, pulmaliZi). Ka sõnadest naine ja teine on i-partitiiv üldine, ainult mõnes murrakus on naiza või naizu. naine-tüüpi sõnades eesti murretes i-partitiivi ei leidu. Muudes kahesilbilistes a-tüvedes on i-partitiiv ainukehtiv Lõuna-Eesti murretes. Näiteks: Trv sēni, la'si, se'rmi, i'ri, va'zi, ki'tsi; San kō'ri, kūDZi, kâZi, se'l'mi, kâssi, ku'

Gi; Plv lehti, siini, siiri 'sääri', kil'i, varzi, kassi. Ainult Setu murrakus võib i-partitiivi kõrval leida ka e-lisi vorme (käze?, varze?, lehte?). Põhja-Eesti alal esineb e-tüvedest i-partitiivi küll kõigis murretes, kuid alati paralleelselt teiste vormidega. Näiteks: Lüg lehti, pelvi, köisi, jälgi; Jäm nõri, äri, sõni, säski; Mih kēli, ūzi, kāni, sēni; Hmd lapsi; Kod tetri, lapsi, ūzi, tūli, kazi. Kõige vähem näikse i-partitiivi selles tüübis olevat keskmurdes.

a-tüvedes (nurk-, härg-tüübis) kohtame i-partitiivi kõigis murretes, kuid kõikjal on selle kõrval ka muid partitiivivorme eriti e-partitiivi, Põhja-Eestis ka si- ja sid-partitiivi. Näiteks: Kuu poiGi, härGi; Rei mārGi, vehDi, turski, tuimi; Var seppi, oksti, külmi; Juu ohri 'otri', poēGi, kohti; Trm koēri, päēvi, lehmi; Krk pułmi, poigi; Ote lehmi, külmi, seppi; Se seppi, kel'li, kappi. Võru murdes on i ka i-i ja i järel, näit. Se nuiji, kurji; Krl sõji.

i-tüvedest on häälikuseaduslikke i-partitiive harva leida. Ainult Hlj mändi, pütti, sāngi, kotti; Rei särkki, viiki, pūri. Kõikjal mujal on analoogilised a-, e-, si- ja sid-partitiivid.

Põhja-Eesti alal kohtame i-partitiivi ka jalg-tüüpi sõnadest, kus häälikuseaduslikult esineb u-partitiiv. i-vormid pole siin üldised, vaid neid leidub üksikutes murrakutes. Näiteks: VNg eini, korvi 'körvu'; Lüg kervi; Jõh eini; Vai ouni, eini; Phl lāuDi, hāuDi, ouņi; Emm karvi; Kār ōuni; Jām ōuni; Muh gūni; LNg lauDi, gūni; Mār lauDi, gūni; Lih gūni; PJg sauni, lauDi; Rap gūni; VJg leiBi, seiini.

i-partitiiv on tulnud Kirde-Eesti rannikumurdes, saarte murdes ja läänemurdes kasutusele kahesilbiliste sõnade analoogial ka kolmesilbilistes tüvedes, kus pidanuks olema id-partitiiv. Näiteks: Kuu hopusi, vareksi, jäneksi, pimegi, haigi, korGi, paremBi, jumali, kuBemi, sestri 'sõstraid'; Lüg jūksi, väiksi, sulašsi, jänešsi, ilusi, vanemi, apemi, ahveni, koleDi, siemni, kūndli, tūtri, rīDi; Khk punašš, parami, vanami, saDami; Khn jūzi, käuZi, suolatsi, varezi, vanemi, sūdāmi, aBemi, pimeDi, tuGevi, oravi, pähkli, paizi, rī-

Di; Var jûZi, reBâZi, vareZi, aîGi, keîGi, siîGi, raîki, val-Gi, parami, terävi, oDavi, värävi, valuZi, rumali, eîni, pai-Zi, mätti, metti, ûni 'hooneid'; Hää jûssi, käissi, punaZi, oraîssi, pimeDi, iGävi, muîtemi, küBemi, jumali, kiîDi, tei-Bi. Arvatakse, et niisugused u- ja i-partitiivid on levinud mandrilt saartele.

Muhu ja Tõstamaa murrakuist on kirja pandud omapäraseid mi-partitiive. Näiteks: Muh kamBrimi, t^hõrimi 'tõbreid', sã-Dikkimi, tûDrikkumi, kurattimi, auttomi; Tõs rãmaattumi. Niisugune mi-lõpp on sündinud ilmselt metanalüüsi läbi tu-kari-tiivide mitmuse partitiivi vormidest. Vrd. näiteks Khn emnet-tumi, näcttumi; Tõs üleannettumi.

c) e-partitiiv.

Tänapäeva eesti kirjakeeles esineb e-partitiiv i- ja u-tüvelistest sõnadest ja nendest a-tüvelistest sõnadest, mil-lal esimeses lühikeses silbis on u või a või kus tüve a-le eelneb i või j. Näiteks: poisse, jutte, tube, orje, nuie.

Häälikuseaduslikult on e-partitiiv kujunenud kahe-silbi-listest a-tüvelistest sõnadest, millel esimeses lühikeses silbis oli o või u. Seega

*kotaita > *koteiða > *kotei-a > kote

*munaita > *mungeiða > *mungei-a > mune

i- ja u-tüvelistes sõnades on e-partitiivi vormid analoogi-lised, mis on kasutusele tulnud koda-, muna-sõnarühma parti-tiivvormide eeskujul.

Vanemas kirjakeeles leidub e-partitiivi vorme Hornungi grammatikast peale. Näiteks: Hornungil Sukke, Munne, Luude, Kooke, Kuhje, Kurje, Poege, Koere, Oune; A. Thor Hellel so-je, poege, koere; A. Hupelil ämme~ämmasid.

e-partitiivi reeglistamist alustab E. Ahrens. Tema gram-matika järgi on e-partitiiv a-tüvelistes sõnades, kui esime-ses silbis on o, u, ü. Seega: koere, konne, mokke, kuive, muste, külme. j-i järel on alati e, niisiis sooje, nuie. i- ja u-tüvelistest sõnadest on Ahrensi järgi võimalik moodus-tada ainult a-partitiivi või sid-partitiivi vorme.

Wiedemanni grammatika kordab üldiselt Ahrensi reegleid ja lisab, et Lõuna-Eesti murretes on i-tüvelistel sõnadel mitmuse partitiivis lõpul e ja ü-tüvelistel sõnadel a, vahel ka e.

K. A. Hermannini grammatika (1884) soovitab üldiselt sid-partitiivi, ent mõnede a-tüveliste ja isegi u-tüveliste sõnade puhul antakse paralleelselt ka e-partitiivi vorme. Näiteks: noote~nootasid, lookee~lookasid, utjee~utjasid, tühjee~tühjasid, murdee~murdusid.

Ahrensi reeglid säilivad üldjoontes ka käesoleva saajandi alguse grammatikais. H. Põllu grammatika lisab siiski uue reegli: e-partitiiv on ka nendest u-tüvelistest sõnadest, millel esimeses silbis on o või u.

Selgimata on reeglistik veel "Eesti keele õigekirjutuse-sõnaraamatus" (1918), u- ja i-tüvelistest sõnadest võib e-partitiivi vaid harva moodustada (näit. löökisid ehk lööke).

Tänapäevase reegli fikseerib 1919. a. Johannes Aavik. Alles nüüd saab e-partitiiv üldiseks ka i- ja u-tüvelistes sõnades. Seega: pilte, õnnelikke, ohvitseri, tühje, kode.

Eesti murretes esineb sõnast muna häälikuseaduslik e-partitiiv mune kõigis Põhja-Eesti murretes ja Mulgi murdes. Tartu ja Võru murdes on gemineerunud tüvekonsonandiga vorm munnè~munne. Ainult Kirde-Eesti rannikumurdes on käibel analoogiline muni.

Analoogiline e-partitiiv on i-tüvelistest sõnadest üldiselt käibel kõigis Lõuna-Eesti murretes. Näiteks: Krk sokke, kausse, ok'ke 'vokke', ku'le, sel'tse, so'tte, pa'le; Ote suššē, rätte, sāne, krāvē, vāttē, kūttē; Se lamppe, partsē, piņke, pi'le, kaņē, rīkke, pa'kkē. Kirde-Eesti rannikumurdes e-partitiivi selles sõnarühmas ei esine. Samuti on Põhja-Eesti murretes i-tüvelistest sõnadest e-partitiivi ainult mõnes üksikus murrakus. Näiteks: Rei tīntē, tāppe, tūste, pulle; Kse pūkke, ko'te; Kõp poisse, tūkke, kuŗkke, rontē, tasse.

u-tüvelistest sõnadest on analoogilised e-partitiivid

käibel Lõuna-Eesti murretes (selle kõrval leidub ka a-partitiivi). Näiteks: Krk lukke, aukke, jutte, lippe, muhke, samme, orge, tikke; Ran ilppe, linde, verkke, kaive; Vas vaime, uille, jutte. Ka sellest sõnarühmast leiame e-partitiive Põhja-Eesti alal ainult mõnes murrakus. Näiteks: Pha tantse, põlde; Kse temppe, kaltse, reukke; Saa teukke, kaltse; Kõp lindre, vihke, parne, kile, takke.

Lõuna-Eesti murretes on e-partitiivi vormid tulnud kasutusele ka a-tüvede i-partitiivi piirkonnas, esinedes viimasega paralleelselt. Näiteks: Trv, lõkke, vante, püre 'põõrasid'; Puh lukke, kōne, oße 'oksi', mušte, lude; Plv lūme 'loomi', pulme, oße. Samasugust e-partitiivi kohtame mõnevõrra ka Põhja-Eesti murretes, aga ainult teatud murrakutes, mitte üldiselt. Näiteks: Khn kōne, oksē, otre; Saa otre; VJg otse, okse, sukke; KJn kōne, okse, otre, sukke; Kõp poēge, leppe, otre; Kod sukke, lūme, ekse.

soe-tüübis leidub analoogilist e-partitiivi ida-, kes- ja Tartu murde alal. Näiteks: VJg kuhje, KJn nuije, ohje, tühje, orje; Kõp nuije, ohje; Kod nuije, kurje, sūje; Ran orje, kurje; Võn lotje; San nuije.

jalg-tüüpi a-tüvelistest sõnadest esineb e-partitiivi Eesti murretes harva, mõnes üksikus murrakus. Näiteks: Rei salkke, laude, võlge; Kõp nāle 'naelu', aize, marje, laude; Se haude, laude, lautte, oge.

d) a-partitiiv.

Tänapäeva eesti kirjakeeles a-partitiivi vorme ei esine. Küll aga esinesid need varasemas kirjakeeles ja neid leidub praegugi Eesti murretes.

Peale eesti keele on a-partitiivi ka vadja keeles. Näiteks: gākā 'õlgi', sartsā 'särgi', kukkā 'kukkesid', lahsā 'lapsi'.

Päritolult on a-partitiiv a-mitmuslik vorm, viimase päritolust on pikemalt juttu mitmuse peatükis.

Vanemas kirjakeeles kohtame a-partitiivi vorme Hornungi grammatikast alates. Näiteks Hornungil: Kirpa, Wirka, Wörka, Põlda, Poissa, Mārssa, Sulpa, Kulpa, Tähta. A. Th. Helle

grammatika (1732) esitab a-partitiive peamiselt i-tüvelistest sõnadest (krasa, kiwwa, hoopa, püssa, pütta), vahel ka e-tüvelistest sõnadest (tähta). A. Hupeli grammatikas (1780) korratakse suurelt osalt Helle esitust.

E. Ahrens püüab juba a-partitiivi moodustamist reeglistada ja määrab, et a-partitiiv esineb i-tüvelistest sõnadest, mis on palataliseeritud (halla, klaasa, kulla, mütša, kotta, mända), samuti mõnedest u-tüvelistest sõnadest (kirpa, kimpa, laasta, saada 'saadusid'). e-tüvelistest sõnadest Ahrens a-partitiive ei moodusta.

Wiedemanni grammatikas lisandub Ahrensi poolt esitatule a-partitiiv e-tüvelistest sõnadest ja näiteid selle kohta tuuakse läänemurdest (üsa, käisa, kõrsa, hiirsa, seaska, lilla, sul'ga, sēna).

Hermanni grammatikas lubatakse a-partitiive ainult i- ja u-tüvelistest sõnadest (halla, kassa, aera, viiska), e-tüvelistest sõnadest soovitatakse kasutada ainult sid-partitiivi.

Käesoleva sajandi algul antakse J. Jõgeveri ja H. Põllu grammatikate a-partitiivi vorme vaid i-tüvelistest sõnadest.

Viimast korda normeeritakse a-partitiivi eesti kirja-keelde 1918. a. "Eesti keele õigekirjutuse-sõnaraamatus", kus fikseeritakse a-partitiivi vormid palatalisatsiooniga i-tüvedes ja harva ka u-tüvedes (õnnelik-tüübis).

J. Aavik ei pooldanud a-partitiivi ja pidas selle vastu visa võitlust. Juba 1916. a. ilmunud brošüüris "Mis on keeleuuenendus?" nõuab ta a-partitiivi vormide asendamist e-partitiivi vormidega. Pikemas kirjutuses "Mitmuse partitiiv" (1919) jätab Aavik a-partitiivi kirjakeelest täiesti välja ja soovitab ka u-tüvelistest sõnadest kasutada e-partitiivi (õnnelikke). Need J. Aaviku seisukohad leidsid eesti keelekorralduses aktsepteerimist ja "Eesti õigekeelsuse sõnaraamatu" I köites (1925) on a-partitiiv asendatud e-partitiiviga. Siit alates eesti kirjakeeles a-partitiiv puudub.

Murretes. a-partitiiv on levinud Põhja-Eesti murretes ja Võru murde idapoolsetes murrakutes. Rannikumurdes on a-

partitiivi üksnes kõige idapoolsemas Vaivara murrakus (püs'-sa, us'sa, koñtta).

Põhja-Eesti murretes on a-partitiiv kõige rohkem levinud i-tüvelistes sõnades. Näiteid: Muh sirp^{pa}, koñt^{ta}, pois^{sa}, sañt^{ta}; van^{ga}; Mär pois^{sa}, pal'^{ka}, lat'^{ta}, us'sa, kurk^{ka}, kot'^{ta}, vok^{ka}; Rap pük^{sa}, kurk^{ka}, pink^{ka}, lamp^{pa}; Ksi rät'^{ta}, püt'^{ta}, tek^{ka}, tun^{da}; u-tüvelistest sõnadest on a-partitiivi moodustamine piiratum. Näiteid: Khn jutt^a, l'en^{da}, ürn^{ikka}, vaemul^{ikka}; Aud käs^{ka}, viś^{ka}, kark^{ka}, lās^{ta}; Juu līn^{da}, loas^{ta}; Kod līn^{da}, kirj^{janikka}, vežast^{ikka}. Kahesilbilistes e-tüvelistes sõnades esineb a-partitiivi rohkem leht-ja vars-tüübis, vähem naine-tüübis. Näiteid: Khn ker^{ža}, var^{ža}; Lng leht^a, sēn^a, sää^{ka}, täht^a, käs^{sa}, süs^a; Hm^d eitt^a, täht^a, nai^{ža}; Ksi var^{ža}, käs^a, süs^a. Veelgi harvem on a-partitiiv enamasilbilistest ne-sõnadest. Näiteks KJn inime^{izā}, Trm arul^{daiža}, must^{laiža}, lāl^{attuiža}; VMr, Sim inime^{izā}.

Võru murde idaosas esineb a-partitiivi ainult i- ja u-tüvelistest sõnadest. Näiteid: Plv kir^{šta}, keiv^a; laivast^{ikka}; Rāp vi^{ža} 'viiske', kahra 'karusid'; Vas kaiv^a, laul^a, tsirk^{ka}, laivast^{ikka}, ver^{ikka}, näk^{ka} 'nägusid'; Se pois^{sa}, häll^a, püs^a, säng^a, sam^a, pak^{ka}, pauk^{ka}, ametnik^{ikka}, temp^{pa}, tant^{sa}, vežast^{ikka}, par^{žnikka}, tall^a 'talusid', kaih'ha 'kahjusid', hopp^a 'märasid', tat^{rikka}, tüt^{rekka}.

C. sid- ja si-partitiiv.

Tänapäeva eesti kirjakeeles on sid-partitiiv sõltuvalt sõnatüübist kas ainus partitiivivorm või paralleelseks vormiks id- ja lõputa partitiivivormile. Ainult sid-partitiiv on kirjakeeles võimalik diftongiga või ii, uu-ga lõppevates I käändkonna sõnades (koisid, piisid, püüsid); e- ja u-tüvelistes II käändkonna sõnades (tüvesid, pajusid, loetelusid); III käändkonna kõne- ja tubli-tüüpi sõnades (peresid, paljusid, sõbrannasid) ja mõnedes VI käändkonna 1. alaliigi padi- ja sõber-tüüpi sõnades (purjesid). Paralleelselt id-partitiiviga esineb sid-partitiiv mõnedes I käändkonna sõnades (teesid e. teid, ideesid e. ideid). Kõrvuti lühikese partitiiviga

esineb sid-partitiiv mõnedes pesa- ja kõigis seminar-tüüpi sõnades (kanu e. kanasid, pahu e. pahasid, muuseumi e. muuseumisid); kõigis rida- ja jõud-tüüpi sõnades (ridu e. ridasid, uhe e. ubasid, saage e. saagisid); paljudes jalg-tüüpi sõnades (ränki e. ränkasid, vaate e. vaatisid, värssid e. värssisid, ahje e. ahjusid, hoobi e. hoobasid, aasu e. aasasid).

si-partitiiv eesti kirjakeeles praegu ei esine.

Tavaliselt on sid- ja si-lõppu peetud flektiivseteks muutelõppudeks, mis väljendavad tervikuna nii mitmust kui ka partitiivi. Sellest erinevalt on P. Alvre lahutanud sid-lõpu mitmuse tunnuseks -si ja partitiivilõpuks -ä.

sid- ja si-lõpp on saadud metanalüüsi alusel ne- ja s-sõnade partitiivist. Mitmuse partitiivilõpp -sid on lähtunud kolmesilbiliste ne- ja s-sõnade partitiivist: *repäsi-tä > reBaZiD. Tüve lõpul olevale se-liitele liitus mitmuse tunnus -i ja partitiivi lõpp -ta. Seega on siintegemist tavalise id-partitiiviga. Sõnaosiste väranalüüsi alusel ühendati liite s järgneva tunnuse ja lõpuga ühtseks tunnuslõpuks -ziD. Nõnda saadud uut grammatilist elementi hakati kasutama ka nende sõnade mitmuse partitiivi moodustamisel, kus tüves se-liide puudus. ZiD-lõpp levis Põhja-Eesti murdealal eriti kaheasilbilistesse sõnadesse.

Mitmuse partitiivi lõpp -si on lähtunud kahe- ja neljasilbiliste ne- ja s-sõnade partitiivist: *naisiŕa > naïZi; *sukulaisiŕa > suGulaZi. Tüve lõpul olevale se-liitele lisati mitmusetunnus -i ja partitiivilõpp -ŕa. Alusvormist kujunenud vormid naïZi, suGulaZi on seega häälikuseaduslikud i-partitiivi vormid. Ka siin toimus väranalüüs ehk metanalüüs ja kujundati koos tüve lõpul oleva s-elemendiga uus tunnuslõpp -si, mida hakati rakendama teistes sõnarühmades.

Kirjakeeles paistavad mõlemad partitiivivormid esmakordselt esinevat XVII s. lõpul. Juba Hornungi grammatikas on usisid ja A. Th. Helle grammatikas waggasid, tundisid.

si-partitiivi kohtame esmakordselt 1694. a. "Önsa Lutterusse Lastes Öppetuses" (Teesi) ja seejärel 19. sajandi algul

Holzil (konnasi). Normeeritud kirjakeeles pole see partitiivivorm kasutamist leidnud. Ta on jäänud murdevormiks. Erandlikult on si-partitiivi kirjakeeles kasutada soovitanud V. Tauli 1940. a. ajakirjas "Eesti Keel" avaldatud artiklis "Maksa keelenormi kriitika ja muutmisettepanekud" (lk. 230). Ent ka tema on hiljem sellest ettepanekust loobunud.

sid-partitiiv hakkas eesti kirjakeeles eriti levima 19. sajandi teisel poolel. Juba Ahrensi grammatikas on selle vormi kohta toodud rohkesti näiteid. K. A. Hermann pidas sid-lõppu kõige loomulikumaks mitmuse partitiivilõpuks ja soovitas seda kasutada igas tüübis. Seega haavasid, mõisnikkusid, sadasid. Hermann'i grammatika mõjul laienes sajandi vahetusel sid-partitiivi tarvitusala. Käesoleva sajandi algul tekkis sid-partitiivile kirjakeeles vastuseisu, mida ohutasid eriti keeleuuenuslased. J. Aavik soovitas sid-partitiivi asemele lõputa partitiivi. sid-partitiiv taandus kirjakeeles paljudes sõnarihmades. Hiljem on taas sid-partitiivi kui universaalset käändelõppu soovitanud V. Tauli.

Murretes on nii sid- kui ka si-partitiiv levinud ainult Põhja-Eesti murdealal. Kui Mulgi ja Tartu murdes mõnel määral sid-partitiivi leiame, siis on see Põhja-Eesti murrete mõju. Näiteks: Hls taluZiD, tuleZiD, peZÄZiD, rihaZiD, külÄZiD, emÄZiD, varaZiD, keneZiD, raBaZiD, kevaZiD, taBaZiD, ninaZiD, majaZiD, ülluZiD, kēluZiD, paDaZiD, seDaZiD, riDaZiD, kinGaZiD; Trv jahuZit, karuZit, kajuZit 'kaevusid', tädiziit, nimeZit, rahaZit, majaZit; Hel nimeZit, peZÄZit, majaZit, pereZit; San veneZit, tarqZit, keneZit.

si-partitiiv on kõige enam levinud keskmurde alal. Näiteid: Jmā laēvaZi, veļGaZi, jaļGaZi, kohtaZi, lūDaZi, sudjaZi, kukkeZi, kuŕGeZi, suļ'GeZi, kārGeZi, koť'tizi, vähkiZi, tuñDiZi, tikkuZi, oDraZi, kanaZi, pereZi, majaZi, vaGaZi, naBaZi, raBaZi, teraZi, mereZi, koDuZi, toruZi, uDuZi; Koe mǝruZi, veneZi, teDreZi, taluZi, nimeZi, vaimuZi, konksuZi, leŋGaZi. Kuid seda vormi leidub ka saarte ja läänemurdes ning Kirde-Eesti rannikumurdes. Näiteks: Khn tädiziit.

Zi, mäGeZi, mureZi; Pha kiviZi, majaZi, põlDuZi~põlDe, aè-
ruZi, rohtuZi, võrkkuZi, võpastikkuZi, kottizi, sanizi, al-
lizi, kullizi, pullizi, pilizi~pilvi, sõDaZi, ja!GaZi~ja!-
Gu, atraZi~atru, pälazi~paèlu, lõnGaZi~lõnGu; PJg nurkka-
Zi, tammeZi, kukkeZi, aiDaZi, lilleZi, karuZi; Hhã taluZi,
näruZi, karuZi, nimeZi, pereZi, tuleZi, mereZi, uneZi, mune-
Zi, peZaZi, äDaZi, ravaZi, rohtuZi, vëZastikkuZi, mähGuZi,
pal'kkizi, unttiZi, kääZi, sõëZi, õheZi 'üksi', ärgäZi,
peäZi, siGaZi, seäZi, riaZi; Lüg peresi, pinDesi, tuleGah-
jusi, lillesi, kialesi.

sid-partitiiv esineb enamasti paralleelselt si-partitiiv-
viga. Mõnes murrakus on tekkinud ka distributiivseid erine-
vusi: si-partitiiv esineb pika vältega sõnadest (põlDuZi,
kukkeZi) ja sid-partitiiv lühikese vältega sõnadest (peZaZiD,
näGuZiD).

Rohkem on sid-partitiivi just läänemurdes, kusjuures vas-
tupidiselt si-partitiivile on sid-vormid enamasti esma- või
teisevältelised. Näiteks: PJg lilleZiD (~ lilleZi), seBra-
ZiD, rätiziD (~ rätizi), pereZiD; Mih seDaZiD, leiVaZiD,
naèlaZiD (~ naèlu). Samuti on sid-partitiivi rohkem idamur-
des. Näiteid: Trm karuZiD, taluZiD, käBiZiD, nimeZiD, pere-
ZiD, ivaZiD, niZaZiD, majaZiD, linDuZiD, lälüZiD, laëvastik-
kuZiD, päriZiD, vat'tiziD, tašsiziD, eitteZiD, kukkeZiD, jô-
neZiD, sõjaZiD, ärgäZiD, sepräZiD, pat'jaZiD, aèDaZiD, paDa-
ZiD, varZaZiD, treppiZi; Kod taluZiD, mereZiD, nimeZiD, uni-
ZiD, kuäneZiD, sũjaZiD, rostoZi 'rohtusid', juttuZi. Saarte
murdes on sid-partitiivi vähem kui si-partitiivi, samuti on
sid-partitiivi vähem keskmurdes. Näiteid: Jãm tanuZiD, puru-
ZiD, aBiZiD, nimeZiD, külaZiD, puDruZiD, niZaZiD, linaZiD,
põlDuZiD, kripsuZiD, takkuZiD, kurDuZiD, vaimuZiD, juttuZiD,
ähDaZiD, pereZiD; Phl taluZiD, puruZiD, nimeZiD, peZaZiD, na-
BaZiD; JJn nimeZiD, tuleZiD, peZaZiD, kehaZiD, oDaZiD.

Kirde-Eesti rannikumurdes, saarte murdes ja läänemurdes
kasutatakse ka kolmesilbilistest tüvedest si-partitiivi. Näi-
teks: Jõh kringlisi, vaŋkrisi, niskesi; VNg tülikkusi, sol-
Dattisi, pardasi, murDesi; Khn aiGeZi, keŋGeZi, kaŋGruZi.

mõlDrizi, kelDrizi, tuhanDezi, kurättizi, porġanDiZi, vetme-
 Zi, liikmeZi, tütreZi, kallizi; Mih suurnuZi, rätkikkuZi, vek-
 kattizi, laBeDaZi 'labidaid'; Var kumeliZi 'kummeleid', va-
 Derizi, emlejaZi, louljaZi, eppettajaZi.

7. Peajooni partitiivi funktsioonide kujunemisest.

Eesti keeles kasutatakse praegu partitiivivorme lauses osalusena, osasihitisena ja osaõeldistaitena. Kõik need kasutamisiisid on aegade jooksul kujunenud määrusefunktsioonist. Läänemeresoome algkeele varasemal perioodil oli partitiiv ennekõike määruse kääne. Ta osutas kohta, kust lahku-
 takse, millest midagi eraldatakse. Sellist kohta näitavat va-
 rasemat partitiivi nimetatakse separatiiviks. Praegu on va-
 na kohta osutav tähendus säilinud üksnes mõnedes adverbides, nagu

*kotoſa > kottu; *takaſa > takka; *alta > alt; *ultä >
 >ult;

*siyältä > sealt; *täyältä > tealt.

K. Maitinskaja on väitnud, et varasemale separatiivile viitavat ka partitiivi kasutamine verbide kartma ja pelgama laiendi käändena. Mida inimene kartvat, sellest püüdvat ta eemalduda.

Osasihitisega lausete söön leiba, joon vett varasem tähendus on olnud 'söön leivast (osa)' ja 'joon veest (osa)'. Samasugune areng on toimunud ka prantsuse keeles, kus praegu kasutatakse sel puhul prepositsiooni de (je bois de l'eau 'ma joon vett').

Separatiivi arenemine objektikäändeks algas juba läänemeresoome-volga algkeeles. Vrd. mordva lauset siman vette 'joon vett', kus -te on elatiivse tähendusega, ent vastab eesti partitiivi lõpule -t. Sõna vette 'vett, veest' võiks kä-

sitada ka määrusena. Lapi murretest on esitatud elatiivseid vorme, millel on samuti osasihitise ja määruse vahel olev ebamäärane funktsioon.

Ka eesti keelest võib leida elatiivivorme, mis oma funktsioonilt on lähedased osaobjektile ja moodustavad partitiivivormidega paralleelseid väljendeid. Näiteks lausetes Mis sa neist silmadest pesed? Mis ta minust tahab? Niisugune elatiivivormide tarvitamine piirdub eesti keeles siiski kindla mis-konstruktsiooniga.

Mõned abstraktsemad osaobjektid võisid eesti keeles tarvitusele tulla ka põhjust märkiva partitiivi vaheastme kaudu. Näiteks taudi põdema, vargaid kartma, nälga kannatama.

Esti keelele ja üldse läänemeresoome keeltele iseloomulikke jooni on sihitise jagunemine osa- ja täissihitiseks, kusjuures osasihitist väljendatakse partitiivivormiga, täissihitist nominatiivi- või genitiivivormiga. Partitiivist oleks võinud kujuneda ilmselt üldine objektikäne, kui enne seda poleks keeles juba akusatiivi olemas olnud. Akusatiivi olemasolu tingis funktsioonide jagunemise partitiivse ja akusatiivse objekti vahel.

Võrreldes teiste läänemeresoome keeltega on partitiivivormid eesti keeles hõivanud ka mõningaid akusatiivi funktsioone. Näiteks lausetes Seda ma usun. Nad unustasid mind ära. Vrd. sm uskon sen, he unohtivat minut.

Separatiivse päritoluga partitiivivorm sai loomu poolest ülesande väljendada vastava mõiste alast ainult osa. Sellega seoses kaotas akusatiivobjekt osa oma kasutamispirkonnast ja kitsenes vaid totaalobjekti väljendajaks.

Niisuguste väljenduste nagu ma sõin õunad ja ma sõin õunu parallelism viis selleni, et mõnedel juhtudel liitus objekti totaalsusega speetsiese definiitsus ja objekti partsaalsusega speetsiese indefiniitsus. Niisugune eristamine pole alati võimalik, see on olemas ainult jaatavais lauses, kusjuures objektiks oleva sõna-sisu peab olema jaotatav (mitmuslik, rühma-, aine- või abstraktnoomen). Näiteks: Lu-

gesin raamatud (läbi) - Lugesin raamatuid. Nõnda korvab objekti kahevormilisus osalt definiitse ja indefiniitse artikli puudumise.

Kuid osa- ja täisobjekti eristamine on toonud endaga kaasa veel ühe vahetegemise. Kui võrrelda lausete ma kirjutasin jutustuse ja ma kirjutasin jutustust öeldiste tähendust, siis märkame, et nad erinevad teineteisest ühe varjundi poolest: esimeses lauses on tegevus juba lõppenud ja tulemus olemas, teises aga tegevus jätkub ja tulemus on veel poolik. Nii on objekti kahlenemine viinud selleni, et eri objektivormide abil saab väljendada verbide erinevaid aspektilisi tähendusi; osaobjekt osutab teatud juhtudel verbi kursiivset aspekti, täisobjekt aga verbi terminatiivset aspekti. Mitmed muud keeled väljendavad neid aspektierinevusi teisiti: ladina keeles kasutatakse erinevaid ajavorme (perfekt on terminatiivne, imperfekt kursiivne), vene keel kasutab erinevaid verbiliiteid või koguni eri verbe, ungari keeles on nende tähenduste eristamiseks kaks eri konjugatsiooni - objektiline ja subjektiline konjugatsioon.

Meie süntaktilise süsteemi nõrkuseks on peetud seda, et eitava verbivormi puhul on partsiaalsuse ja totaalsuse vastandlikkuse väljendamine võimatu. Et eitav verb väljendab enamasti tulemuselt poolikut või koguni algamata ja tulemusteta tegevust, on arusaadav, et sellisest verbist sõltuv objekt on kursiivse aspekti kohaselt partitiivis ka siis, kui vastavas jaatavas lauses on võimalik kasutada ka terminatiivse aspekti vormi.

Partitiivobjekti tähtsamad kasutamiskiivid on kujunenud hilises läänemeresoome algkeeles, sest teistes läänemeresoome keeltes on need üldiselt samasugused. Läänemeresoome keelte objekti uurija Karl Kont on pidanud võimalikuks, et eitavate lausete partitiivobjekt on saanud läänemeresoome algkeele ajal mõjustusi balti algkeele objektikasutusest, sest läänemeresoome keelte partitiivi funktsioonidel on sarnasust balti ja slaavi keelte genitiivi funktsioonidega.

Võrdlemisi hilise tekkega on partitiivne osalus. Selle lähtekohaks võisid olla mitmesugused analoogiad. Üheks

selliseks olid nominatiivse alusega mitmeisikulised laused, mille eeskujul hakati esialgu lokaalseid partitiivivorme pidama subjektivormideks. Nii tähendas lause Rahvast tuleb esialgu 'rahva hulgast tuleb'.

Kohakäänded.

Eesti keelele iseloomulik kohakäänete kolmeaspektilisus eksisteeris juba uurali algkeeles. Esialgseiks kohakääneteks on peetud k-latiivi, na-lokatiivi ja ta-separatiivi. Tänapäeva eesti keeles on see ürgne kohakäänete kolmik kaotanud oma lokaalse sisu (na-lokatiivist on saanud essiiv, ta-separatiivist partitiiv) või hoopis kõrvale jäänud (k-latiiv). Hoopis hiljem, läänemeresoome algkeeles kujunes välja uus kohakäänetesüsteem, kus tehakse vahet veel sise- ja väliskohakäänete vahel, kuid koha kolmeaspektilisuse väljendamine on säilitatud.

Sisekohakäänded.

Sisekohakäändeid on eesti keeles teatavasti kolm: ku-hu-kääne - illatiiv ehk sisseütlev, kus-kääne - inessiiv ehk seesütlev ja kust-kääne - elatiiv ehk seestütlev. Sisekohakäänete lõpud on päritolult kõik liitkäändelõpud, mis koosnevad kahest käändeelemendist. Neil lõppudel on ühine element -s, millele on liitunud vanad kohakäändelõpud.

illatiiv	S +	e (sidevokaal) + -n (latiivilõpp) > *-sen~ ~ *-zen > *-hen
isessiiv		-na / -nä (lokatiivilõpp) > *-sna / *-snä~ ~ *-zna / *-znä > *-ssa / *-ssä~ *-hna / *-hnä
elatiiv		-ta / -tä (separatiivilõpp) > *-sta / *-stä

-s oli vana läänemeresoome ja volga keeltele ühine latitiivne käändelõpp, mis on eesti keeles lihtlõpuna säilinud

üksnes mõnedes adverbides: alaspidi, taas (*tayas), siis, üles. Vrd. lisaks soome edes, jos, kauas. Volga keeltes on -s tavaline latiivilõpp, vrd. md кѣѣс 'majja', омос 'linna', вѣтс 'vette'; mr кѣѣ ? 'kuhu', кѣѣом 'koju', омам 'linna, linnas', кѣѣом 'vette'. Mõned uurijad on latiivilõpuks pidanud ka translatiivilõpus -ks esinevat s-elementi.

8. Illatiiv.

Illatiiv esineb tänapäeva eesti keeles noomenite ja ma-infinitiivi käändena ning on oma vormivariantidelt mitmekeelne. Tänapäeva eesti keeles võime eristada järgmisi ainsuse illatiivi vorme: a) sse-lõpuline illatiiv (külasse, hambasse), b) ha-, he-, hu-lõpuline illatiiv (maha, pähe, suhu), c) geminatsiooniline illatiiv (tuppa, töölistse), d) lõputa (genitiivi- või partitiivikujuline) illatiiv (linna, seminaari, Tartu), e) de-lõpuline illatiiv (keelde). Mitmuse illatiiv on tavaliselt sse-lõpuline, ainult mõnedest sõnadest on teatud väljendeis lõputa (mitmuse partitiivi kujuline) illatiiv (jalgu, kõrvu, silmi, raudu, võlgu).

Illatiiv kujunes ilmselt alles varases läänemeresoome algkeeles. Nagu juba eespool on osutatud, on illatiivilõpp praegu liitlõpp, mis on moodustunud nõnda, et muistsele latiivilõpule -s (näit. *küläs 'külla') liideti illatiivsuse rõhutamiseks teine latiivilõpp -n ja saadi niiviisi *küläsen-tüüpi vorme. Hiljem kujunes niisuguste vormide kõrvale (või asemele) nõrgaastmeline variant *küläzen. Kui z muutus h-ks, siis saadi illatiivi lõpuks -hen (*külähēn). Siit alates on eri läänemeresoome keeltes olnud areng juba erinev, keelesisene, vrd. eesti külle, soome külään, karjala küläh, vepsa külhe. Sõnades, kus eelnevas kaasrõhulises silbis oli h (< *z) või spirant γ või δ, säilis illatiivilõpp -sen ja andis pärast sõnalõpulisel n-i kadu reeglipärase lõpu -Ze. Niisiis *perehesen > pereZe, *venehesen > veneZe, *taivahasen > taevaZe, *paissyksen > paiZeZe.

Esimene eesti keele grammatika, kus esitatakse illatiiv eraldi käändena, on E. Ahrensi grammatika (1843). Hornungi grammatikas (1690) on illatiivilõpp -sse paigutatud veel ablatiivi alla.

Järgnevas vaatleme illatiivivorme lähemalt kuues tüübis. Eespool esitatud viiele kirjakeelsele tüübile lisandub veel murdeline je-lõpuline illatiiv.

A. sse-lõpuline illatiiv.

See illatiivivorm esineb eesti kirjakeeles kõige laialdasemalt. Vähemalt paralleelvormina peaks ta olema lubatud kõigist noomeneist.

Illatiivilõpp -sse ei ole oma päritolult häälikuseaduslik. Tema kujunemisel on oma osa etendanud inessiivilõpu analoogia. Illatiivilõpu -sse lähtekohaks on läänemeresoome algkeele illatiivilõpp -sen. See lõpp säilis kontraheerunud noomeneis (*perehesen, *hampahasen) ja häälikuseaduslikult kujunes sellest tänapäeval murretes esinev -Ze, mis üldistati kontraheerunud noomeneist ka teistesse sõnarühmadesse. Illatiivilõpu s-i gemineerumine on toimunud A. Kase arvates inessiivilõpu -ssa analoogial. Teiseks võimalikuks analoogiaallikaks on peetud ne- ja s-liitelisi sõnu (V käändkond). Vrd. *küstimüksehen > küZimusse, kus võidi tüve geminaat -s-i pidada ekslikult käändelõpuks. Sõnas sisse pole illatiivilõppu -sse, vaid see vorm on saadud tüvest sise- tüvekonsonandi geminatsioonil teel (< *sisehen).

Vanemas kirjakeeles leidub sse- ja se-illatiivivorme juba algusest peale. Näiteks Mülleri jutlustes: Merre pochiaße 'mere põhja', Taywasse, Taiwase; 1715. a. uues testamendis: Märese 'meresse', Tullesse 'tulesse'. XVIII sajandil saab kirjakeeles üldiseks sse-illatiiv, se-illatiivi vormid jäävad kõrvale.

Eesti murretes on sse-illatiiv iseloomulik Põhja-Eesti murretele, eriti keskmurdele. Lõuna-Eesti murdealal leidub sse-vorme ainult Mulgi murde lääne- ja põhjaosas ning Tartu murde Sangaste ja Rannu murrakus. sse-illatiivid puu-

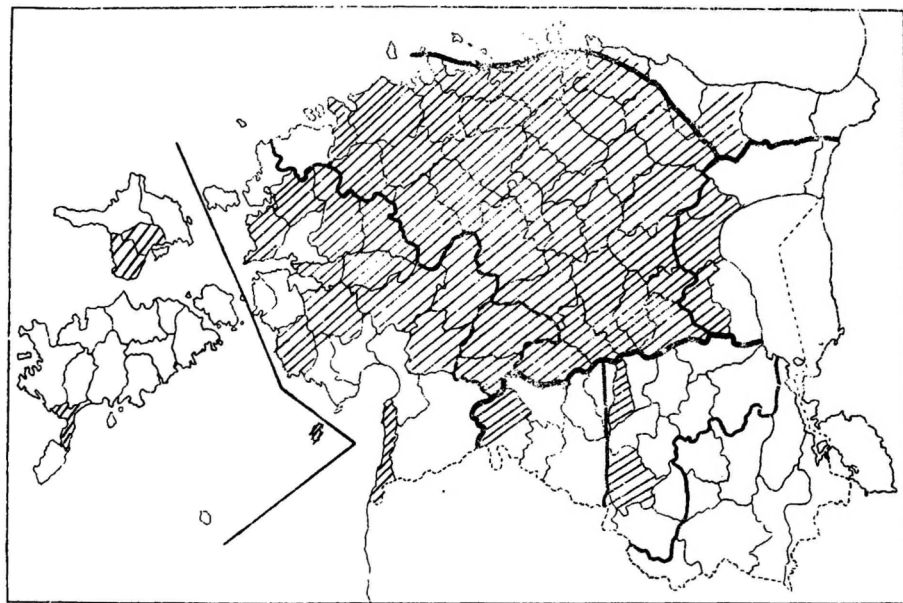
duvad Võru murdes, idamurde Kodavere murrakus ja saarte murde enamikus murrakutes. Näiteks: Kuu talusse, meresse, tünt-
 risse, kuntturisse, tuoZisse; Hlj ihusse, peresse, vuoDisse,
 keldrisse, kūZikkusse, taevasse; Kāi pūsse, raBasse, veškis-
 se, rāmanDusse; Emm talusse, kuraDisse, punaZesse; lillisse;
 Ans aigesse, korsnasse, rōmZasse; Khn kalasse, veškesse,
 tüDrikkusse, aknasse, amBasse; LNg majasse, peresse, veškis-
 se, perGosse, keldresse; Vig koisse, peZasse, nimesse, oraš-
 sesse, reBāZesse, aZemesse; Kōp pūsse, taškusse, varresse;
 HJn tüösse, raBasse, vuōDisse, taevasse; Sim muasse, peZasse,
 aūZasse, oraksesse, aDrasse; Hls tūsse, peresse, rāmatтусse;
 San käesse, kānesse, unikkusse, Kuusalu murrakus on -sse või-
 nud liituda je-lõpule, näit. silmijesse 'silmadesse',
 lehtijesse 'lehtedesse'.

Geminatsioonita Ze-illatiiv on iseloomulik saarte murde-
 le, läänemurdele ning osalt ka Mulgi murdele. Näiteks: Phl kü-
 laZe, eluZe, pereZe, vāGnaZe, kūBaraZe, paramaZe, taēvaZe;
 Krj vōiZe, sūZe, taluZe, tuleZe, koDuZe, veñnaZeZe, oraZeZe,
 reaZe, aDraZe, sūdameZe; Han tōZe, veZaZe, lumeZe, pimeDaZe,
 laDuZe, leheZe; Aud kivZe, vereZe, pereZe, veitluZeZe, ās-
 taZe, aZemeZe; Krk kirikkuZe, kiviZe; Trv kamBreZe, rāmatti-
 Ze, līnikkuZe 'kliinikusse'. Neljas saarte murde murrakus lei-
 dub ka sse-illatiivi (vt. eespool).

sse- või ka Ze-lõpust on lõppvokaali redutseerumise kau-
 du saanud üks lõpuvariant -s, mille abil moodustatakse illa-
 tiivivorme läänemurdes ja Mulgi murdes. Näiteks: Lih sōZ 'so-
 hu', ninaš, tareš, lumeš, varreš, eZimeZeš, kūZikkuš, keld-
 reš; Mih tuleš, aZemeš; HāH taluš, peZaš, kāZikkuš, pēZaš;
 Krk lūš, kirikkuš, rāmatuš; Hls kamreš, sūāmeš, aGanikkuš.
 Niisuguseid illatiivivorme kohtame ka vanemas kirjakeeles,
 näiteks Wanradt-Koellil (1535) taywas 'taevasse', samuti Gō-
 sekeni grammatikas (1660) taiwas.

B. ha-, he-, hu-lõpuline illatiiv.

Illatiivilõpud -ha-, -he-, -hu pärinevad varasemast illa-
 tiivilõpust *hen, mis omakorda tuleneb varasemast vormist

Kaart nr. 2. sse-illatiiv aasta-, raamat-, kinnas-tüübis.

-zen. Lõpus esinev vokaal e sarnastus hiljem lõpule eelneva vokaaliga. Nii sündisid uued lõpuvariandid -han, -hen, -hon, -hun, mis pärast sõnalõpulisel n-i kadu ja järgsilpide o u-ks muutumist andsid tänapäevased lõpuvariandid. Niisugune areng oli võimalik ainult pearõhulise silbi järel, sest ainult selles positsioonis on h eesti kirjakeeles säilinud. Seega

*māhen > *māhan > maha *sōhēn > *sōhon > sohō > sohū
 *sūhēn > *sūhun > suhū *pāhen (> *pāhān > pähā) > pähē

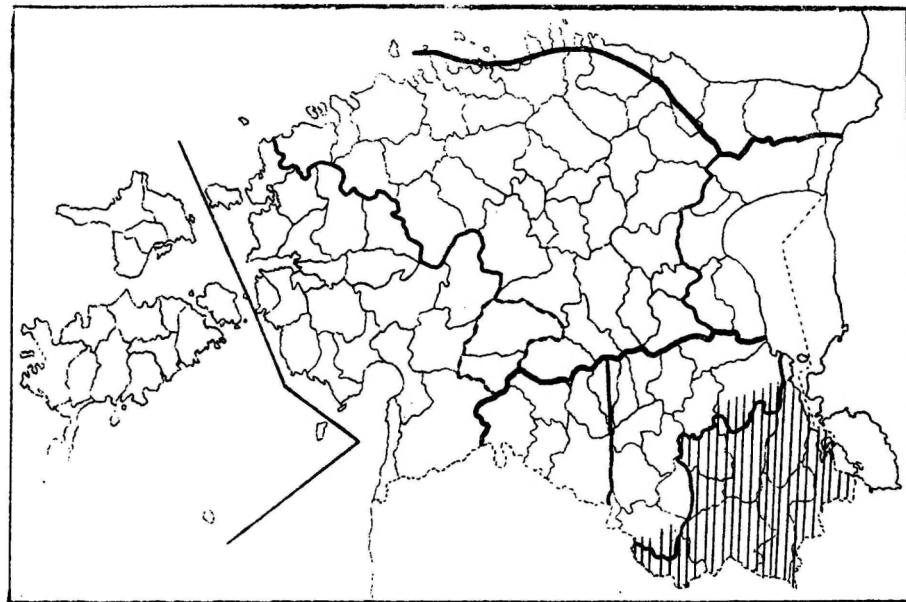
Lisaks eespool nimetatud muutustele on eesti keeles h ees pikk vokaal lühenenud.

Vanemas kirjakeeles leiame h-lisi illatiivivorme juba Wanradt-Koelli katekismusest alates (maha). Gõsekeni grammatikas on pehhe ja suhhe ning ta nimetab vormi lõpul olevat e-d prepositsiooniks. A. Th. Helle grammatikas (1732) on suhho, mahha ja isegi Puhho, E. Ahrensi grammatikas (1843) mahha, pāhhā, suhhu, sohho, aga ka puusse, luusse.

Keeleuunduslased katsusid h-liste illatiivivormide hulka käesoleva sajandi algul kirjakeeles suurendada. Soome keele eeskujule toetudes soovitas J. Aavik võtta kasutusele vormid ōhe, tōhe, luhu. J. Semper lisas neile veel vormid vūhu ja vōhe sõnast võõ. Neist tulid kirjakeeles tarvitusele murdelise taustaga tōhe ja ōhe. Muud jäid kõrvale, samuti ka mitmuslikud illatiivivormid tōihi, soihi, māihi, mis loodi soome keele eeskujul.

Praegu on eesti kirjakeeles olemas viis h-list illatiivivormi: maha, pāhe, sohu, suhu, ōhe.

Eesti murretes on h-line illatiiv üldine sõnadest maa, pea, soo, suu. Sõnadest tõõ ja õõ moodustatakse h-lisi illatiivivorme ainult Lõuna-Eesti murretes ja mõnedes saarte murde murrakutes. Näiteks: Lüg mahā, suhū, pāhā; Käi mahā, pehē, suhū, sohū, tōhē, ōhē; Khk tūhē, suhē; PjP mahā, pāhā, suhū, sohō; VMr suhū, mahā, pāhā; Trv mahā, pāhā, tūhū; Ote pāhā, suhū, tūhū. Võru murdes võib h-eelne pikk vokaal olla säilinud ja illatiivivormi lõppu lisandunud larüngaalklusiil. Näiteks: Rāp pāhā, tūhū, ūhū, māha; Se pāhā, māha, tūhū, pūhu; Rõu suhū?, maha?, pāhā?

Kaart nr. 3. he-line illatiiv aasta-, raamat-, kinnas-tüübis.

Võru murdes on he-line illatiivilõpp saanud küllaltki üldiseks. Selle abil moodustatakse illatiive ka aasta-, raamat-, mõte-, tütar-tüüpi sõnadest ja ne-, s-sõnadest. Näiteks: Urv leppistühe 'lepikusse', puðelihe, kübärähe; Rõu maDalahę, pümehehe 'pimedasse', meizahę, kerikkohę, käuZehe 'käisesse', kamBręhe, kivitsehe kel'Drihe, kiñDahe, Vas (ka mitmuses) kūrmahe 'koormasse', kūrmihe 'koormatesse', sada-mahę, paręmBahę, kiřrivähe reivahę 'kirevasse riidesse', pa-Zehę; Se veskihe, perGohe, pümehehe 'pimedasse', hünehe, ak-nahę, kiñDahe.

C. Geminatsiooniline illatiiv.

Tänapäeva eesti kirjakeeles moodustatakse geminatsioonilisi illatiivivorme kahesilbilistest tüvedest, kui tüves on üksikkonsonant, samuti kolme- ja enamasilbilistest V käändkonna sõnadest, kus gemineerub liites olev vokaalidevaheline g (näit. töölistesse).

Geminatsioonilise illatiivi vormid tekkisid eesti keeles arvatavasti 15. sajandi paiku, kui toimus tüvekonsonandi gemineerumine. Seega selles tüübis kulges areng nõnda

*rapahan > *rapaan > *rapaa > rappa

Kui kadus h järgsilpidest, tekkis teises silbis pikk vokaal. Siis kadus sõnalõpuline n ja umbes samal ajal pikk vokaal lühenes ning silbi algul olev konsonant gemineerus. Teise seletuse kohaselt on geminaat kujunenud konsonantühendist, mille teiseks komponendiks oli h (*rapha).

Paralleelselt on sellised illatiivivormid tekkinud ka liivi ja isuri keeles ning mõnedes soome keele murretes.

Eesti kirjakeeles võivad illatiivis gemineeruda kõik konsonandid, vñlja arvatud j. Kui vokaalide vahel on j, siis saadakse illatiivis ühend jj (maija).

Hiljem on selle illatiivitüübi eeskujul hakatud moodustama geminatsioonilisi illatiivivorme ka pere-tüüpi sõnadest (perre, tarre).

Vanemas kirjakeeles. Mülleri jutlustes XVII saj. algul

kohtame selles sõnarühmas gemineerumata konsonandiga illatiivivorme, mis on ilmselt pärit rannikumurdest. Näiteks: *abby*, *kocko*, *kogko*.

Teistel XVII saj. kirjameestel esineb juba geminatsiooniline illatiiv. Näiteks: Stahlil kette 'kätte', Virginiusel Merre, Hornungil appi.

XIX sajandi esimesel poolel soovitab E. Ahrens oma grammatikas taas rannikumurde mõjul geminatsioonita vorme koko, api, jõke. Oma seisukohta põhjendab ta sellega, et tema arvates b, d, g ei saavat gemineerumisel muutuda kohe pp-ks, tt-ks, kk-s, vaid pidavat muutuma ainult astme võrra pikemaks, s. o. p-ks, t-ks, k-ks. Mõnevõrra mõjutas E. Ahrensi seisukohta ka üksikklusiililise konsonandiga illatiiv soome keeles. E. Ahrensi seisukoht ei leidnud pooldamist ja järgnevad grammatikud soovitasid ikkagi geminatsioonilist illatiivi.

Geminatsiooniliste vormide kasutamine eesti kirjakeeles laienes XX sajandi algul veelgi keeleuueenduse energilise propaganda mõjul. J. V. Veski eestvõttel normeeriti geminatsiooniline lühike illatiiv paralleelvormina tüübiti, jättes paralleelvormi valiku ja sobivuse hinnangu keelekasutaja hooldeks. 1953. a. VÕS-i uues väljaandes vähendati tunduvalt lubatud paralleelsete geminatsiooniliste illatiivivormide hulka. Vormi sobivus otsustati nüüd juba keelekorraldajate poolt. Likvideeriti sellised harva kasutatavad vormid nagu kõttu, munna, mätta, mõlla, pahha, pajju, palla, plämma, rahu, raja, rippi, talla, tannu, tassu, tukke jne. Need korrektiivid tõid enesega kaasa üldreegli likvideerumise ja sõnahaaval normeerimise, nii et uus reegel omandas juba loendi kuju ja oli raskesti meelepeetav. Sama seisukohta pooldas ka 1960. a. "Õigekeelsuse sõnaraamat".

Arvesse võttes sellele lahendusele tekkinud vastuseisu, on uues, 1976. a. õigekeelsussõnaraamatus tagasi mindud üldreegilise lahenduse juurde, kuigi see otsus on mõnelt poolt (M. Hint) ka kritiseerimist leidnud.

Eesti murretes on geminatsiooniline illatiiv ebaühtla-

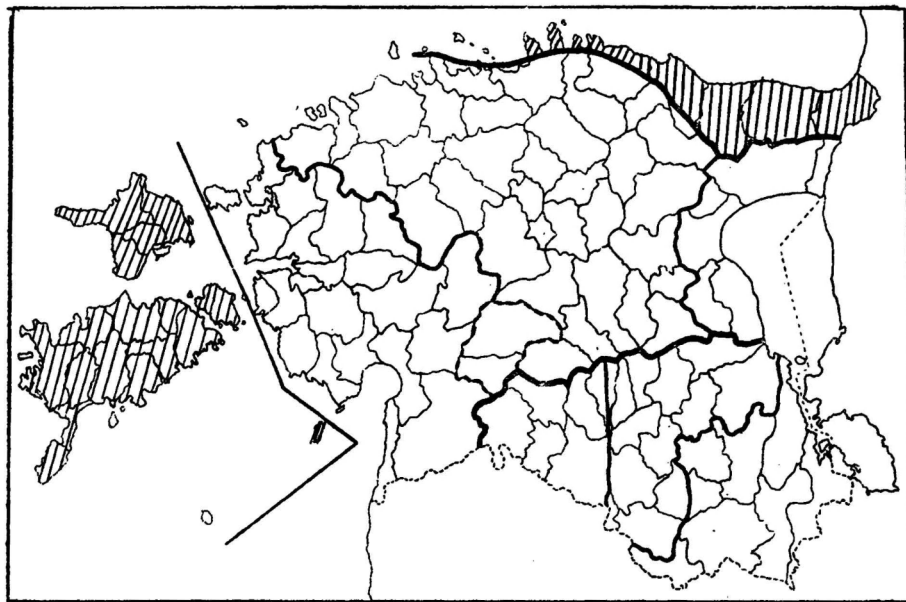
selt levinud. Kõige ulatuslikum on geminatsiooniliste illatiivivormide moodustamine Lõuna-Eesti murretes, kus gemineeruvad sellega ühenduses kõik tüvekonsonandid. Näiteks: Rõu v^õssu[?], kokku[?], n^õenna[?], tulle[?], kivvi[?], appi[?], tarre[?]; Kan ihho, tulle, küllä; Ran lumme, sekkä, rappa; Vön nimme, lävve, pessä, jekke; Krk rappa, keerrä; Hls rappa, kokku, tarre, sülle, setta. Võru murdes võib olla illatiivivormide lõpul ilmselt analoogilist algupära larüngaalklusiil. Mulgi murdes pole h-geminatsiooniga illatiivivorme.

Geminatsiooniliste illatiivivormide moodustamispiirkonnala laiendamisel on kirjakeeles toetunud eeskätt Lõuna-Eesti murretele. Põhja-Eesti alal on geminatsioonilist illatiivi peamiselt kesk-, lääne- ja idamurdes ja siingi eeskätt neist sõnadest, kus gemineerub klusiil (jekke, lakke, vakku, rekke, näkku, kokku, mäkke, appi, tuppa, rappa, sapp, patta, kätte, vette, kotta, setta, lattu, ritta). Peale selle on geminatsioonilise illatiiviga veel mõned kindlad sõnad (unne, ellu, verre, tallu, vessa, sülle, tarre, lumme, merre, perre jt.).

Kahes eesti murdes - Kirde-Eesti rannikumurdes ja saarte murdes pole illatiivivormides tüvekonsonandi geminatsiooni üldse toimunud ja neis murretes kohtame geminatsioonita illatiivi. Illatiivivormide arengut on selles tüübis kujutatud järgmiselt: *vete^hen > *vete^e > vete^eje > vete > veDe. Näiteks: Kuu majä 'majja', reGe, tuBä, koGü 'kokku', merè; Vai pesä, perè, sotä, upä, jokè, käte, kupü 'kuppu', kokò; Käi aBi, merè, sülè, koGü, tuBä, mäGè, vaGü, s3Dä, käDè, veDè; Mus aBi, väGè, käDè; Khn jeGè, seDä, käDè. Geminatsioonita illatiivivorme leidub ka läänemurde Tõstamaa murrekus, näit. tuBä, käDè, jeGè.

D. Lõputa illatiiv.

Lõputa illatiivivormides on tegemist (astmevahelduse korral tugevaastmelise) vokaaltüvetaolise vormiga, mis on sarnane genitiivi- või partitiivivormiga. Selline illatiiv on tänapäeva kirjakeeles eriti omane VI käändkonna jalg-tüübile ja II käändkonna seminar-tüübile.

Kaart nr. 4. Geminatsioonita illatiivi levila.

• Sellised illatiivivormid on jalg-tüübis täiesti hääliku-seaduslikud. Vormide kujunemine on toimunud järgmiselt:

*jalkahan > *jalkān > *jalkā > jalGa

*selkähän > *selkān > *selkā > selGa

Järgsilbi h kadus ja pikk vokaal tekkis tõenäoliselt juba enne XIII sajandit. Vokaal lühenes XV sajandil ja sellega käis kaasas asepikeendus, konsonantühend I ja II silbi piiril muutus pikemaks, III-välteliseks.

Mitmuses on selliseid illatiivivorme säilinud ainult mõnes üksiksõnas. Niisugused illatiivivormid on olnud alati i-mitmuslikud. Näiteks:

*jalkoihin > jalGu, *velkoihin > velGu, *rautoihin > rauDu, *silmihin > silmi.

Vanemas kirjakeeles esineb lõputa illatiiv tunduvalt laiemalt kui tänapäeval. Lõputa illatiivi moodustatakse analoogiliselt ka IV ja VII käändkonna sõnadest. Nii näiteks annab E. Ahrens vormid kõrva, haganiku, kambri, keldri, kopli, taeva.

Keeleuueenduslased pooldasid algul samuti keldri-, taeva-tüüpi vorme, kuid hiljem olid siiski selliste laienduste vastu. 1937. a. võtab Eesti Kirjanduse Seltsi keeleteoimkond vastu küllaltki omapärase otsuse selles küsimuses. Ametlikult lubatakse lühikest illatiivi sõnadest põrgu, taevas, tasku, kamber, kirik, korter, pagas, rake, riie, teater, vabrik, vak-sal, vanker, voodi. Koolides lubati kasutada lühikest illatiivi neis tüüpides ainult sõnadest põrgu, taevas, tasku. Tege-likult jäigi kehtima koolipruuk ja kehtib praegugi.

Eesti murretes on lõputa illatiivi esinemus jalg- ja sõber-tüüpi sõnades kõigis eesti murretes üldine. Näiteks: Hlj jalGa, kot'ti, lehte, pätti; Vll metsa, aukku, lehte; Kul silma, aeda, kōli; JMd ahju, sauna, seime; Kod silmä, kerä, aida, leste 'lehte'; Hls jalGa, säli, sil'mä, nurkka; Ran met-sa, sāl'Gä, nukka, sūja; Se jalga, patja, nakla, kapla.

Siit häälikuseaduslikust piirkonnast lähtudes on lõputa illatiivivormide moodustus levinud ka kolmesilbilistesse tü-

vedesse. Lõputa illatiivivormid kolmesilbilistest tüvedest on iseloomulikud just Kirde-Eesti rannikumurdele, idamurdele, saarte murdele, kusjuures eri sõnadel on levilad sageli erinevad. Lääne- ja keskmurdes on segaesinemus, s. o. leidub paralleelselt nii lõputa kui ka sse-vorme. Lõuna-Eesti murretele niisugused lõputa vormid kolmesilbilistest tüvedest omased ei ole. Näiteks: VNg ästa, südäme, pimeDa, kinDa, porZa, liikme, riDe; Vll kamBri, veski, tašku, pörGu, taeva, küZikku; Kir krosna 'korstnasse'; kamre, rukki, vōDi, taeva; Hag kamre, perGu, taeva; Kod vōDi, kamri, kelDri, tašku, pimeDä, roamattu, taeva. Vt. kaart nr. 5.

Siia kuulub tegelikult ka kaas-, tõrs-, uus-tüüpi sõnade illatiiv, kuigi nende vormide aluseks olev tugevaastmeline vokaaltüvi pole genitiivi- või partitiivivormidega sarnane. Erinevus tuleneb juba sellest, et siin on meil tegemist algselt kahetüveliste noomenitega.

Arenemine kulges selles tüübis nõnda:

*tortehen > terDe, *vartehen > varDe, *keüthen > köiDe, *korte-
tehen > kerDe, *ütshen > üDe, *lāntehen > lānDe, *kantshen >
> kanDe.

Siit ilmneb, et tõrs- ja uus-tüübis on kirjakeeles häälikuseaduslikud vormid, kaas-tüübis on aga esimese silbi vokaali teiste vormide eeskujul pikendatud.

E. de-lõpuline illatiiv.

de-lõpulisilise illatiivivorme esineb kirjakeeles praegu ainult VI käändkonna keel-tüübis.

Varem polnud selles tüübis mingit de-lõppu, vaid ka siin oli lõputa illatiiv. Seega: *mēlehen > mēle, *hūlehen > hūle, *jūrehen > jūre, *ārehen > āre.

Kirjakeeles ja osalt ka murretes kasutatavad mēlDe, hūlDe, jūrDe, ārDe vormid on moodustatud metanalüüsi teel saadud De-lõpu abil. Lähtekohaks olid just eespool käsitletud kaas-, uus-, tõrs-tüüpi sõnade illatiivivormid. D-osis kuulus tegelikult tüvesse. Ilmselt neist sõnavormidest eraldati väärיתי-

analüüsi tõttu element -De ja hakati seda kasutama keel-tüüpi sõnade puhul illatiivilõpuna.

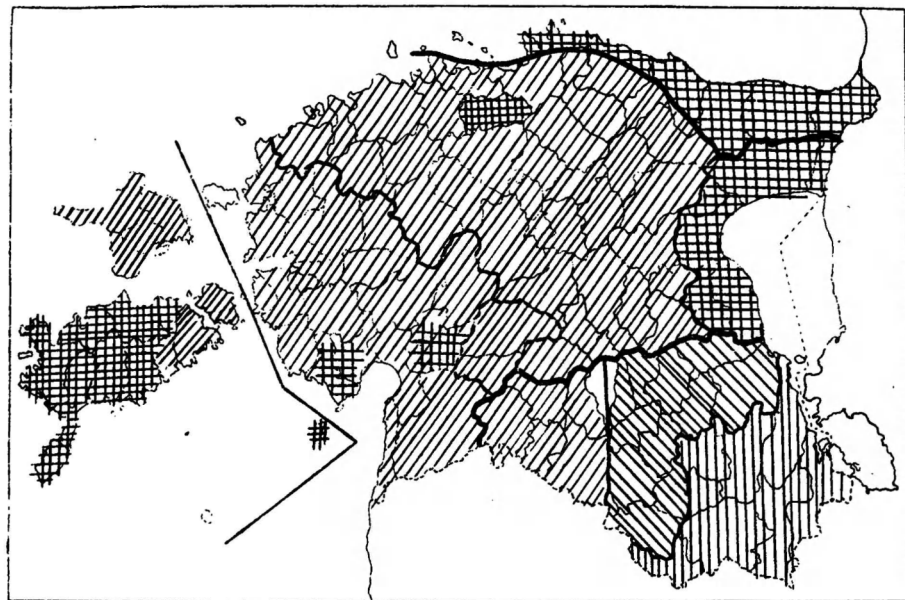
Vanemas kirjakeeles kohtame esialgu ainult häälikuseaduslikke vorme, nagu jure, mele. Praegu teadaolev esimene de-lõpuline illatiivivorm on XVIII sajandi algusest pärinevas käsikirjalises Westringi sõnaraamatus: meelde. XVIII ja XIX saj. kirjakeeles leiame mõlemaid vorme, kõik sõltub kirjutaja kodumurde pruugist. Nii kasutasid Luce ja Jannsen üksnes mele-, jure-tüüpi vorme, kuna O. W. Masingul on mõlemaid variante.

Esimene keelemees, kes otse nõudis kirjakeeles de-lõpulist illatiivi oli Fr. R. Faehlmann. Ilmselt Faehlmanni mõjul oli kahevahel ka E. Ahrens, kes oma grammatika esimeses trükkis (1843) esitas meelde-tüüpi vorme, kuid teises trükkis parandas need meele-tüüpi ümber.

Silmas pidades just selgust, nõuab K. A. Hermann oma grammatikas (1884) kirjakeeles keel-tüübis ainult de-lõpulist illatiivi. Mihkel Veske oli seevastu veel E. Ahrensi hilisemal seisukohal, pooldades häälikuseaduslikke vorme (tema ortograafias näiteks keele).

Vaidlused keel-tüüpi sõnade illatiivivormi ümber kestavad ka XX sajandil edasi. J. Aavik leiab, et d-ta vormid on ilusamad. Homonüümia vältimiseks soovitab ta tarbe korral kasutada vokaali peal rõhumärki. J. Aaviku seisukoht siiski poolehoidu ei leidnud. Tolleaegne autoriteet L. Kettunen soovitas ikkagi de-lõpulisid vorme. "Eesti õigekeelsuse sõnaraamatu" I köites (1925) antakse mõlemad vormid paralleelselt, kuid alates E. Muugi VÕS-dest on lubatud ainult de-lõpulisel illatiivivormid keel-tüübis. de-illatiivid tulevadki 1930. aastail eesti kirjakeeles käibele ainuõigeina.

Eesti murretes on keel-tüübis kahesugune esinemus. Häälikuseaduslikud De-ta illatiivivormid on omased läänemurdele ja saarte murdele. Kirjakeele iseloomulikud analoogiavormid esinevad idamurdes, keskmurde idaosas ja Lõuna-Eesti murretes. Näiteks: Kuu m^{le}lle, j^{re}; Hlj miel^{De}, kiel^{De}, ä^rDe, j^{ur}De; Phl m^ele, j^{re}; Kir m^ele, j^{re}; HJn mie^{le}, j^{re}; VMr

Kaart nr. 5. Ainsuse illatiiv sõnast sadam.

##	saDama	///	saDamaDe
///	saDamasse, -se, -s		saDamahe

jõnde, kielde; Tru kelde, sõnde, milde; Hls kilde, junde; Trv mile; Rõn virde, junde, kilde; Se tülde, junde.

Põhja-Eesti keskmurde alal leidub analoogilisi De-illatiive meri-tüüpi sõnadest (me^rde, tu^lde). Häälikuseaduslik peaks selles tüübis olema geminatsiooniline illatiiv, seega *merehen > me^rre; *tulehen > tu^lle.

Tartu murdes on De-illatiiv levinud keel-tüübist maa-, aasta-, raamat-, mõte-, kinnas-tüüpi ja saanud nõnda Tartu murdele iseloomulikuks illatiivilõpuks. Näiteks: Ran rāmatu^dde, kolman^da^dde, per^gu^dde, su^dde 'sohu'; Ote ve^ski^dde, vanem^Ba^dde, pime^Da^dde, lah^hgu^dde, liik^me^dde, kin^da^dde, tü^tre^dde.

Võru murdes kohtame analoogilist te-illatiivi ne- ja s-sõnadest. Näiteks: Urv pott^tikke^sist^s 'potikesesse'; Rõu e^di^maste, te^sist^s; Vas ha^hgu^sist^s; Se tapp^luist^s, inemiste.

Ka Kirde-Eesti rannikumurde Viru-Nigula murrakus leidub De-illatiivi, aga ainult mitmuses, näit. pe^zi^de 'pesadesse', nimi^dde, pere^dde, ve^zi^dde, voitluste, kinnaste, porsaste. Need erandvormid näikse tulenevat genitiiv + sisse ühendeist ja on algupäralt genitiivivormid.

F. je-lõpuline illatiiv.

je-lõpulist illatiivi eesti kirjakeeles ei esine. Selliseid vorme on olemas ainult eesti murretes ja eesti rahvalaulude keeles.

Illatiivilõpp -je on tekkinud varasemast illatiivilõppust -hen, kusjuures h asemele on tulnud j. Sellist asendust kohtame kirjakeeles muudes vormides, nagu paraja < *parahan, varajane < *varahainen, salaja < *salahan.

je-lõpuline illatiiv esineb laialdaselt Põhja-Eesti rahvalaulude keeles, eriti rohkesti aga kahesilbilistest esmavärtelistest sõnadest. Näiteks: mereje, tuleje, haudaje, ooneeje, kaasikuije, harvemini ka puuje, maaje. Samuti on Põhja-Eesti rahvalaulude ma-infinitiivi illatiiv je-lõpuline. Näiteks: laulemaje, pidamaje. Mõnikord on lõpp -je lisatud illatiivse iseloomuga adverbidele, näit. äraje, sisseje, mahaje.

je-lõpulisi illatiivivorme leidub Lõuna-Eesti rahvalauludest ainult Mulgi lauludes. Osalt on seal je-lõpu asemel ka -jä, näiteks küläjä.

Murretes on je-lõpulisi illatiivivorme leida idamurdes ja Kirde-Eesti rannikumurdes. See on üks nende kahe murde ühisjooni.

Näiteks: Jõh külaje; VNg peZäje, soDaje; Lüg sotaje, püje, taluje, tepeje ~ tepe, majaje, kerikkuje; Kod izaje, linaje. Viru-Nigula ja Lüganuse murrakus esineb je-illatiivi ka mitmuses, näit. VNg südämije 'südametesse', ästaije 'aastatesse'; Lüg kerikkuije 'kirikutesse'.

9. Inessiiv.

Inessiivilõpuks on tänapäeva eesti kirjakeeles -s, mis häälduses võib ümbrusest sõltuvalt olla ka meedia -z. Peale noomeniparadigma esineb inessiivivorme veel ma- ja da-infiitiivis.

Inessiivi lõpuks varases läänemeresoome algkeeles oli *-sna/*-snä, millele kujunes rõhutuse positsioonis z-line variant *-zna/*-znä. Pearõhutuse positsioonis sn muutus (assimileerus) ss-iks. Nii saadi uus lõpuvariant *-ssa/*-ssä, mis levis hiljem ka pearõhulisse positsiooni. z-line variant muutus samuti. Pärast z ja š muutumist h-ks saadi uus lõpp *-hna/*-hnä. Need lõpuvariandid kujunesid hiljem läänemeresoome algkeele eri murrete erinevateks inessiivilõppudeks.

Nagu eespool juba selgitatud, on *-sna/*-snä oma olemuselt liitkäändelõpp, kus esikomponent -s on esialgne latiiivilõpp, mis esineb meil praegu ainult mõnedes adverbides, ja järelkomponent *-na/-nä on vana lokatiivilõpp, mis esineb praegu essiivilõpuna. Ilmselt on juba läänemeresoomevolga algkeeles -s kujunenud mingiks sisekohta märkivaks elemendiks illatiivis ja elatiivis.

Häälikuseaduslikult peaksid mittekontraheerunud sõnade inessiivivormid olema nõrgas astmes, sest lõpu-s sulges tei-

se silbi. Näiteks: *jalyassa > jalaZ, *nurkkassa > nurGaZ, *selyässä > seljaZ.

Reeglipärane nõrgaastmeline inessiiv on iseloomulik eesti kirjakeelele. Mõnedes eesti murretes leidub aga tugevaastmelist inessiivi, s. o. kahe silbilistes tüvedes kohtame oodatava nõrga astme asemel tugevat astet. Näiteks: jalgas, kõides, selgas, kimpus.

Tugevaastmelisi inessiivivorme on eesti keeleteaduses seletatud mitmeti. L. Kettunen on oma eesti keele häälikulugudes esile toonud seisukoha, et juba enne lõpukadu oli käändelõpp -ssa muutunud teatud murretes sa-lõpuks. Ta kõrvutab eesti inessiivivormidega soome murdevorme metsäsä, jalasa ja vadja vorme metšäzä, jalgaza. Hiljem on L. Kettunen selle vormi tekke viinud nii kaugesse minevikku, et juba astmevahelduse kujunemisel jäi tüvi teise silbi lahtisuse tõttu tugevaastmeliseks. Sellisele sa-lõpule viitavat veel eesti keele adverbivorm kusagil.

Veelgi vanemaks on seda laadi inessiivivorme pidanud P. Ariste, kes oma tuntud töös "s-ОВНІЙ ИЛЛАТИВЪ В ПРИБАЛТИЙСКО-ФИНСКИХЪ ЯЗЫКАХЪ" on arvamisel, et latiivne -s on võinud esineda koos lokatiivse na-lõpuga või ilma selleta kujul -sa. Seega niisugused käändevormid nagu eesti läänemurrete nurkkaZ ja vadja nurkkaza on tekkinud varasemast vormist *nurkkasa.

Hoopis teistsuguse lahenduse sellele probleemile on andnud A. Kask oma ettekandes III rahvusvahelisel fennougristide kongressil Helsingis. Tema arvates on tugevaastmeline inessiiv suhteliselt noor analoogiavorm, mis on kujunenud tugevaastmelise illatiivi eeskujul. Kohakäänete vastastikune mõju on üldtuntud tõsiasi: illatiivi ja inessiivi, allatiivi ja adessiivi segunemine on üpris tavaline nähtus. Lisakaalu annab A. Kase väitele see, et tugevaastmelisi inessiivivorme leiame eesti murretes ainult neist sõnatüüpidest, kus ka illatiiv on tugevas astmes. Pealegi on tugevaastmeliseks muutunud kohati ka elatiivivormid. Ja keelde-, meelde-tüübi eeskujul on sündinud isegi sellised tugevaast-

melised inessiivivormid nagu näiteks kêlDes, mêlDes, jûrDes. Ja lõpuks on illatiivi mõju inessiivile märgata ka mujal, näiteks Mulgi murde inessiivivormides mahan 'maas', suhun 'suus', pähän 'peas', töhön 'tões'. Vadja keele tugevaastmeline inessiiv on selle arvamuse kohaselt paralleelselt arenenud, sest Kirde-Eesti rannikumurdes selline inessiiv puudub.

Vanemas kirjakeeles. Põhjaeesti kirjakeeles on olnud üldiseks inessiivilõpuks -s, lõunaeesti kirjakeeles aga -n. Näiteks Koellil 1535 keikes poles, heddas, ses hiwus; Ros-sihniusel 1637 taiwan.

Tugevaastmeline inessiiv hakkab eesti kirjakeeles esi-nema alles XVIII sajandi algul lääne-eestilise joonena. Näi-teks 1697. a. kuninglikus käsus paikas; 1715. a. uues testa-mendis: selgas, sääl Aidas, Paikas; 1732. a. A. Th. Hellel: körbes, ta istub laudas, selgas, lautas, uskus, aedas, ri-kis, kirjatähtes, ta on kõides kinni, ta käib udes ellus, ae-ges. Sellist tugevaastmelist inessiivi kasutab A. Th. Helle ka oma piiblitõlkes: selgas, külges, tullelekis, telkis, pai-kas, paikes, keikis paikus.

Piiblikeele mõjul hakkasid selliseid inessiivivorme pruukima ka hilisemad kirjamehed, eriti need, kes pärinesid Lääne-Eestist. Nõnda toimisid näiteks Fr. W. Willmann, J. W. L. Luce, P. H. Frey, C. W. Freundlich, A. Holter, J. Som-mer, veelgi hiljem J. V. Jannsen ja L. Koidula. Ida poolt pärit autorid (näit. O. W. Masing) tugevaastmelisi inessiivivorme ei kasutanud. E. Ahrens pidas niisuguseid vorme va-nale kirjakeelele omasteks vigasteks vormideks ja F.R. Kreutz-wald pilkas oma "Kilplastes" J. V. Jannsenit selliste inessiivivormide pärast. Ka C. R. Jakobson, J. Hurt, M. Veske ja K. A. Hermann ei pooldanud tugevaastmelist inessiivi. Siiski kohtame niisuguseid vorme eesti kirjakeeles kuni 19. sajandi lõpuni.

1910. a. keelekonverents kinnitas nõrgaastmelisteks ka sellised adverbivormid nagu (ma olen) kimbus, (asi on) hu-kas. Ainult kivilinenud murdelistes kõnekäändudes (ta on vin-

tis) võis olla tugevaastmeline inessiivivorm. Seda seisukoh-
ta pooldas nii J. V. Veski kui ka J. Aavik.

1933. a. seoses "Väikese õigekeelsussõnaraamatu" koos-
tamisega tegi E. Muuk ettepaneku kasutada adverbides alati
tugevaastmelisi inessiivivorme. Seega siis silmad on aukus,
mokad pruntis, jalad harkis, kõrvad kikkis, kõrvad on lon-
tis, sõrmed on konksus, nahk on kärnas, nahk on kipras, junk-
sed on lorkis, püksid on kottis jne. Sellise esituse tegemi-
sel toetus E. Muuk oma kodukandi (Järvamaa) keelepruugile.

Niisugune tarvitus on juurdunudki kirjakeelde. Siiski on
viimastes ÕS-ides normeeritud uks on lukus, uks on haagis,
uks on riivis.

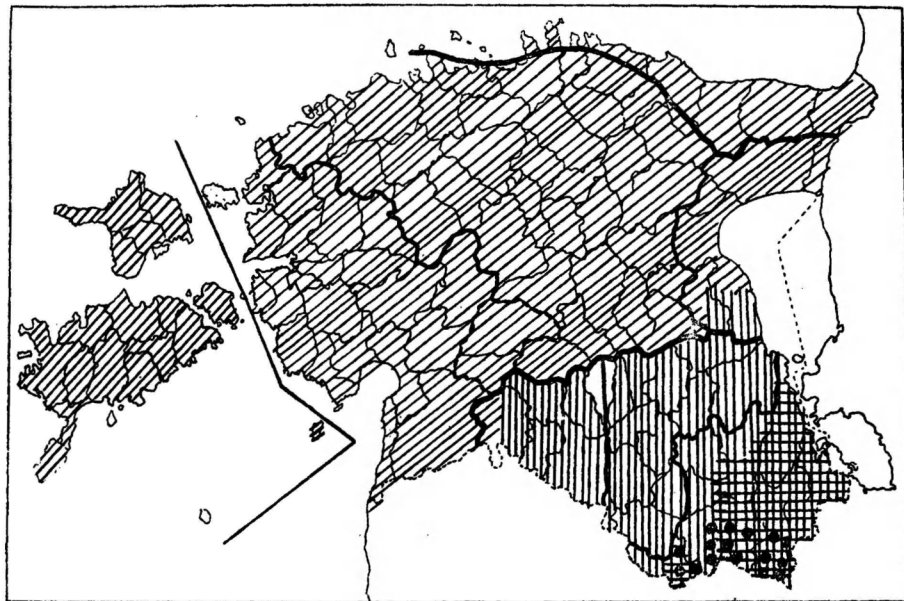
Eesti murretes esineb neli inessiivilõpu varianti, kus-
juures erinevus inessiivilõpus Põhja-Eesti murrete vahel ula-
tub tagasi juba läänemeresoome algkeelde.

Põhja-Eesti murretele on omane lõpp -z, Kirde-Eesti ran-
nikumurdes ka -g, need lähtuvad läänemeresoome varase algkee-
le lõpust *-sna/*-snä.

Lõuna-Eesti murretes on käibel olnud kolm inessiivilõpu
varianti -h, -hn ja -n. Kõik nad lähtuvad läänemeresoome va-
rase algkeele lõpust *-zna > *-hna. Vokaal kadus vormi lõ-
pust ja konsonantühend kas säilis või üks tema komponenti-
dest kadus. Võru-setu rahvalauludes on säilinud veel hna-li-
si illatiivivorme (näit. laudahna, merehnä, tarehna, vajahna),
kuigi Lõuna-Eesti rahvalauludes on üldisem inessiivis -na,
-nna.

Inessiivilõpp -n esineb Mulgi ja Tartu murdes ning ula-
tub isegi Võru murde lääneossa. Näiteks: Krk kodun, kamBrin,
mežan, mařja ařjan, ařdan, nälän, meřsan; Hel olli omän
sähgin mahän, talun, elun, rihedaren, karmanin, tuän, sgan;
San istu män, kottun, külän, koplän, ramařtun; Nöö preži ol-
li va rinnan, kälän, länän, sellän, taivan; Urv pän, kottun,
tarän, sařnan, lauĐan; Krl meřsanukkan, kæn. n-iline ines-
siiv ulatub ka idamurde alale Kodavere murrakusse, näit. sel-
jän, eřsan, aeĐan, muän, külän, majän.

Inessiivilõpp -h esineb Võru murde idaosas. Näiteks: Räh
suh, päh, kottoh, tareh, veřkih, pimmeřh, ramařtoh, vimäřseh

Kaart nr. 6. Inessivilõpud eesti murretes.

///	-s, -z	###	-h
	-n	•••	-hN

õtsah, käüsseh 'käises', kääh; Vas põdih, säläh, üzäh 'üsas', kuraDih, peñreh, taloh; Se küläh, viñneh 'venes', tareh, sañnah, ahqh 'ahjus', hñneh, kinDah.

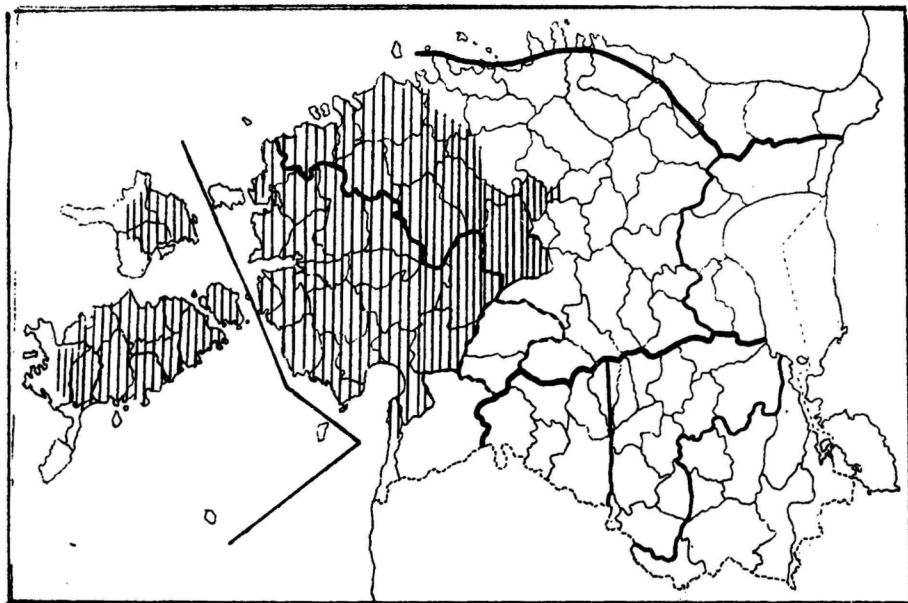
-hN esineb Võru murde lõunaosa keskpäigas Hargla, Rõuge ja Vastseliina murrakus. Näiteks: Rõu karahN, mähN, külähN, kēlehN, vanemBahN, inemizehN, metsahN, käehN, seGlahN, majahN, konh 'kus', konhkina 'kuskil' (viimases kahes sõnas on toimunud h ja n-i metatees).

Tugevaastmelised inessiivivormid esinevad Põhja-Eesti murdeala lääneosas. Küllalt levinud on nad saarte murdes. Näiteks: Emm ranDaZ, ouwēZ, selGaZ, seinaZ, sēmēZ; Jäm silmaZ, nurkkaZ, tōrDeZ, mēleZ, kōhtuZ, kihelGonDaZ; Muh jalGuZ, lauttaZ, ahjuZ, selGaZ.

Samuti on tugevaastmeline inessiiv üldine läänemurdes. Ainult kaks kõige lõunapoolsemat murrakut - Häädemeeste ja Saarde on nõrgaastmelise inessiiviga. Kõige järjekindlam on selline inessiiv läänemurde edela- ja keskosas, kuigi ka murde põhjaosas on selline pruuk üldine. Näiteks: LNg kot'tiZ, kōliZ, lauDaZ; Han küBeZ, rinDaZ, kaēlaZ, ümruskonDaZ, valDaZ, mulDaZ, ūDeZ pättiZ; Kse küökkiZ, puñttiZ, tai'liZ, paikkaZ, miēleZ; Aud nurkkaZ, kañttiZ, kilDaZ, kōhtaZ, lāneZ, kot'tiZ. Läänemurde keskosas on teise silbi a redutseerunud e-ks, a-ks või isegi kadunud. Näiteks: Vān jalGaZ, jalGeZ, sel'GeZ, nurkkeZ; PJg linneZ, otseZ, sauneZ, metseZ, mets; Mār otseZ, ots, linneZ, ulkkeZ.

Tugevaastmelise inessiivi vorme kohtame ka keskmurde lääneosas. Näiteks: Ris aittaZ, sauneZ, kuoliZ, külGeZ, metseZ, linnaZ, miēleZ; Kei sel'GaZ, jalGaZ, pävaZ; Kos pōd'iZ, mēleZ; Rap rinDuZ, valDaZ, puimaZ, ūDeZ eluZ; SJn nurkkaZ, sel'GaZ, mēleZ.

Järvamaa on üleminekuala, kus leidub paralleelselt mõlemaid vorme. Järvamaa idaosas on kujunenud vormide funktsionaalne erinevus: lokaalses tähenduses esineb nõrgaastmeline vorm, adverbides on tugevaastmeline vorm. Näiteks: Amb üks on lukkuZ, kād on rakkuZ, pūd on lōkkaZ; JJn miēZ on kimpuZ, aga vetmed on kimBuZ. Sama esinemust näeme keskmurde lõunaosas, näit. Plt püksid on kot'tiZ, aga karDulD on kot'tiZ.

Kaart nr. 7. Tugevaastmeline inessiiv sõnast külg.

Idamurde alal on üldine nõrgaastmeline inessiiv, ka adverbides (kimBuZ, rakkuZ). Samuti puudub tugevaastmeline inessiiv Kirde-Eesti rannikumurdes ja Lõuna-Eesti murretes.

Kodavere ja Karula murrakus on täheldatud adessiivi ja inessiivi funktsioonide laiemat segunemist, nimelt on osa inessiivikasutusi asendatud adessiivikasutusega. Nähtus on ise küllalt hiline. Näiteks: Kod sul ~ sun, veDel 'vees', kuzi laDval, sälläl, lael, meiZal; Krl põDi lael, sälläl.

10. Elatiiv.

Tänapäeva eesti kirjakeeles on elatiivi lõpuks -st, mis lisaks noomenitele esineb ka ma-infinitiivis.

Elatiivilõpu varasemaks kujuks oli -sta/-stä. Selline lõpp esineb järjekindlalt ka meie rahvalaulude keeles ja teistes läänemeresoome keeltes.

Lõpp ise on algupäralt liitsufiks, mis kujunes välja juba läänemeresoome-volga algkeele ajal: latiivilõpule -s liitus separatiivilõpp -ta/-tä. Mordva keeltes on elatiivilõpuks -sta, -sto, -sta, näit. ВИРСТА ~ ВИРСТ 'metsast' (ВИД 'mets'), КИСТА ~ КИСТ 'teest' (КИ 'tee').

Hiljem, juba eesti keeles kadus lõpukao puhul ka elatiivivormi lõpul olev vokaal.

Vanemas kirjakeeles on elatiiv st-lõpuline. 17. sajandi kippusid kirjamehed saksa von-prepositsiooni eeskujul kasutama elatiivivorme genitiivi funktsioonis. Nii saadi selliseid saksapäraseid konstruktsioone nagu se Innimine sest lehhast 'see lihalik inimene'. Oma grammatikais paigutasid nad elatiivivormid ablatiivi, osalt ka genitiivi alla.

Eesti keele grammatikais tunnistati elatiivi kui käänet XIX sajandil. Alles E. Ahrens võtab esmakordselt tarvitusele nimetuse elatiiv. Enne teda oli O. W. Masing paigutanud elatiivivormid lihtsalt s-käänete hulka. Eestipärase nimetuse -seestütlev andis sellele käände K. A. Hermann 1880. aastail.

Eesti murretes on elatiivi lõpuks samuti tavaliselt -st. Ainult Kodavere murrakus on st muutunud ss-iks (sõna lõpul -s) ja seega on ka elatiivilõpuks selles murrakus -s, mis inessiivilõpuga kokku ei lange, sest inessiiv on Kodavere n-lõpuline. Küll aga langeb siin elatiivivorm kokku translatiivivormiga, sest ks on Kodaveres muutunud ss-iks. Näiteks: Kod tämä kiZõB su siļ'mäD piäs väljā; minā glēn naē-Zes neli uassat vanēm; ma lähän puõDiš tūn, tuli sūs 'tuli soost'.

Läänepoolseis Põhja-Eesti murrakuis kohtame ka tugevaastmelist elatiivi, eriti just saarte murdes. Näiteks: Käi pām jōZeB sōlast lāBī; Khk tē lēhēB metsast lāBī, tuli pō-Dist, jõutsiD sa juBā linnast taGaZi, puista einaD kot'tist väl'ja; Mus aukkust, külGest, vörkkust, otsast. Niisuguste vormide puhul on meil tegemist inessiivi mčjuga.

Väliskohakäänded.

Väliskohakäänete lõpud on koostiselt sarnased sisekohakäänete lõppudega. Väliskohakäändeid on eesti keeles samuti kolm: kuhu-kääne - allatiiv ehk alaleütlev, kus-kääne - adessiiv ehk alalütlev ja kust-kääne - ablatiiv ehk alaltütlev. Väliskohakäänete lõpud on päritolult liitkäändelõpud, mis koosnevad kahest käändelemendist. Neil lõppudel on ühine element -l, millele on liitunud vanad kohakäändelõpud.

allatiiv	e (sidevokaal) + -n (latiivilõpp) > > -len
adessiiv	-na/-nä (lokatiivilõpp) > -lna/-lnä > > -lla/-llä
ablatiiv	-ta/-tä (separatiivilõpp) > -lta/-ltä

Võrreldes sisekohakäänetega on ainult esikomponent väliskohakäänedel erinev. Selle l-elemendi päritoluga ongi keeleteadlased sageli tegelnud.

l-ilisi käändeid leiame peale läänemeresoome keelte ka

volga ja permi keeltes. Mordva keeltes l-käänded puuduvad. Mari keeles on daativ lõpuga -lan, -län (näit. ачалан 'isale, isal'), Udmurdi keeles on adessiiv lõpuga -len (näit. былэн 'veel'), allatiiv lõpuga -lj (näit. былн 'veele'), ablatiiv lõpuga -les (näit. былэсь 'veelt'), aproksimatiiv lõpuga -lan (näit. былань 'vee suunas'), Komii keeles on adessiiv lõpuga -lgn (näit. багӧн 'veel'), ablatiiv lõpuga -ljś (näit. багӧсь 'veelt'), allatiiv lõpuga -lj, -le (näit. багн, багӧ 'veele'), aproksimatiiv lõpuga -lan (näit. багань 'vee suunas'), konsekutiiv lõpuga -la (näit. бага 'vee eesmärgil, põhjusel').

Varem arvati, et läänemeresoome väliskohakäänded kujunesid läänemeresoome-permi algkeeles (J. Szinnyi, E. N. Setälä). Praegu peetakse usutavamaks, et need käänded on kujunenud iseseisvalt eri keelterühmades, aga samast lähtematerjalist. Sel arvamusel on olnud P. Ariste. On siiski võimalik, ja nii näib arvavat ka L. Hakulinen, et allatiivilõpp *-len ulatub tagasi läänemeresoome-permi algkeelde ja on siis otseselt seostatav mari, udmurdi ja komi daativ-adessiiviga.

Kindel on, et läänemeresoome, mari, permi keelte l-käänded lähtuvad so. re-ugrilisest kohta osutavast tuletusliitest *-la/*-lä. Vrd. näiteks eesti edel, manala, põhjala 'rehealune'; mari кожа 'kuusemets', udmurdi кӱгӧла 'küla ümbrus' (кӱгӧт 'küla'), komi ӧӧрӧла 'tagakülg'. Mari keeles on sellest liitest saanud kohati isegi pluuralitunnus.

Läänemeresoome väliskohakäändeist võib seega olla vanim allatiiv, mis võib pärineda juba läänemeresoome-permi algkeelest. Adessiiv ja ablatiiv on kujunenud alles läänemeresoome algkeeles. Nende tekkimist tingis ühelt poolt sisekohakäändete paralleel, teiselt poolt aga avaldasid mõju ka l-liitelised adverbid. Läänemeresoome algkeele substantiividest +täkä-lä 'siinne koht', +sikälä 'sealne koht' moodustati na-laka-tiivid +täkälnä, +sikälñä ja separatiivid +täkältä, +sikältä, kust kujunesid +tä ällä (täällä teäl), +si ällä (siällä > seäl), +tä ältä (täältä tealt), +si ältä (siältä sealt). Neis adverbides ei tajutud l-elementi enam tüve juurde kuuluvana, vaid see arvati käändelõpu kooseisus. Nõnda saadud uut lii-

det võidi kasutada mujalgi käändelõpuna. Adessiivi- ja ablatiivilõppude tekkimisele võisid kaasa aidata ka sellised adverbid nagu *ülñä (> *üllä > üll), *alna (> *alla > al), *ultä (> ult), *alta (> alt), kus -l kuulub algupäralt lihttõve koosseisu.

Väliskohakäänete süsteemi väljakujunemine toimus ilmselt hilises läänemeresoome algkeeles pärast lapi algkeele eraldumist, sest lapi keeles vastavad käänded puuduvad.

11. Allatiiv.

Tänapäeva eesti kirjakeeles on allatiivil kaks lõpuvariante: lühikese pearõhulise silbi järel on lõpuks -lle, kuides muudes positsioonides -le (mulle, talle, maale, isale, madalale).

Allatiivi varasem lõpp oli *-len, kus -n (< *-ñ) oli sama latiivilõpp kui illatiivis. Seega läänemeresoome algkeeles olid esialgu niisugused vormid nagu *patalen, *poikalen, *mälen, *matalalen. Latiivse n-i olemasolu läänemeresoome algkeeles tõendavad soome murretes säilinud n-ilised allatiivivormid (näiteks Savo murdes kanallen kauroja 'kanale kaeru', Lõuna-Pohjanmaa murdes maallen, vaimollen). Ka soome vanemas kirjakeeles leidub n-ilisi vorme (näit. Agricolal kuningaillen). Isuri keeles on esialgne lõpp veel puutumatult säilinud, näiteks miulen 'minule', mīheilen 'mehele'. Vadja keeles viitab n-i olemasolule pikk vokaal (naine, kana, näile). Varasemale konsonandile vormi lõpus osutab ka sõnalõpulise vokaali säilimine eesti keeles.

-li gemineerumine allatiivilõpus toimus juba läänemeresoome algkeeles adessiivilõpu -lla eeskujul. Nii tekkis allatiivilõpp *-llen/*-llēn. Seega võiksime eesti allatiivivormide varasemad vormid rekonstrueerida lõpuga *-llen/*-llēn. Näiteks: *padallen, *poiullen, *māllen, *matalallen. Lõpu-n kadus ilmselt XIV - XV sajandil eesti keelest, umbes

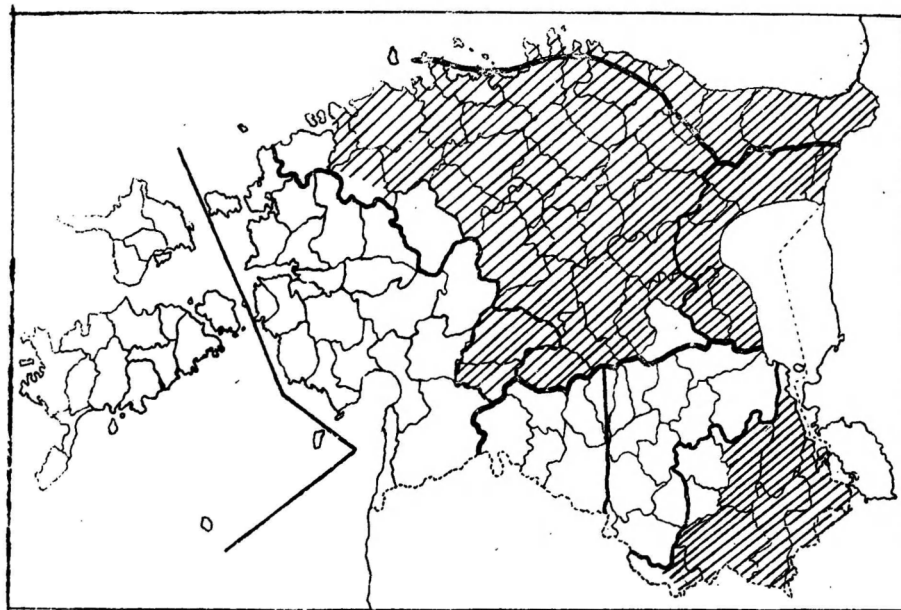
samal ajal muutus rõhuta silbi järel geminaat ll l-iks, kuid pea- ja kaasrõhulise silbi järel geminaat säilis. Veelgi hiljem lihtsustus ll-geminaat murdeti üksikkonsonandiks ka neis asendeis. Eesti rahvalaulude keeles kohtame pea- ja kaasrõhulise silbi järel veel lõppu -lle, rõhuta silbi järel aga lõppu -le.

Vanemas kirjakeeles. Lõpu -le/-lle varieerumist saame jälgida alles XIX sajandi keskpaigast peale, sest varasem eesti ortograafia ei lase meil selgitada, kas -lle vorm oli foneetiliselt geminaadiline või ainult pelgalt ortograafiliselt nõnda. E. Ahrensi grammatikas kohtame lõppu -le. F. R. Kreutzwald kirjutas siiski kaasrõhulise silbi järel -lle, vastavalt oma kodumurde pruugile. Ka Mihkel Veske oli Kreutzwaldi seisukohal, kuid K. A. Hermann normeeris oma grammatikas kõikjale (välja arvatud mulle, sulle, talle) lõpu -le ja see sai üldiseks kogu kirjakeeles.

Keeleuenduselased soovitasid, osalt vist soome keele toel, lle-lõppu kirjakeeles taas kasutusele võtta. Mõnevõrra seda ka käesoleva sajandi 20. aastail ilusama kõla pärast pruugiti, eriti ilukirjanduses (F. Tuglas jt.), kuid aegamööda lle-tarvitus siiski hääbub. Eesti luule keeles kohtame kaasrõhulise silbi järel lle-lõppu kuni 1940. aastateni. Tänapäeva kirjakeeles lle-varianti kaasrõhulise silbi järel enam ei kasutata.

Eesti murretes näeme mõningaid erinevusi. Kirjakeeles on pearõhulise silbi lühikese vokaali järel -lle, kusjuures vormid on kolmandavärtelised (mulle, sulle, talle). Niisugune esinemus on ka keskmurdes ja idamurdes. Lõuna-Eesti murretes on need vormid teisevärtelised (mulle, sulle, tälle), lääne- ja saarte murdes kohtame aga rohkem pikavokaalilisi vorme mõle, sõle, täle. Mulgi murdes, aga osalt ka läänemurdes ja saarte murdes on leida -e reduktsiooniga adessii-visarnaseid mul, sul, tal variante.

Allatiivilõpp -le on redutseerunud l-iks kohati saarte murdes, läänemurdes ja Mulgi murdes ka rõhuta ja kaasrõhulise silbi järel. Selle tagajärjel on neis murretes allatiivi-

Kaart nr. 8. lle-allatiiv kaasrõhulise silbi järel.

ja adessiivivormid kokku langenud. Näiteks: Käi poiZil 'poisile, poisil', tütril 'tütrele, tütrele'; sōDadēl 'sõdadele, sõdadel'; Tõs emäl 'emale, emal', inimestel 'inimestele, inimestel', kindralil 'kindralile, kindralil'; Krk omäl lehmäl 'omale lehmale, omal lehmäl', meistrel 'meistrile, meistril', tüdruGul 'tüdrukule, tüdrukul'. Selliseid väliskohakäänete kokkulangemisi näeme teisteski läänemeresoome keeltes, eriti liivi keeles ja karjala keeles. Näiteks: lv mäh'ggēl 'mäele, mäel', pērandōl 'põrandale, põrandal'; karjala Aunuse murrakus viele 'veele, veel'.

Kaasrõhulise silbi järgne -lle on iseloomulik eesti murrete idaosale. Niisuguseid lle-lisi allatiivivorme leiame idamurdes, keskmurdes, Kirde-Eesti rannikumurdes ja Võru murdes, kusjuures geminaat võib olla erineva pikkusega (-lle, -lle, -lle). -lle levila ulatub lääne-ida suunas Keila murrakust Vaivara murrakuni, põhja-lõuna suunas lääne pool Kõpu murrakuni, ida pool aga üle Põhja-Tartumaa murrakute Võru murde idapoolsete murrakuteni. Näiteks: Lüg keikkitel le tüölistel le, asemelle, sukkatelle, kattukselle; HJn seppiKkulle, oBuZelle, mattukselle; Kod seBraDelle, leheDelle, tüDriKkulle; SJn peranDalle, siGaDelle, maDalalle; Rēp halvēmBallē, jōDik-kollē, sinitselle; Plv vanēmBallē; Har armēt tulle; Rōu sulaZellē, tütruGullē, nāiDZikkulle; Vas halvēmBallē, sulaZellē; Se elājälle, elājille.

12. Adessiiv.

Adessiivi lõpuks tänapäeva eesti keeles on -l, lühikese paarrõhulise silbi järel ka -l.

Adessiivilõpu varasem kuju oli *-lna/-lnä, kus l pärineb kohalitest -la ja -na on vana lokatiivilõpp, mis praegu esineb veel Lõuna-Eesti inessiivilõpus ja essiivilõpuna. Juba läänemeresoome algkeeles muutus lõpp -lna/-lnä lõpuks -lla/-llä, lla-lõppu kohtame ainult vanade rahvalaulude keeles, näit.

hommikulla, kaste'ella. Eesti keeles on vokaal vormi lõpust kadunud ja geminaat -ll on enamikus positsioonides muutunud üksikkonsonandiks. Pearõhulise lühikese silbi järel pikk l säilis, kuid kirjakeele ortograafias see ei ilmne (mul = mil, sul = sul, tal = tal).

Vanemas kirjakeeles oli adessiiv sama lõpuga kui praegu. Mülleri jutlustes mõnikord esinev -ll (ayall 'ajal') on ebakindlast kirjaviisist tingitud puht ortograafiline seik. Turu käsikirjas on ll-lõppu (päll, sinoll) soome keele mõjul. Adessiiv on daativi nime all olemas juba esimeses eesti keele grammatikas (Stahl 1637. a.).

Eesti murretes pole adessiivi puhul kuigivõrd erinevusi kirjakeelega võrreldes. Ka siin on adessiivilõpp -l, lühikese pearõhulise silbi järel -l̄. Põhja-Eesti läänepoolseis murretes kohtame viimases sõnarühmas lühikest l-i pika vokaali järel (näit. mól, sól). Mõnes idapoolses murrahus on kaasarõhulise silbi järel täheldatud adessiivilõpuna pikemat l̄-i.

13. Ablatiiv.

Tänapäeva eesti keeles on ablatiivi lõpuks -lt.

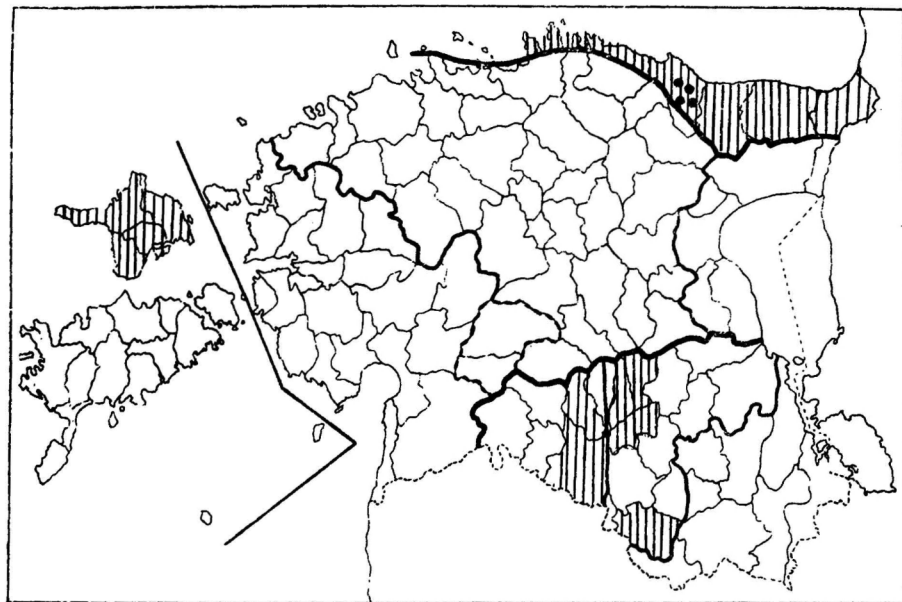
Ablatiivilõpu varasem kuju oli *lta/*ltä ja see on päritolult liitlõpp, mis koosneb kohaliitest -l (-la) ja separatiivilõpust -ta/-tä. lta/ltä-ablatiiv on säilinud veel esialgsel kujul vadja keeles (näit. naizelta) ja soome keeles (näit. naiselta). Karjala keele päriskarjala murdes on ablatiivi lõpuks -lda (näit. katokšelda 'katuselt') ja isuri ning liivi keeles -ld (is mereLD, lv mä'ggõLD).

Häälikuseaduslikult peaks ablatiivi lõpp olema eesti keeles praegu kujul -ld, sest vokaal kadus sõna lõpult ja t peaks nõrgenema meediaklusiilikiks D. Eesti kirjakeeles ja enamikus murretes on aga praegu lõpp -lt, mida on arvatud minigiks analoogiliseks uusmoodustiseks. Põhjus võib olla ka sel-

les, et klusiil on teatud morfoloogilistes vormides jäänud nõrgenemata (vrd. ka partitiivivormi südant, kannelt ja eks-tsessiivivorme tagant, kodunt). Eesti vanade rahvalaulude keeles on lõpp -lta veel säilinud, näiteks maalta, vainiul-ta, poegadelta. Uuemais rahvalauludes on ablatiivi lõpuks -lda.

Vanemas kirjakeeles on ablatiivi lõpp -lt juba kõige vanemates keelemälestistes. Näiteks Kullamaa vakuraamatus XVI sajandi algul: kuma on sanudt pohalt waymolt; Mülleri jutlustes: kaunis techt selt Evalt antuth; on selt Surmalt errawotnut. H. Stahli grammatikas (1637) on ablatiiv käänete loendis olemas, ent tal on kaks lõppu -lt ja -st, s. o. ablatiivi alla on viidud ka praegused elatiivivormid. Sellisena püsis käsitlus kuni XIX sajandi alguseni. lt-ablatiivi eraldasid st-elatiivist omaette käändeks alles A.F.J. Knüpfner (1817) ja O. W. Masing (1824).

Eesti murretes esineb ld-lõpulist ablatiivi ainult kolmel alal: Kirde-Eesti rannikumurdes, Hiiumaa murrakutes ja Võrtsjärve ümbruses paiknevais Tartu ning Mulgi murde murrakuis (Tarvastus, Helmes, Rannus, Puhjas, Rõngus, Karulas). Näiteks: Jõe mälD, tüelD, emälD, jumalälD; Kuu tüülD, vanaDelD, tämälD; VNg vielD, perelD, tüliGulD; Lüg tielD, talGuZelD; Jõh äld; vai aZemälD, varekselD, lapSelD, merelD; Käi mälD, vanaDelD, iZälD; Emm këlälD, veskiDelD, tüDarDelD; Rei tiülD 'teolt'; Phl nõrelD mihelD; Trv mälD, emälD, tütelD; Hel vanuDelD, räskiDelD; Ran talulD; Puh vülD, süld, kanalD; Rõn reBäZelD, kinDalD; Krl äld, rätseBälD, kuniGalD, lehelD, peZälD. Ainult Viru-Nigula murrakust on kirja pandud lõpukaota lda-lisi ablatiivivorme, näiteks lehelDa, nimelDa, peZalDa. Kõikjal mujal on ablatiivi lõpuks -lt.

Kaart nr. 9. Ablatiiv.

|||| - 1D
 ●●● - 1Da

viirutamata -lt, -lt.

14. Peajooni kohakäänete funktsioonide kujunemisest.

Urali keelkonnale on iseloomulik kolmeliikmeline ja kolmeaspektiline kohakäänete rühm. Niisugune selge kolme kohaaspekti (kuhu? - kus? - kust?) eristamine eri käänete abil on tuntud ka türgi-tatari keeltes, kuid puudub indo-euroopa keeltes. Näiteks prantsuse prepositsioon dans vastab eesti illatiivile ja inessiivile, inglise prepositsioon under eesti postpositsioonidele alla ja all.

Sise- ja väliskohakäänete eristamine on läänemeresoome keeltele iseloomulik nähtus, mis kujunes välja läänemeresoome algkeeles. Läänemeresoome algkeele eelsetes keelevormides oli olemas ainult üks kohakäänete kolmik, mille põhifunktsiooniks oli igasuguse koha (nii sise- kui väliskoha) osutamine. Sise- ja väliskoha tähistamine erinevate käändevormidega pärineb alles läänemeresoome algkeelest.

Läänemeresoome keelte sise- ja väliskohakäänedel on peale kohafunktsioonide täita mitmeid muid olulisi funktsioone. Ennekõike tuleb nimetada datiiivset funktsiooni. Meie käändesüntaksi huvitavamaid juhte on omajat väljendava käände küsimus. 'Omama' verb on soome-ugri keeltes haruldane: haben-konstruktsioonile on leitud otseseid vasteid ainult mõnedest rootsi-lapi murrakutest (ilmne rootsi mõju) ja obi-ugri keeltest. Eesti verb omama on laen soome keelest, kus see on hiline tuletis, ja verb evima on J. Aaviku loodud inglise to have eeskujul. Niisiis mõlemad on alles XX sajandi tuinukad. Eesti konstruktsioon mul on poeg on oma laadilt soomeugriline ses suhtes, et lause subjektiks on omatavat märkiv sõna, predikaadiks olema-verb, kuna omajat märkiv sõna võib olla mingi laiendi vormis: adverbiaal, predikatiiv või atribuut. Meie adessiiv on noorevõitu kääne, seega mul on poeg tüüpi laused ei saa olla väga vanad. Omajat märkiv sisu adessiivil on lähtunud ilmselt tähendusest 'kellegi hoole all'. Arvatakse, et eesti adessiivsele konstruktsioonile mul on poeg eelnes genitiivne

konstruktsioon minun on poika, mida esindab veel praegu soome pojan on nälkä tüüp. Sugulaskeeled osutavad muudelegi võimalustele. Näiteks on kasutusel ka nominaallause nagu *minun poikani 'minu poeg'; mul on poeg'. Selliseid nominaallauseid leidub lõunalapi murdes (näit. muw mana 'minu laps; mul on laps') ja mordva keeltes (näit. son kolma avanzon, 'teema kolm naist; tal on kolm naist'). Niisuguseid nominaallauseid kasutab ka vene keel, kus see lausetüüp on soomegriline (vrd. vn y nero kniga 'tal on raamat').

Väliskohakäännete datiiivne kasutamine ei piirdu haben-konstruktsiooniga, vaid nende käännete abil väljendatakse mitmeid nn. indirektse objekti (kaudsihitise) vahet. Vrd. näiteks lauseid Poisil tuleb õppida, Ma annan talle raamatu, Tal sündis poeg, Mul on vend autojuht.

Läänemeresoome keeled paistavad silma kohakäännete latiiivsete (kuhu?) vormide kasutamisel ühenduses verbidega, mis märgivad jäämist, jätmist, ilmumist, mahtumist, nägemist, paistmist, kuulumist, kuulumist, kõnelemist jms. Naabruses kõneldavates indoeuroopa keeltes on niisugustel juhtudel käibel üldiselt lokatiivsed (kus?) vormid ja konstruktsioonid. Vrd. eesti Mu raamat jäi kooli (vn моя книга осталась в школе), Unustasin võtmed lauale (vn я забыл ключи на столе), Isa kuulis oma tупpa meie vestlust, Ta sureb nälga.

Läänemeresoome keeli iseloomustab ka rohke elatiivi või ablatiivi kasutamine seoses võtmist, otsimist, leidmist, nägemist, näha olemist, kuulumist, kuulumist või teatamist märkivate verbidega. Indoeuroopa keeled kasutavad neil juhtudel enamasti lokatiivseid konstruktsioone. Vrd. näiteks eesti lauseid Püüan metsast jäneseid, Ta leidis meid magamast, Ostsin kingad Tallinnast, Saar on kaugelt näha, Ingessin su lüüetust ajalehest ja vene lauseid Я купил туфли в Таллине, Остров вдалеке виднеется, Я читал твои стихи в газете. Läänemeresoome keelte sellist pruuki on seotud mõtlemisviisiga, kus tegemise või toimumise kujutus liidetakse kujutlusega teo tulemusest või tagajärjest. Mõnikord on põhjus ka verbi tähenduse muutumises ja lausemalli säilimises. Nii tähendas

verb jääma esialgu 'tulema, muutuma'. Siit tulenevad ka Ta jäi haigeks tüüpi laused, vrd. ka sm Hän tuli sairaaksi.

Soomeugriliseks elatiivi (resp. separatiivi) kasutuseks on peetud translokaalset kasutust, s. o. juhtumeid, kus elatiiv väljendab kohta, mille kaudu, mida mööda või üle mille, läbi mille liikumine toimub. Näiteks: Ta tuli trepist alla, Auto sõitis väravast sisse, See jutt läks tal ühest kõrvast sisse, teisest välja, August tuli paati vett, Paat läks kosest alla. Sellist tarvitusviisi on põhjendatud sellega, et vaataja seisukohalt peeti liikumise lähimaks lähetekohaks auku, ust, väravat jms. Selline elatiivipruuk on tuntud ka altai keeltes.

Läänemeresoome keeltes kohtame teatud juhtudel sisekohakäänete eelistamist väliskohakäänetele, kuigi tegemist on faktiliselt väliskoha väljendamisega. Seda näeme eeskätt siis, kui väljendatakse kehaosade ühendust riietusesemetega. Näiteks: Mul on müts peas, Mul on sall kaelas, kindad käes, kingad jalas, sõlg rinnas, sõrmus sõrmes, märss seljas, Ma panen mütsi pähe, salli kaela, kindad kätte, kingad jalga, Ma seon rätiku kaela, Laps hakkas emale kaela, Ratsumägi hüppas hobuse selga, Ma võtan mütsi peast, rätiku kaelast, Ratsumägi kukkus hobuse seljast. Niisugust pruuki kohtame ka mõnedel muudel juhtudel, nagu näiteks Lipp tõmmati poodi var-dasse, Pall kukkus maha, Ta lõi nuiaga kallaletungijale pähe, Kurjategija löödi risti, Asjad on maas, Ma võtsin maast kivi. Indoeuroopa keeltes kasutatakse neil juhtudel enamasti meie väliskohakäänetele vastavaid konstruktsioone.

Läänemeresoome keeltele on omane sisekohakäänete abil edasi anda seda, mida ollakse kogumas, hankimas. (vrd. sm Miehet menivät kalaan. Miehet ovat kalassa. Hän meni marjaan, puolukkaan, muuraimaan, sieneen, heinään. Hän tuli kalasta. Eesti keeles on toimunud muutus: sisekohakääne on neis konstruktsioonides asendatud väliskohakäändega. Näiteks: Mehed läksid kalale, Mehed on kalal, Mehed tulevad kalalt, Ta läks heinala, Lähme marjale, pohlale, murakale, seenile. Sisekohakäändelisest kasutusest on eesti keeles säi-

linud sellised väljendid nagu Poiss on karjas, Poiss pandi karja, Ma tulin karjast.

Tekkeajalt ebaselge on läänemeresoome keeltele iseloomulik sisekohakäänete kasutamine sellise aine väljendamisel, millega miski on peidetud, täidetud, määratud, rikutud, varustatud või mille võimuses miski on, millega varjatuks jne. miski satub või mille peidust miski pääseb. Näiteks: Järv on jääs, Taevas läks pilve, Taevas on pilves, Palehigis teenis ta oma leiba, Hobune oli valges vahus, Ma puhastasin oma käed õlist, Taevas on tähis, Toomingas on õites, Puud läksid lehte, Uks on lukus, Laev on ankrus, Lähtekohaks niisugustele lausetele on siin peetud Järv on jääs, Taevas on pilves tüüpi lauseid, kus sisekohakäände kasutamine on loogiline.

15. Essiiv.

Essiivi lõpuks tänapäeva eesti kirjakeeles on -na.

Essiiv on eesti kirjakeeles võrdlemisi uus kääne, mis toodi siia Kirde-Eesti rannikumurdest soome keele eeskujul eelmisel sajandil. Seega kirjakeeles on essiiv noorim kääne, rahvakeeles aga väga vana kääne.

Essiivi lõpu varasem kuju oli *-na/-nä ja see oli esialgu kohakäände, lokatiivi lõpp. -na kuulub uurali keelte kõige vanemate käändelõppude hulka, millel on vasteid ka samojeedi keeltes ja mis ilmselt eksisteeris juba uurali algkeeles. Selle käände esialgset lokatiivset tähendust näeme veel mõnedes adverbides, nagu siin, all < *alna, üll < *ülñä, vrd. ka soome luona, kaukana, kotona, taempana, rannempana, sisempänä, läsnä. Mitmed uurijad (P. Qvigstad, Ö. Beke, L. Ket-tunen, L. Hakulinen, D. Bubrich) on arvanud, et komitatiivi lõpp -ne on na-lokatiiviga sama päritolu.

Eesti murretes. Ainult Kirde-Eesti rannikumurdes on essiiv produktiivse käändena olemas. Käände lõpp on siin -na. Selles murdes pole toimunud lõpukadu, seetõttu on vokaal lti-

te lõpul säilinud. Kirde-Eesti rannikumurde essiivivormid on tugevaastmelised, sest teine silp oli lahtine. Näiteid essiivi kohta: Jõe tervena, mārGana; Kuu tuapoissina konnu moisast oli sãnd ühe ounappu vesu; Hlj naisena olen sîn kü-läs elãnd; tämä kala süödäkse tuorena; Vai nuorena. Murdeala keskosas on lõpu n sageli gemineerunud ja essiiv seega nn-lõpuline. Näiteks: Hlj nuorena elasin siel; aiGenna kävin merel; sulasenna tienisin siel vīs āsta; VNg lapsenna, sula-senna.

Piiratult on essiivivorme leida ka Kihnu murrakust, kus lõpuna esineb nii -na kui ka -n. Näiteks: Khn nuerna, tuerna ~ tueren, puhtan, terven.

Lõuna-Eesti murretes, aga ka mõnedes Põhja-Eesti murrakutes kohtame üksiksõnadest n-ilisi essiivivorme. Lõuna-Eestis (samuti Kodaveres) langeb see lõpp kokku inessiivilõpuga, seepärast on essiivivormide selgitamine mõnikord raske-datud. Näiteks: Mar iGã gñtn 'igal õhtul', rukki leikkuzã aẽGn 'rukki lõikuse ajal'; Kod mehe pẽlven enãm ärä ei parane-mud; hls minã olẽ nõren seitten ka ratsa; Krk kaits ästet tĩnzĩ taluBoĩzin; olẽ sa terven; Kam ta ol' sãl poĩzin; lat-sen mãGZeme ütten; Rõu lehm sei latse elõn ärä?; Lut sula-zen; Lei väigun ratsen 'väikse lapsena'.

Vanemas kirjakeeles essiivi kui käänet ei esine, sest essiivivormid olid juba varem enamikus eesti murretes harvaks jäänud.

Essiivivorme esitab XIX sajandi algul "Beiträges" A. F. J. Knüpffer (pisikesena, nuorena, mehhena, naisena, tallena), kuid oma käänetetabelisse ta essiivi veel ei paiguta. Knüpffer toetub seejuures Kirde-Eesti rannikumurdele ja soome keelele. Umbes samal ajal esitab A. Hupel oma grammatika teises trükkis (1818) sõnaraamatuosas adverbilised essiivivormid noornal 'noorena' ja noornalt 'noorelt'.

Omaette käändena annab essiivi E. Ahrens (1843), kes elas Kuusalus ja tundis essiivi rahvakeelest. Ahrens esitab essiivi tugevaastmelisena (nahkana, leskena). Mõnevõrra toetas essiivi kirjakeelde toomist ka soome keel. F. J. Wiede-

mann kahtleb oma grammatikas essiivi kui käände olemasolus. M. Veske oma "Eesti keele healte õpetuses" (1879) esitab essiivi taas käändena ja tugevaastmelisena (palkina, kaššina, liinana, rahhvana, lauuluna, keõlana).

Esimesena toob nõrgaastmelise essiivi kirjakeelde K. A. Hermann oma grammatikas 1884. a. Nõrgaastmelise vormi tarvituselevõtu ajendiks oli teiste obliikväänete nõrgaastmelisus, nõnda ühtlustati käändevormide aste. Hermann hakkab juba essiivi kui käänet, kui lühemat väljendusviisi eesti kirjakeeles propageerima. Kuid essiivi kasutamine sai üldiseks alles käesoleval sajandil. Esialgu levis ta ilukirjanduses, kusjuures tema levikut soodustas ilmselt soome keele eeskuju. Viimane grammatik, kes olevat käänet ei tunnistanud oli Karl Leetberg. Tema juhtis keelemeeste tähelepanu ka mõnede kitsaskohtadele essiivi kasutamises.

Käesoleva sajandi algul tekitab vaidlusi essiivivormide aste. Hermann oli essiivivormid esitanud nõrgas astmes. Mitmed keelemehed aga soovitasid keeleajaloole tuginedes tugevaastmelisi vorme. Nii soovitasid tugevaastmelist essiivi H. Einer, J. Jõgever, H. Põld ja V. Grünthal. Tugevaastmelise essiivi kasuks otsustas ka 1910. a. keelekonverents. Esialgu toetas keeleuuenduse juht J. Aavik V. Grünthali seisukohta, kuid loobus hiljem essiivi tugevaastmelisuse nõudest. 1918. a. "Eesti keele õigekirjutuse-õnaraamatus" antakse essiiv ikkagi nõrgaastmelisena. Vaidluse lõpetas 1919. a. L. Kettunen, kes osutas, et kumbki vorm pole tegelikult ~~hää~~likuseaduslik, keeleajaloo reeglite kohane oleks hoopis *poe-gan, s. o. lõpukaoline vorm. Tema arvates on tugevaastmeline essiiv kasutu traditsioonist taganemine ja eesti keele allutamine soome grammatika seadustele.

Arvamuste lahknemisi põhjustas ka essiivivormide kasutamine. Kerkis küsimus: kas essiivivormid nõuavad käändes ühilduvat adjektiivset atribuuti või ei nõua? O. Loorits soovitas 1920. aastail ühildumist, sest muidu tekkiwat arusaamatusi, näiteks ühendis narri mehena pole selge, kas mees ise on narr või on ta narri naise mees. O. Looritsa ettepa-

nek ei leidnud siiski heakskiitu. J. Aavik juhtis keelemeeste tähelepannu veel ühele probleemile seoses essiiviga. Nimelt saab essiivivormi kasutada siis, kui tema poolt tähistatud isik on samane lause subjekti poolt tähistatud isikuga. Näiteks: Ta töötab seal õpetajana. Kui aga lause subjekt ja essiivivorm tähistavad eri isikuid, siis ei saa essiivivormi kasutada, sest lause osutub kahemõtteliseks. Seega mitte Austan teda õpetlasena, vaid Austan teda kui õpetlast.

16. Translatiiv.

Translatiivi lõpp on tänapäeva eesti keeles -ks.

Translatiivi lõpu varasemaks kujud oli -ksi, mis omakorda pärineb veelgi varasemast lõpust -kse. ks-translatiiv esineb peale läänemeresoome keelte veel mordva keeles. Näiteks mordva kel'meks 'külmaks', brigadireks 'brigadiriks, brigadirina', kuloks 'surnuks'. Translatiivi kse-line vorm on veel olemas karjala keeles, näiteks kazakakse 'sulaseks', šotamiehekse 'sõjameheks'. kse-lõppu näeme ka soome keele adverbides luokse 'juurde' ja taakse 'taha'.

Translatiivilõpu algupära on juba ammu fennougriaste huvitanud. Selle sufiksi päritolu suhtes on praegu mitu seisukohta. Küllaltki laialt on levinud arvamus, et translatiiv kujunes läänemeresoome-volga algkeeles ja oli esialgu kohakääne, mille lõpp oli liitsufiks ja koosnes kahest vanast latiivilõpust k-st ja s-ist. Lõpu -ks päritolu kohta on olemas ka teine seisukoht. Juba ammu on märgatud translatiivi ja vanade ks-tuletiste semantika lähedust. A. Genetz väitis oma teoses "Suomen partikkelimuodot", et translatiiv on kujunenud kse-liitelistest noomenitest. Vrd. sm tervas 'tõrvas', aidas 'aiaroigas' ja tervaksi 'tõrvaks' ja aidaksi 'aiaks'. Nõukogude fennougri D. V. Bubrich oli samal seisukohal. Ka tema uskus, et translatiivilõpp oli varem noominaaltuletusliide, ning esitas võrdluseks vormid puuros <

<*puðroks, puurokset 'pudruainedesed' ja tulla puuroksi 'muutuda pudruks'. Tema arvates avaldub ks-noomenite ja translatiivi ühine algupära veelgi selgemini mordva keeltes. Võrreldagu mordva surks 'sõrmus; sõrmeks', valks 'sõnaraamat; sõnaks', tševks 'peeruhalg; peeruks'. Eesti uurijatest on translatiivi nominaalset päritolu toetanud Karl Kont pikemas kirjutises "Translatiivist läänemeresoome keeltes ja mordva ning lapi keeles" (1955).

Vanemas kirjakeeles on translatiiv juba ks-lõpuline. Esialgu tähistati seda lõppu x-iga, näiteks Kullamaa vaku-
raamatuse andex, Wanradt-Koellil puchtax, Vigäusel Iggawesex. Alates Forseliusest ja Hornungist on selle lõpu kirja-
pildiks -ks.

Lõunaeesti kirjakeeles on translatiivi lõpuks -s või -ss, nii nagu Lõuna-Eesti murretele iseloomulik. Näiteks Agenda Parvae (1622) andis andmyst 'andeks andmist', abika-
sas 'abikaasaks'; Rossihniusel wihhatjes 'vihaseks', johbmus
'joobnuks'.

Ida-Eestist pärit kirjameestel (Hornungil, O. W. Masin-
gul, F. R. Kreutzwaldil) kohtame ka st-lõpuliselt translatiiv-
ivorme. Näiteks esineb Kreutzwaldil tükist ajast 'tüki-
ajaks'. "Kalevipojas" kasutab Kreutzwald lõppu -ksa, mida on
peetud ekslikuks vormiks, kuid mis siiski esineb ka meie rah-
valaulude keeles.

Eesti murretes leiame kirjakeelele omaseid ks-lõpuliselt
translatiivivorme Põhja-Eesti murrete lääne- ja keskosas.
Näiteks: Kei kgBaks 'kövaks', ülluks; Mär tühaks 'tühjaks';
Amb näDalaks; Mus jauks 'jaoks'; Käi õhtaks 'õhtuks'.

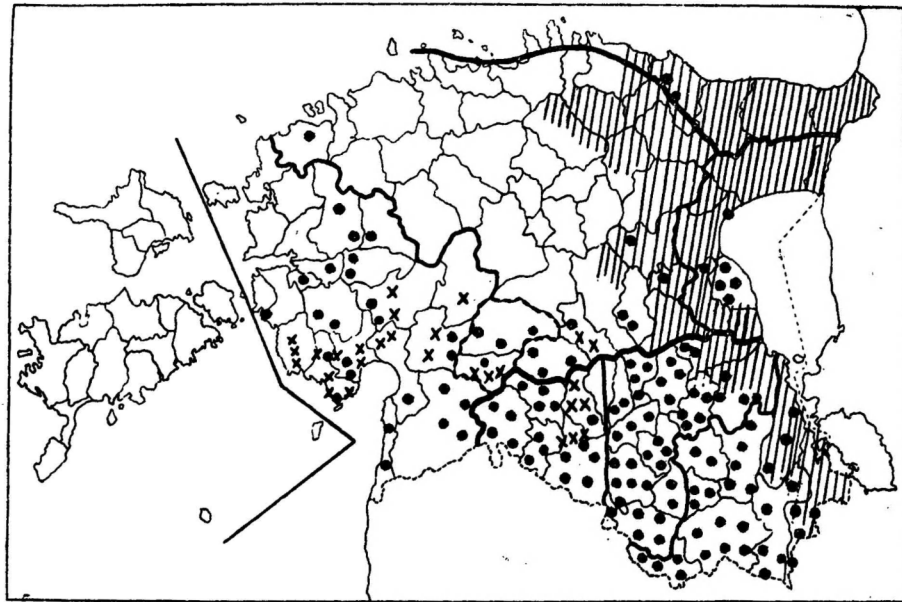
Küllaltki laial alal eesti murretes on ks muutunud ss-
iks, sõna lõpul ka s-iks. Selline muutus on iseloomulik Lõu-
na-Eesti murretele, kuid see on levinud ka mõnede Põhja-
Eesti murrete lõunapoolsetele aladele. Vastavalt sellele koh-
tame eesti murretes ka translatiivilõppu -s. s-iline trans-
latiiv on omane Lõuna-Eesti murretele, läänemurde lõunapool-
setele murrakutele, saarte murde Kihnu murrakule, idamurde
Kodavere murrakule. Näiteks: Se kūmas; Vas tütrikuks; Rähp

immes 'imeks', purus; Urv hirmu^utu^uZeš; Krl jäämes 'jämedaks'; Ote uni^uZeš karju^uZeš; Vön li^ukkeš 'märjaks'; Ran te^uZeš inime^uZeš; Trv va^uBanDu^uZeš; Hls läm^umes, puhtes; Saa aBiš; Kõp ma^ujaš; Tõs san^uDiš; Aud vi^umatseš; Var san^uDiš meheš; Tor ännas, sü^uDameš; Ris sü^ures ra^uBas; Khn pē^unikseš, vēs (rõhulise silbi järel), nugrēks (rõhuta silbi järel); KJn küm^unes ästas; Kod lū^uhi^ukkeZeš kevā^uDeš.

Artikulatsioonihõlbustuse tulemusena on g-lõpust mõnedes läänemurde ja Mulgi murde murrakutes saanud uued lõpuvariandid -Ze, -sse, mis osalt langevad kokku illatiivi lõpuga. Näiteks: Tõs uē^umatseZe; Pär pī^unikkeZe 'peenikeseks'; Tor pikkemaZe; Hel ka^u'limBeZe; PJg ai^uGēsse; Kõp parema^usse, kevera^usse, vana^usse mehe^usse.

Ida-Eestis on translatiivi lõpuna kasutusel -st. See lõpp on levinud Kirde-Eesti rannikumurde kesk- ja idaosas, idamurdes, Tartu ja Võru murde idaosas. Näiteks: Hlj jā^uB üō^uZest metsa; Lüg vetelast, antvā^urkist; Iis suvest ē^utsast; Lai sula^uZest, tū^uDrukust; Sim tē^uvest, kül^u'mast, puō^ulest; Kod a^uGest; TMr kū^ust, vē^uerast, vanast; Vön ē^u Gest; Rāp sū^urest mehest; Se vagatsē^ust sandist, mat^usest, iā^uā^ust; Lei t^u'orrē^ust, iezandast; Iut sū^urest mehest.

st-translatiivi tekkimise kohta pole seni täiesti vastuvõetavat seletust. E. N. Setälä väitis möödunud sajandi lõpul oma läänemeresoome keelte häälikuloos, et sel puhul võib tegemist olla kas otseselt häälikumuutusega ks > st või on käändelõpp -st sündinud pärast teatud murretes toimunud häälikumuutust ks > s translatiivilõpust -s mingi segandumise teel. Hilisemad uurijad ei usu häälikumuutust ks > st, ent pooldavad arvamust, et st-translatiivi lähtekohaks on s-translatiiv. A. Saareste esitas 1922. a. seisukoha, et st-translatiiv on kujunenud neil aladel, kus esinesid kõrvuti s-translatiiv ja s-inessiiv. Võimalike segiminekuete vältimiseks võeti translatiivis tarvitusele funktsionaalselt lähedalseisvatest st-adverbidest (kirjakeeles sti-adverbid) st-lõpp. Selle seletuskatse võttis samal aastal kriitilisele vaatlusele L. Kettunen, kes leidis, et ei ole mingit funkt-

Kaart nr. 9. Translatiivi lõppude levilad.

	-st	xxx	-se, -sse
...	-s, -ss		viirutamata - ks
			ala

siooni, mis ühendaks sti-adverbe ja translatiivi ning võimaldaks analoogilist lõpuvahetust. Ta osutas sellele, et s-translatiiv ei saanud segi minna s-inessiiviga Lõuna-Eesti idaosas, samuti Kodavere murrakus, sest seal on hoopis n-inessiiv või h-inessiiv. L. Kettunen oletas omalt poolt võimalust, et st-translatiiv kujunes välja Lõuna-Eesti alal, kus mõnede kaudsete märkide põhjal võiks eeldada, et st-elatiiv asendus kunagi osaliselt s-elatiiviga (tõsi, otseseid tõendeid selleks ei ole). Kui aga st-lõpp elatiivis hiljem siiski üldiseks sai, haaras selline üldistus kaasa ka s-translatiivi, nii et viimasegi asendus st-lõpulise translatiiviga. Teise, veelgi kaheldavama võimalusena pakub L. Kettunen oletust, et neile aladele, kus ks oli muutunud s-iks, hakkas sisse tungima naaberaladelt ks-translatiiv, et aga ks oli neis murrakuis võõras häälikukombinatsioon, siis see ühend substitueeriti tuntud konsonantühendiga st.

Kõik need st-translatiivi seletuskatsed on kaheldavad. Kindlasti võib väita praegu vaid seda, et st-translatiiv on vana idaeestiline morfoloogiline ühisjoon, mis kujunes ilmsel sel alal, kus ks oli muutunud s-iks.

17. Essiivi ja translatiivi funktsioonide kujunemisest.

na-käände esialgne tähendus oli lokatiivne. Seda osutavad praegugi mõned läänemeresoome keelte adverbid. Kuid võrdlemisi varakult hakkas lokatiiv tähistama ka aega. Alles hiljem lisandus neile seisundis olemist, omaduse omamist märkiv tähendus.

Translatiivilõpp võib esineda samuti kohaadverbides. Selle põhjal on mõned keeleteadlased tulnud arvamusele, et translatiivil oli esialgu latiiivne funktsioon. Teiselt poolt on aga väidetud, et tõenduseks olevad kohaadverbid (sm kauaksi 'kaugelt', luokse 'juurde', taakse 'taha' jne.) on kujunenud

võrdlemisi hilja varasemate s-tuletiste asemele (vrd. sm kauas, taas).

Translatiiv ja essiiv kuuluvad semantikalt ühte rühma. Ilmselt kujunes läänemeresoome algkeeles funktsioonide eristumine sel teel, et essiiv hakkas märkima staatilist funktsiooni - seisundis olemist, omaduse omamist, translatiiv aga dünaamilist funktsiooni - seisundisse või olukorda sattumist. Selline lahknemine võis toimuda kohakäänete eeskujul. Niisugune eristus puudub mordva keeltes, kus ks-kääne täidab translatiivi kui ka essiivi funktsioone, ja lapi keeles, kus mõlemas tähenduses kasutatakse n-käännet.

Kui eesti keeleala suuremas osas essiiv taandus, siis kandus staatilise funktsiooni täitmine üle translatiivile ning said võimalikuks sellised laused nagu ta oli mulle abiks (vrd. sm hän oli apunani), olen pidanud sind aumeheks (sm kunnon miehenä). Essiivi kasutuselevõtt eesti kirjakeeles lõi taas staatilise ja dünaamilise aspekti eristamise võimaluse, kuid eesti translatiiv on praegugi säilitanud veel mõningaid staatilist laadi tähendusi.

18. Terminatiiv.

Eesti kirjakeeles on praegu terminatiivi lõpuks -ni. Eesti terminatiivil puudub otsene käändevaste sugulaskeeltes. ni-lõpulise käändena esineb ta ainult eesti keeles. Teistsuguse lõpuga hilistekkeline terminatiiv on olemas vadja, karjala ja vepsa keeles. Neis keeltes on terminatiivi lõpuks -ssa, -ssah, -ssai, mis on kujunenud varasemast postpositsioonist. Vrd. vdj mahässä 'maani', peļmoļessä 'põlluni', krj randassah 'rannani', vps kezhassä 'suveni', taivhazessai 'taevani'. Terminatiiv on olemas ka udmurdi, komi ja ungari keeles, kuid nende keelte terminatiivilõpud on hoopis teistsugused ja muud algupära.

Terminatiivilõpp -ni pärineb varasemast vormist *-nnik,

mis paljude uurijate arvates oli liitlõpp. Lõpu nn-elementi on L. Kettunen ja J. Mägiste seostanud lokatiivi-essiivi na-lõpuga, -k on latiivilõpp. ni-liitelisi adverbide leidub ka teistes läänemeresoome keeltes. Vrd. eesti kuni, sm murdeis kuñis, vps kuñi, lv kuñt's, mille alusvormideks on rekonstrueeritud *kunnik, *kunnis; eesti seni, sm murdeis sini, sini, vps sini, lv señt's, arvatavad alusvormid *sennik, *sinnik, *sennis, *sinnis; küllaltki vanad on ka eesti adverbid täni(ni), saani, pärani. J. Mägiste arvates oli mik-lõpulistel vormidel esialgu prolatiivne, s. o. teed, midagi mööda liikumist märkiv tähendus. A. Saareste järgi terminatiivi lõpul olnud -k kadus juba enne XIII sajandit, geminaat nn lühenes üksikkonsonandiks esialgu teise silbi järel XIV sajandi paiku. Sellest positsioonist levis üksik-n ka teistesse ümbrustesse.

Pikemalt on eesti terminatiivi päritolu käsitletud P. Alvre. Tema arvates tekkis eesti terminatiiv terminatiivsete adverbide alusel. Enne ni-terminatiivi väljakujunemist kasutati selle tähenduse edasiandmiseks sageli illatiivi. Vrd. eesti poolde säärde, põlvest põlve, seinast seina. Illatiivivormide terminatiivne kasutamine on küllaltki sage ka soome keeles ja volga keeltes. Vrd. sm aamusta iltaan 'hommikust õhtuni', riittää huomiseen 'jätkub homseks', päästä päähän 'otsast otsani', ersa пебе-пес, пестэ-пес, mokša пеба-пес, пестэ-пес 'otsast otsani'. Sel alusel võib arvata, et läänemeresoome algkeeles täitis illatiiv ka terminatiivset funktsiooni, kuid ilmselt juba siis hakkas sügenema selle väljendusviisi kõrvale mitmeid kaassõnalisi analüütilisi väljendusvõimalusi. Need on küllaltki tavalised praegustes läänemeresoome keeltes, vrd. näiteks eesti kuni metsani; metsast saadik, eilsest saadik, kaelast saadik; liivi mõst sõn? 'maani'; soome kiireestä kantapähän 'saakka', pealaest jalatallani, metsään asti 'metsani', polvia myöten 'põlvini', isuri hõmuksē sā 'hommikuni', karjala polvista šoahen 'põlvini'. P. Alvre seletuse kohaselt tekkisid terminatiivivormid just terminatiivse kaassõna (kuni jt.) ja

illatiivse noomenivormi ühendeist. Seega sellisest sõnaühendist nagu kuni metsa (illatiiv) saadi ühend kuni metsani. Prepositsiooni kuni lõpul olev -ni asetati omapärast kongruentsi taotledes ka nimisõna lõppu. Esialgu olevat ni-lõpp olnud üksikute nimisõnade lõpul ja alles siis levinud ning saanud käändelõpuks. P. Alvre esitatud seletus pole puudusteta, näiteks eeldab see vist lõputa illatiivi eelnevat väljakujunemist; pole selge, mis kujul viidi ni-lõpp noomeni lõppu ja miks ei säilinud illatiivi tugev aste.

Kindel näikse olevat, et ni-translatiiv kui kääne kujunes alles eesti keeles ja selle lähtekohaks olid vastavaliitelised adverbid.

Eesti vanemale kirjakeelele on iseloomulik omapäraste terminatiivsete kaassõnade kasutamine. Eriti tüüpiline on vanemale kirjakeelele emmis-prepositsioon, mis kujunes ilmselt eesti keeles pronoomeni ^{*}empi s-latiivi vormist. Näiteks Mülleri jutlustes emmis gen ilma otza 'kuni ilma otsani', Stahlil emmis se surma 'kuni surmani'. emmis-ühendit taanduvad kirja-keelest XVIII sajandi alguseks.

XVII sajandi esimesel poolel on kirjakeeles küllaltki sageli leida ka terminatiivseid ammo ja amma prepositsioone, mida on peetud noomeni ^{*}amma käändevormideks. Näiteks Mülleri jutlustes amma meddy Ello otza 'kuni meie elu otsani', Stahlil amo sest ajast 'selle ajani', ammo igkawest 'igaves-ti', Rossihniusel ammo sestammast peiwast 'sellest päevast alates'. Lõuna-Eesti murretes on see kaassõna tuntud kujul ammak, amat's, amut's, näiteks Rõu ammak surmani? 'kuni surmani', Lei amat's edakkuni 'õhtuni', amut's uõmuguni 'hommi-kuni'.

ni-lõpust on juttu juba Gösekeni grammatikas (1660), kus mainitakse, et partikli emmis saab asendada terminatsiooniga -ni. Samuti on J. Hornung juhtinud tähelepanu sellele, et sõnade saadik ja saani asemel võib olla -ni. Terminatiivivorme leidub A. Th. Helle tekstides, kuid oma grammatikas ta seda käändena ei esita. Käändena käsitasid terminatiivseid vorme juba A. F. J. Knüpffer ja O. W. Masing XIX sajandi algul. E. Ahrens jättis selle käände oma grammatika käänetetabelist väl-

ja, sest soome keeles see puudus. Terminatiivvormide näiteid esitas ta prepositsioonide peatükis. F. J. Wiedemann leidis, et ni-liitelisi vorme võiks arvata ka käändevormide hulka, kuid esitas niisugused vormid siiski piiri tähistavate adverbide hulgas, nagu varem oli teinud F. R. Paehlmanni. M. Veskel ja K. A. Hermannil on terminatiiv juba eesti käändete loendis.

Eesti murretes on ni-terminatiiv üldiselt olemas. Lõpu murdeerinevused on võrdlemisi väikesed. Võru murdes on suffiksi lõpul veel larüngaalklusil, mis on varasema -k järglane. Näiteks Se peräni[?], vüni[?]. Rannikumurdes ja kohati ka Võru murdes on kaasrõhulise silbi järel nn-geminaat säilinud. Näiteks Alutaguses õmmikku[?], Vas taiva[?], Se eDaGu[?]. Võru murdes võib n-i järel olev i ka madalduda e-ks või muutuda helituks. Näiteks Räp v[?]ne[?], v[?]ni[?].

Sõnad seni ja kuni on säilitanud geminaadi küllaltki laial alal Põhja-Eesti murretes, eriti saarte murdes ja läänemurdes. Neile toetudes soovitas J. Aavik ka kirjakeeles tarvitusele võtta vormid senni ja kunni. See ettepanek ei leidnud siiski vastuvõttu.

19. Abessiiv.

Tänapäeva eesti kirjakeeles on abessiivi lõpuks -ta, foneetilisemalt märgitult -tta. Abessiivivormid võivad esineda ka koos prepositsiooniga ilma.

Abessiiv on olemas kõigis läänemeresoome keeltes. Vrd. vđj lahžetta, lahžettaG; lv siēmētē 'söömata' (liivi keeles kohtame abessiivi ainult infinitiivis), sm lapsetta, krj akatta, akata 'eideta', is pojaDa, pojaDaG; vps leibata. Abessiiv kujunes läänemeresoome algkeeles ja seal oli tema lõpuks *-ttak/-ttäk. Päritolult on see lõpp liitsufiks, mille esikomponent -tta on seoses karitiivadjektiivide (näit. õnnetu, jalutu) liites -tu (< *-ttoin < *-ttoma) esineva tt-ga. See karitiivisufiks on väga vana, talle leidub vasteid

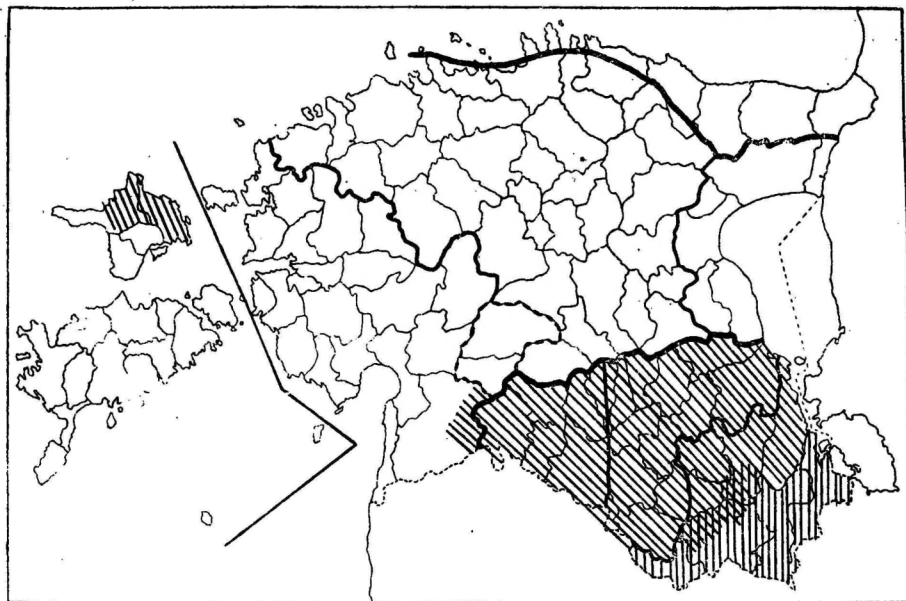
isegi samojeedi keeltes. Käändelõpu teine komponent -k on la-tiivilõpp, mis eesti keeles sõna lõpult kadus.

Vanemas kirjakeeles on abessiivi lõpuks kõikjal juba -ta, -tta. Näiteks Mülleri jutlustes Ematta, Issaatta, ilma süyta 'süüta'; Stahlil murreta, kartmatta, ilmaassjatta; Hornungil ilma awwita, ilma sinnota. Käänete hulka teda XVII ja XVIII sajandi grammatikates veel ei arvata, vaid ta-lõpp esitatakse prepositsioonide all. Alles Knüpffer (1817) paigutab ta-lised vormid privatiivi nime all käänete tabelisse, samuti teeb O. W. Masing (1824). E. Ahrens annab oma grammatikas (1843) sellele käände nimeks karitiiv ning M. Veske nimetab oma häälikuõpetuses (1879) ta abessiiviks. Eestipärane nimetus ilmaütlev pärineb K. A. Hermannilt.

Eesti murdeis. Põhja-Eesti murretes on üldine tta-lõpp. Kuu mätta, aBemeтта, kiñGaDeтта; Sim vietta, vařretta, liik-meттetta; Vig lütta, meittetta 'meieta', teGemättä; Khk süit-ta, jalatta, paranDamaтта; Kod muatta 'maata', kiññässeтта 'kinnasteta', tuleтта.

Lõuna-Eesti murretes on kaasrõhulise silbi järel gemi-naatklusiil nõrgenenud leenisklusiilik ja seetõttu on abes-siivilõpp selles positsioonis -Da/-Dä. Mulgi murdes on abes-siivilõpp enamasti -tte või -De, sest siin on a ja ä teisest silbist kaugemal redutseerunud e-ks. Näiteid Lõuna-Eesti mur-retest: Hls mätte, ammasteDe; Krk teGemeDe; Trv mätta, lehmät-tä, paranDamaDa; Hel vjtte, seBratte, aBeneDe 'habemeta', sä-BastiDe 'saabasteta'; Ran mätta, talutta, väGeväDä, varessiDa 'varesteta', äBümäDä 'häbenemata'; Vön lütta, tuleтта, kiñDi-DeDä, tiDmäDä; Ote tuleтта, valuтта. Da-lõpp on levinud ka läänemurde Saarde murrakusse (aBenaDa 'habemeta', äBemaDa). Sellist nõrgenemist on kohati täheldatud Hiiumaa murrakuteski (Rei lukkuDa 'lukuta', lüBiDa 'luubita').

Võru murdes on abessiivi lõpul veel varasema -k jäänusena larungaalklusiil, seega lõpp on -tta?/-ttä?/-Da?/Dä? Näiteks: Ráp valutta?, tütreDä?, añmaDa?, luGemaDa?; Plv sütta?, mätta?, majatta?, väiDzettä? 'noata'; Urv küBäräDä?, äBemäDä?. Selle kõrval on Võru murdes välja kujunenud uus abessiivilõpp -lDa?/-lDä?, mida on peetud ablatiivi ja abessiivi lõppude kontami-

Kaart nr. 10. -Da, -De, -lda abessiiv eesti murretes.
 |||| -lda, lda |||| -Da, -De (kaasrõhulise silbi järel)

natsiooniks. Näiteks: Plv kübaralda[?], riistimälda[?]; Vas tül-
da[?], jalalda[?], aäalda[?]; Rõu mälda[?], haBenilda[?] 'habemeta', va-
lulda[?]; Har aäalda[?], mälda[?], ualda[?] 'oata', pülda[?], lõgalda[?],
vetmälda[?], tulemalda[?]; Se mälda[?], pezälda[?], kēlelda[?], kindal-
da[?], vetmēlda[?], rebāsilda[?]; Iut tüöldä[?], iim tengälda[?] 'raha-
ta', hobezälda[?]. Vastseliina murrakust on kirja pandud ka ka-
/lū/-lõpuga abessiivivorme, näiteks aamalla[?] 'andmatta', lā-
Bemälla[?] 'häbenemata', metlēmalla[?]. Iutsi keelesaare murrakus
on üldisem nda-lõpuline abessiiv, näiteks hāmāinda[?], lēbānda[?]
'leivata', rahanda[?]. Seda lõppu võib harva kohata ka mõnes
teises Võru murde murrakus, näiteks Plv aāanda[?]. P. Ariste ar-
vates on nda puhul tegemist ekstsessiivi ja latiivi kontami-
natsioonivormiga.

20. Komitatiiv.

Komitatiivi lõpuks tänapäeva eesti kirjakeeles on -ga,
foneetiliselt tähistatult -Ga.

Praegune eesti komitatiiv on hilistekkeline, mis asendab
varasemat ne-komitatiivi ja on nooremaid kõandeid eesti kee-
les.

Varasemast ne-komitatiivist on tänapäeva keeles säilinud
ainult mõned ne-liitelised adverbid, nagu koguni, iganes, üks-
nes, isepäinis, üksipäini, iseäranis. Niisugune ne-komitatiiv
esineb praegu soome ja karjala keeles (alati koos possessiiv-
sufiksiga). On arvatud, et sellised komitatiivivormid pole mi-
dagi muud kui possessiivsufiksiga instruktiivivormid, seega
n-element on siis varasem instruktiivilõpp. Teiselt poolt on
esitatud arvamus, et ne-lõpp oli esialgu possessiivse noomeni
sufiks. Eesti rannikumurde rahvalauludes leidub üksikuid ne-
komitatiivi vorme (poiginesa, sulasinesa, muekanesa).

Ga-lõpulise komitatiivi tekkimine on seotud kaassõnalis-
te väljendusviiside levimisega läänemeresoome varasemal peri-
oodil. Substantiivist kansa moodustati k-latiivivorm *kansak,

mida hakati kasutama postpositsioonina koos genitiivis põhisõnaga. Seega esialgu olid ühendid *jalyan kansak, *käöen kansak. Postpositsioon *kansak allus varasemas eesti keeles mitmele häälikumuutusele. Kõigepealt vokaliseerus g-i eelne n ja saadi vorm *kāsak. Seejärel kadus sõnalõpuline k ning postpositsioon omandas kuju *kāsa. Hiljem kadus sõna lõpult ka vokaal, nii et oli kujunenud sõna kaas, mida me tunneme juba varasemast kirjakeelest. Pärast põhisõna lõpul oleva genitiivi n-i kadu hakkas kaassõna ilmselt tihedamini liituma põhisõnaga ja allus selles seoses lauserõhutus asendis mitmesugustele reeglipäratutele muutustele, kõigepealt kadus selle postpositsiooni lõpult s. Käändelõpuks kujunes see kaassõna kindlasti alles pärast genitiivi lõpu -n kadu, sest vastasel korral pidanuks kaasaütleva lõpuks olema praegu -nga, kuna sõna sees oleks n säilinud. Kui postpositsioon oli lõplikult põhisõnaga liitunud ja käändelõpuks saanud, siis asendati vokaalide vahele jäänud fortisklusil k leenisklusiiliga g ja nii sündis tänapäevane lõpp -ga. Samast tüvest kui komitatiivilõpp on pärit ka sõnad (abi)kaasa, (te-maga) kaasa, ka ja kah.

Vanema kirjakeele mälestised peegeldavad ga-komitatiivi kujunemise viimast perioodi päris selgesti. Esimest korda kohtame kaas-postpositsiooni Kullamaa vakurasmatus XVI saj. algul: Ißant¹wkas (= isand su kaas) 'issand suga'. Selline kaas-postpositsioon esineb ka Wanradt-Koelli katekismuses, näiteks Ißsan kaas (= isan kaas), peywe kaas (= päivä kaas), tachtman kaas (= tahtman kaas) 'tahtmisega'. kaas-vormid esinevad põhjakeesti kirjakeeles kuni XVII sajandi keskpaigani. Näiteks Mülleri jutlustes korwade kaas, Sannade kahs, meddy kaas 'meiega', Paßunadde kaas, kandl(y)e Kelede ja Pipide kaas; Stahlil weggi kahs 'väga', Rihdede kahs, karriko kahs, hennesse kahs.

XVII sajandi keskpaiku kaob põhjakeesti kirjakeeles kaas-postpositsiooni lõpult s ja jääb kaassõna ka, kah, mis esialgu kirjutatakse veel põhisõnast lahku. Näiteks Salemannil (1642) tulle kahs, aga ussu kah; Gösekeni grammatikas (1660)

juba järjekindlalt hobboste ka, herje ka. Sajandi teisel poolel hakatakse seda sõna juba eelmise sõnaga kokku kirjutama. Alles XVII sajandi lõpul saab ga-lõpu kasutamine järjekindlaks. Nii kirjutab B. G. Forselius oma aabitsas san-na-ga, hä me-le-ga, sön-na-ga. Hornung oma grammatikas annab komitatiivivormid juba tänapäevasel kujul: sawwaga 'sabaga', hob-busega.

XVIII sajandil on lõpp -ga täiesti üldine, ainult Arvelius soovitab Kirde-Eesti rannikumurde mõjul kirjutada komitatiivilõpp kujul -ka, näiteks nimeka, lapseka.

Lõuna-Eesti murdealal toimus uue komitatiivi kujunemine tõenäoliselt varemini. Sellele viitavad lõunaestlased kirjakeele tekstid. Esimest korda kohtame ga-lõppu juba XVI sajandi lõpul Laurentius Boieri tekstis: hälega, pasunie ka 'pasunatega'. 1622. a. ilmunud Agenda Parvae väljaandes on samuti juba lõpp -ga, mis kirjutatakse sidekriipsuga: sino-ga, silmi-ga, körwu-ga, nenä-ga, mielde-ga, miele-ga, maitzmise-ga, kätte-ga nink yalgu-ga.

Samal ajal esineb lõunaestimurdelistes tekstides omapärane komitatiivse sisuga postpositatsioon kaan. Esimest korda kohtame seda sõna juba XVI sajandi lõpul Tartu rae poolt silmaarstile Sigismundus Averbachile antud tunnistuse tekstis, kus on ühendid nimmy kaen, silmade kaen. Samasugust postpositiooni kasutas XVII sajandil Rossihnius, näit. se kahn, suhre häle kahn, Waimo kahn, sinnu kahn. Selle kaassõna päritolu on seletatud mitmeti. J. Mägiste on pidanud postpositiooni kahn kunstlikuks sünnitiseks, mis tekkis põhjaeesti keelse teksti tõlkimisel lõunaestlase keelde: põhjaeesti kirjakeeles oleva postpositiooni kaas lõpul leiduvat a-i peeti inessiivilõpuks ja see asendati lõunaestlase kirjakeele inessiivilõpuga -n. See seletus sobiks küll J. Rossihniuse kasutusega, kuid ebatõenäoliseks teeb selle seisukoha asjaolu, et samasuguseid vorme kohtame juba 50 aastat varem Tartu rae poolt antud tunnistuse tekstis. Usutavam on seletus, et postpositioon kaan oli tolleaegses rahvakeeles olemas ja oli seal tekkinud sõnast kaas sõnade ütten 'ühes', man 'juures' analoogial.

Eesti murretes. Põhja-Eesti murretes on komitatiivilõpuks üldiselt -Ga. Näiteks: Khk iZaGa, kiñnasteGa; Mus aBenatteGa 'habemetega', Emm maZinDeGa, Aud laeBaDeGa 'laevadega', Tor a'li saBiGa 'halli saviga', Mär meëGaGa, Plt oBusteGa, Amb seBraDeGa, Kod liñGoGa 'linguga'. Kirde-Eesti rannikumurdes on komitatiivilõpuks -ka: Kuu miika 'millega', VNg uneka, Jõh tätika, nokkaka; Vai kan'kiķā, lūstikā.

Lõuna-Eesti murdealal on Tartu murdes ja osalt ka Võru murdes komitatiivilõpp -Ga. Näiteks: Võn verkkeGa 'võrkudega', sañtteGa 'santidega'; Ote ruškuGa 'rusikaga', Rõu ham-masteGa. Võru murdes võib olla komitatiivi lõpul ka larüngaalklusiil, näiteks Se vääGa?, luĩDZaGa? 'lusikaga', Vas reĩvasteGa?, Urv lēvaGa?. Komitatiivilõpp pole Lõuna-Eesti murretes alati allunud vokaalharmooniale, see fakt viitab lõpu hilisele tekkele. Vrd. näiteks Rāp nāDeGa, Se terāGa; Ote emāGā, Võn vok'keGā 'vokkidega'. Kohati esineb Lõuna-Eestis geminaatklusiiliga lõppu -kka. Näiteks: Ote kättekka; Kan mukka 'minuga', sukka 'sinuga', Plv lašteķka, Rāp tūt-riDeķka, vangmBiDeķka; Se tīkka? 'teiega'.

Mulgi murdes on järgsilpide vokaalide redutseerimise tõttu kaasaütleva käände lõpuks -Ge või isegi ainult G. Näiteks Hls muāGe 'mudaga', vääGe 'väga', rumalitteGe; Krk eZāGe, kätteGe; Pst emaGe, vāiGe 'väga'; Trv latseGe, oBesteGe; Hel poiZiGe, patjeGe; Hls aGantteG, jaļGeG, pojaG; Pst kel-leG, uūtsteĩZeG; Krk oBeZeG, neñDeG; Trv naĩmasteG, vāeG 'väga'. Lõpu -Ge levila ulatub Mulgi murdest Tartu murdesse, vrd. San māGe, leñtiGe; Krl kirštuGe, piťskiGe 'tuletikuga', peZāGe, sēpruGe. Vokaalikaolist G-lõppu on täheldatud ka Hiiumaa murrakutes, vrd. Kāi koŗjaG ište 'sēlja-toega iste', saņnak rāñD 'sangaga āmber', lukkuķ kerst 'lukkuga kirst'; Phl kahē hoBuZēG 'kahe hobusega'.

21. Instruktiiv.

Instruktiiviga tänapäeva eesti kirjakeeles käändeks ei ole tunnistatud. Ilmselt sellepärast, et instruktiivivorme saab moodustada ainult vähesest arvust noomenitest. Instruktiivivorme nimetatakse praegu instruktiivseteks adverbideks. Näiteks on instruktiivset algupära sellised sõnad ja ühendid nagu paljajalu, kuivijalu, tulisi jalgu, ummisjalu, eesti keeli, paljakäsi, paljasääri, pikisilmi, üksisilmi, üksisõnu, kikkis kõrvu, paljaspäi, omipäi, lehvivi hõlmu, vanuigi jne. Enamasti on instruktiivvormid mitmuses, ainult harva on ainsuslikke vorme, näiteks jala, ratsa, seevõrra, tasa jne.

Instruktiiviga varasemaks lõpuks oli -n, mis kadus sõna lõpult. Ainsuslik instruktiivivorm oli täiesti sarnane genitiivivormiga, seepärast on P. Ariste väitnudki, et ainsuslikud instruktiivvormid on tegelikult genitiivivormid ja instruktiiv esines ainult mitmuses.

Instruktiiviga päritolu kohta on esitatud mitmeid arvamusi. Enamik uurijaid on praegu seisukohal, et instruktiiv pärineb soome-ugri algkeele n-käände adverbiaalsest kasutusest, kuna genitiiv tuleneb adnominaalsest kasutusest, s. o. n-käändelistest verbilaienditest kujunesid instruktiivivormid ja n-käändelistest noomenilaienditest genitiivivormid. n-instruktiivile leidub vähesteid peaaegu kõigis soome-ugri keeltes (instruktiivivormid puuduvad handi keeles).

Vanemas eesti keeles oli instruktiivil tähta nähtavasti ka mõningaid tänapäeva komitatiivi funktsioone. Instruktiivivormide kasutamine hakkas harvenema tõenäoliselt XIV - XVI sajandil seoses sõnalõpulise n-i kaoga, seepärast kohtame vanemas kirjakeeles instruktiivivorme juba harva.

Instruktiivist hakati eesti grammatikakirjanduses kõnelema alles möödunud sajandi teisel poolel. P. J. Wiedemann oma grammatikas instruktiivi omaette käändeks ei pidanud, kuid ta esitas rohkesti instruktiivseid vorme, nimetades neid instruktiivadverbideks. Eesti keele käänete hulka arvas instruktiivi M. Veske oma "Eesti keele healte õpetuses" (1879), kuid

see seisukoht ei leidnud järgnevate grammatikute poolt heakskiitu.

Uuesti hakkas instruktiivi kui käännet propageerima J. Aavik, kes 1920. a. avaldas raamatukese "Katseid ja näiteid IV. Elustet instruktiiv", milles on muu hulgas pikem kirjutus "Instruktiiv tootlikumaks". J. Aavik andis juba reegli uute instruktiivivormide moodustamiseks: mitmuse instruktiiv on alati i-mitmuslik ja samas astmes kui ainsuse paradigma; kui mitmusetüvi on diftongiline, on säilitatud ainult diftongi esikomponent. Samas pakkus J. Aavik hulganisti instruktiivseid uudisvorme nagu: ta seisis seal värisevi kehi; ta pääsis sealt veel terve lui; ta nõjatas end puusi vastu lauda; puud seisis raagus oksi; ta tuli kõveri tei; tulin tühje toimi tagasi; said seda vaid suuri vaevu jne. Hilisemates grammatikates antud juhised instruktiivivormide moodustamiseks toetusid J. Aaviku seisukohtadele.

Tänapäeva eesti keele grammatikates instruktiiv kui käänne puudub. Raskused instruktiivivormide grammatilises analüüsis ja õigekeelsuses on ajendanud viimasel ajal ettepanekuid võtta instruktiiv taas eesti keele käänete hulka.

Besti murretes leidub küll kirjakeeles puuduvaid instruktiivivorme (näiteks Hi rišta 'risti', Sa tükka 'tükat', Vi kolme mehè 'kolme mehega' jne.), kuid produktiivne käänne pole instruktiiv üheski murdes.

22. Ekstsessiiv.

Ekstsessiiv tänapäeva eesti keeles käändena ei esine. Algupäralt ekstsessiivivormideks peetakse adverbe kodunt, tagant, üksinda, villend; murretes ka küllant 'küllalt', siint 'siit', kavent 'kaugelt', viimandi 'viimati' jt. Rahvalaulude keeles on ekstsessiivivorme rohkem (roonda 'roost', pajunda 'pajust', sulunda 'sulust', käenda 'käest', peonda 'peost'). Ekstsessiivi lõpp on -nt või -nd, mis pärineb va-

rasemast lõpust *-nta/*-ntä. Arvatakse, et see sufiks on moodustunud na-lokatiivi ja lta-ablatiivi (või ta-separatiivi) kontaminatsioonist tulemusena. Ekstsessiivilõpp esineb peaaegu kõigi läänemeresoome keelte adverbides või postpositsioonides, vrd. näiteks lv taganD 'tagant', kouõõnD 'kaugelt'; vdj kotonta 'kodunt'; sm murdeis kotonta, luonta, 'juurest', takanta; krj takoanda, luonda; isuri sinD 'sealt', takkanD. Vadja ja isuri keeles ning Kagu-Soome murretes võivad ekstsessiivis olla ka substantiivid, kui nad märgivad ametit, millest lahkutakse, näiteks vadja karjušinD 'karju-seametist', isuri sotamihenD 'sõjaväeteenistusest'.

23. Prolatiiv.

Ka prolatiivivormid ei kuulu tänapäeva eesti keeles käändevormide hulka, vaid neid peetakse adverbideks. Niisugused prolatiivsed adverbid on näiteks käsitsi, süütsi, rinnutsi, jalutsi, maitse, meritse.

Prolatiivsed vormid on moodustatud liite -tse või -tsi abil. Selle liite varasem kuju oli *-tsek või ka *-tsen ja on vaevalt usutav, et prolatiivsed vormid oleksid olnud läänemeresoome algkeeles eriti sagedased või produktiivsed. Niisugused eesti prolatiivsed adverbid nagu maitse ja meritse on kirjakeeles tarvitusele tulnud soome keele otsesel mõjul ja eeskujul. Soome keeles on prolatiivivorme rohkem, näiteks alitse 'alt (läbi)', ülitse 'üle', lävitse 'läbi', puhelimitse 'telefoni teel'.

Eesti murretes on tuntud veel prolatiivsed adverbid edatsi 'edasi', tagatsi 'tagant', ülets 'ülespoole'.

KASUTATUD KIRJANDUST

- P. Alvre, si-mitmuse probleeme. - "Keel ja Kirjandus" 1966, nr. 3, lk. 156-164.
- P. Alvre, Terminatiivseist konstruksioonidest terminatiivi ni. - "Keel ja Kirjandus" 1971, nr. 6, lk. 345-351; nr. 9, lk. 535-541; 1972, nr. 8, lk. 467-473; 1974, nr. 1, lk. 7-14; nr. 4, lk. 219-225; nr. 6, lk. 347-355.
- J. Anepajo, Allatiiv eesti murdeis. Diplomitöö TRÜ eesti keele kateedris, 1952.
- P. Ariste, Adverbide arenemisest läänemere keeltes. - Teaduslikud tööd pühendatud Tartu Riikliku Ülikooli 150. aastapäevale, Tallinn 1952, lk. 99 - 124.
- P. Ariste, Ekstsessiivist läänemere keeltes. - Emakeele Seltsi Aastaraamat VI 1960, Tallinn 1960, lk. 145-161.
- P. Ariste, Sisekohakäänete kujunemisest läänemere keeltes. - Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised 1954, nr. 1, lk. 41-50.
- П. Аристе, s-овый иллатив в прибалтийско-финских языках. - Доклады и сообщения 7 (Академия Наук СССР. Институт языкознания), Москва 1955, с. 22-31.
- P. Hajdú, Bevezetés az uráli nyelvtudományba, Budapest 1966.
- L. Hakulinen, Suomen kielen rakenne ja kehitys. Kolmas, korjattu ja lisätty painos, Helsinki 1968.
- E. Itkonen, Kieli ja sen tutkimus, Helsinki 1966.
- A. Kask, Eesti keele ajalooline grammatika I, Tartu 1967.
- A. Kask, Eesti kirjakeele ajaloost I - II, Tartu 1970.
- A. Kask, Eesti kirjakeele murdelise tausta kujunemisest, Tartu 1962.
- A. Kask, Valimik eesti murdenäiteid, Tartu 1966.
- A. Kask, Über die estnischen Inessivformen. - Congressus secundus Internationalis Fenno-Ugristarum Helsingiae habitus 23. - 28. VIII 1965. Pars I. Acta Linguistica, Helsinki 1968, S. 251-259.
- H. Keem, Tartu murde tekstid. - Eesti murded III, Tallinn 1970.

- L. Kettunen, Die Herkunft des Terminativs, Genitivs, Inst-
ruktivs und Komitativs, Helsinki 1956.
- L. Kettunen, Eestin kielen äännehistoria, Helsinki 1929.
- L. Kettunen, Translatiivi -st lõpust. - "Eesti Keel" 1922,
lk. 132-136.
- E. Koff, id-lõpuline mitmuse osastav eesti rahvakeeles. Se-
minaritöö TRÜ eesti keele kateedris, 1950.
- E. Koff, Mitmuse osastav eesti rahvakeeles. Eriseminaritöö
TRÜ eesti keele kateedris, 1950.
- K. Kont, Käändsõnaline objekt läänemeresoome keeltes. ENSV
Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituudi
Uurimused IX, Tallinn 1963.
- K. Kont, Translatiivist läänemeresoome keeltes ja mordva ning
lapi keeles. - Emakeele Seltsi Aastaraamat I 1955,
Tallinn 1955, lk. 163-170.
- A. Laanest, Sissejuhatus läänemeresoome keeltesse, Tallinn
1975.
- M. Must, Keskmurde tekstid. - Eesti murded II, Tallinn 1965.
- J. Mägiste, Terminatiivipäätteiden ja -rakenteiden alalta. -
Verba docent. Juhlakirja Lauri Hakulisen 60-vuo-
tispäiväksi 6. 10. 1959, Helsinki 1959, s. 114-134.
- F. J. Oinas, The development of some postpositional cases in
Balto-Finnic languages. Suomalais-Ugrilaisen Seu-
ran Toimituksia 123, Helsinki 1961.
- Основы финно-угорского языковедения. Вопросы происхождения и
развития финно-угорских языков, Москва 1974.
- E. Pajusalu, Soome-ugri l-käänetest. - Emakeele Seltsi Aas-
taraamat III 1957, Tallinn 1957, lk. 159-172.
- J. Peegel, Eesti regivärsilise rahvalaulu keelest, Tartu 1961.
- J. Peegel, Mõnedest arhailistest ja omapärastest vormidest
rahvalaulude keeles. - Emakeele Seltsi Aastaraamat
I 1955, Tallinn 1955, lk. 88-96.
- P. Ravila, Über die Verwendung der Numeruszeichen in den ura-
lischen Sprachen. - Finnisch-Ugrische Forschungen
XXVII, Helsinki 1941, S. 1-136.
- I. Reiman, Illatiiv eesti murretes. Diplomitöö TRÜ eesti kee-
la kateedris, 1956.

- L. Roosaar, Klatiiv eesti keeles. Diplomitöö TRÜ eesti keele kateedris, 1957.
- H. Rätsep, Eesti keele ajalooline morfoloogia I, Tartu 1977.
- A. Saareste, Ainsuse illatiiv kolmesilbilistel tüvedel. - "Eesti Keel" 1940, lk. 212-228.
- A. Saareste, Eesti keel XIII - XVI sajandil. - Eesti Keele Arhiivi Toimetised Nr. 11, Tartu 1937.
- A. Saareste, Eesti keel Rootsi-Poola ajal. - Eesti Keele Arhiivi Toimetised Nr. 18, Tartu 1940.
- A. Saareste, Kaunis emakeel. Vesteid eesti keele elust-olust, Lund 1952.
- A. Saareste, Petit atlas des parlers estoniens, Uppsala 1955.
- A. Saareste, Translatiivi -st Eesti idapoolseis murdeis. - "Eesti Keel" 1922, lk. 129-132.
- A. Saareste, A. R. Cederberg, Valik eesti kirjakeele vane-
maid mÄlestisi a. 1524-1739, Tartu 1925-1931.
- E. N. Setälä, Yhteissuomalainen Äännehistoria 1-2, Helsinki 1890-1891.
- S. Soosaar, Ilmaütlev kÄäne eesti keeles. Diplomitöö TRÜ eesti keele kateedris, 1954.
- T. Särkkä, Itämerensuomalaisen kielten eksessiivi, Helsinki 1969.
- R. Zirk, Inessiiv eesti murdeis. Diplomitöö TRÜ eesti keele kateedris, 1957.
- S. Tanning, Mulgi murdetekstid. - Eesti murded I, Tallinn 1961.
- E. Tikk, Essiiv eesti keeles. Diplomitöö TRÜ eesti keele kateedris, 1953.
- L. Tuuksam, Alaltütlev kÄäne eesti keeles. Diplomitöö TRÜ eesti keele kateedris, 1955.
- A. Valmet, Pluurali partitiiv eesti kirjakeele algusperioodil. - TRÜ Toimetised nr. 116. Ajaloo-Keeleteaduskonna tÄid.
- A. Valmet, Pluurali partitiiv XVII sajandi lõpu eesti kirjakeeles. - Emakeele Seltsi Aastaraamat IX 1963, Tallinn 1963, lk. 63-84.

SISUKORD

6. Mitmuse partitiiv	3
A. <u>id</u> -partitiiv	3
B. Lühike partitiiv	9
C. <u>sid</u> - ja <u>si</u> -partitiiv	20
7. Peajooni partitiivi funktsioonide kujunemisest	24
Kohakäänded	27
Sisekohakäänded	27
8. Illatiiv	28
A. <u>sse</u> -lõpuline illatiiv	29
B. <u>ha</u> -, <u>he</u> -, <u>hu</u> -lõpuline illatiiv	30
C. Geminatsiooniline illatiiv	34
D. Lõputa illatiiv	36
E. <u>de</u> -lõpuline illatiiv	39
F. <u>je</u> -lõpuline illatiiv	42
9. Inessiiv	43
10. Elatiiv	50
Väliskohakäänded	51
11. Allatiiv	53
12. Adessiiv	56
13. Ablatiiv	57
14. Peajooni kohakäändete funktsioonide kujunemisest	60
15. Essiiv	63
16. Translatiiv	66
17. Essiivi ja translatiivi funktsioonide kujunemisest	70
18. Terminatiiv	71
19. Abessiiv	74
20. Komitatiiv	77
21. Instruktiiv	81
22. Ekstsessiiv	82
23. Prolatiiv	83
Kasutatud kirjandus	84

Хуно Рятсеп. ИСТОРИЧЕСКАЯ МОРФОЛОГИЯ ЭСТОНСКОГО
ЯЗЫКА II. Учебное пособие для студентов отделения эс-
тонской филологии. На эстонском языке. Тартуский госу-
дарственный университет. ЭССР, г. Тарту, ул.Ойиксели,18.
Vastutav toimetaja J. Paebo. Paljundamisele antud 16.04.
1979. Trükipaber 30x42 1/4. Trükipoognaid 5,5. Tingrü-
kipoognaid 5,12. Arvestuspoognaid 4,88. Trükiarv 800.
TRÜ trükikoda, ENSV, Tartu, Palsoni t. 14. Tell.nr.636.
Mind 15 kop.